

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

**ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE KAMU HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: BİR PANEL VERİ SETİ ANALİZİ**

Doğangün KOCAOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ: BİR PANEL VERİ SETİ ANALİZİ

Doğangün KOCAOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Doğangün KOCAOĞLU tarafından hazırlanan “Orta Gelirli Ülkelerde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Panel Veri Seti Analizi” başlıklı bu çalışma, 18.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Burak GÜNALP

Prof. Dr. Timur Han GÜR

Doç. Dr. Selcen ÖZTÜRK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

18.06.2019

Doğangün KOCAOĞLU

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

Sevgili Eşim Nermin KOCAOĞLU ve Biricik Kızım Nisan KOCAOĞLU'na

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Timur Han GR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Doğangün KOCAOğLU

TEŞEKKÜR

Tezimi yazdığım süre içerisinde beni en doğru şekilde yönlendiren ve bana hep destek olan danışman hocam Prof. Dr. Timur Han GÜR'e, hayatımı güzelleştiren ve bana her zaman inanan sevgili eşim Nermin KOCAOĞLU'na, doğduğu günden beri varlığı ile bana güç katan canım kızım Nisan'a, değerli yardımlarını ve fikirlerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli arkadaşım Korhan TURGUT'a, her konudaki destekleri için aileme, dostlarıma ve mensubu olmaktan gurur duyduğum Vakıfbank'a sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

KOCAOĞLU, Doğangün. *Orta Gelirli Ülkelerde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Panel Veri Seti Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Ekonomik büyüme tüm ülkelerde önemli olmakla birlikte; özellikle gelişmekte olan ülkelerde ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan birisidir. Genelde gelişmiş ülkelerin belirli bir büyüme hızını koruması amaçlanırken; gelişmekte olan ülkelerin bu oranın üzerinde bir büyüme sergilemesi arzu edilmektedir. Genellikle kamu harcamalarının ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerinde önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Ekonomik büyümenin birçok unsuru olmakla birlikte; bu çalışmada ekonomik büyümenin kamu harcamaları ile olan ilişkisi analiz edilmektedir. Uzun dönem ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin analizi için bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu faktörlerin içerisinde en çok kullanılanlardan biri kamu harcamalarıdır. Çünkü bu harcamalar hükümet politikalarından direkt olarak etkilenmektedir.

Bu çalışmada, Ram'ın 1986 yılında ortaya koyduğu, "Devlet Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme: Yeni Bir Çerçeve ile Kesit ve Zaman Serisi Verilerinden Bazı Kanıtlar" isimli çalışmadaki iki sektörlü büyüme modeli ve panel data teknikleri kullanılarak 36 gelişmekte olan orta gelirli ülke için güncel veri setiyle (1990-2017) yeniden tahmin yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı, kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, bunun yanısıra örnek ülkeler ve zaman aralığının etkilerinin belirlenmesidir. Kullanılan panel data tekniği hem ülke hem de zaman özelinde oluşan etkileri kontrol etmemize olanak sağlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ekonomik büyüme kavramı, çeşitleri ve ekonomik büyüme teorileri üzerinde durulmuş, ardından kamu harcamaları, bu harcamaların sınıflandırılması ve etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan ampirik çalışma sonrasında, tahmin sonuçları Ram'ın bulgularını doğrulamıştır. Kamu harcamaları, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve ekonomik performans ile pozitif ilişki içindedir. Ayrıca kamu harcamalarının özel sektör üretimi üzerindeki marjinal dışsallık etkisi pozitifdir.

Çalışmanın diğere bir bulgusu ise, Ram modelleri için tahmin edilen ÷lke etkilerinin örneklemdede Asya ÷lkelerinin çoğı için pozitif, Latin Amerika ve Afrika ÷lkelerinin çoğı için ise negatif olmasıdır.

Anahtar Sözcükler:

Ekonomik Büyüme, Kamu Harcamaları, Orta Gelirli Ülkeler, Büyüme Teorileri, Wagner Kanunu, Panel Data Analizi, Ülke ve Zaman Etkileri

ABSTRACT

KOCAOĞLU, Doğangün. *The Relationship Between Government Expenditures and Economic Growth in Middle-Income Countries: Evidence From a Panel Data Analysis*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

Economic growth is important in all countries; in particular, it is one of the main economic objectives of developing countries. In general, developed countries are expected to maintain a certain growth rate; it is desirable for developing countries to display growth above this rate. Generally, government expenditure are considered to have an important role in the economic growth of countries. Although there are many elements of economic growth; In this study, the relationship between economic growth and government expenditure is analyzed. A vast number of empirical studies is devoted to the analysis of the determinants of long run economic growth. Among these factors, government expenditure is one of the most frequently employed variables, since it can be directly influenced by government policies.

In this study, re-estimated the two-sector growth model of Ram (1986), "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data", by employing panel data techniques and using a more recent data set (1990-2017) for thirtysix developing and middle income countries. The main objective of the study is to determine the relationship between economic growth and government expenditure, also to indicate the effects of sample countries and time period. The panel data techniques we employ allow us to control for both the country and time-specific effects. For this purpose, the concept of economic growth and its variations, theories of economic growth were discussed primarily, in addition, informations were given about government expenditure, its classifications and effects. The estimation results confirm the cross-sectional findings of Ram. Government expenditure is positively associated with the economic growth and economic performance of developing countries. In addition, the marginal externality effect

of government expenditure on non-government output is positive. Another finding of the study is that the country effects estimated for the models of Ram are positive for most of the Asian countries in the sample and negative for most of the Latin American and African countries.

Key Words

Economic Growth, Government Expenditure, Middle Income Countries, Theories of Economic Growth, Wagner's Law, Panel Data Analysis, Country and Time-Specific Effects.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ADAMA	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1
EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI VE BÜYÜMEYLE İLGİLİ TEORİLER.....	4
1.1. EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI.....	4
1.2. EKONOMİK BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	6
1.2.1. İşgücü (Emek).....	7
1.2.2. Sermaye	8
1.2.3. Doğal Kaynaklar	9
1.2.4. Teknolojik Gelişme.....	10
1.3. EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEŞİTLERİ	12
1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ	13
1.4.1. Klasik Döneme Ait Büyüme Modelleri	16
1.4.2. Dışsal Etkileri Dikkate Alan Büyüme Teorileri	23
1.4.3. İçsel Faktörleri Dikkate Alan Büyüme Modelleri	36

KAMU HARCAMALARI KAVRAMI, KAMU HARCAMA ÇEŞİTLERİ VE SINIFLANDIRILMASI	41
2.1. KAMU HARCAMALARI TANIMI	41
2.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları	42
2.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları	43
2.2. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI	44
2.2.1. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma.....	44
2.2.2. İdari Ayrıma Göre Sınıflandırma	47
2.2.3. Fonksiyonel Ayrıma Göre Sınıflandırma	47
2.3. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	53
2.3.1. Kamu Harcamalarında Gerçek Artış Sebepleri	54
2.3.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Sebepleri	57
2.4. KAMU HARCAMALARINDAKİ ARTIŞI AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE WAGNER KANUNU.....	60
2.4.1. Kamu Harcamaları ve Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi.....	60
2.5. KAMU HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE YAPTIĞI ETKİLER	70
2.5.1. Kamu Harcamalarının Üretim Süreci Üzerine Yaptığı Etkiler.....	70
2.5.2. Kamu Harcamaları ile İstihdam Düzeyi Arasındaki İlişki	73
2.5.3. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri.....	75
2.5.4. Kamu Harcamaları ile Tüketim Arasındaki İlişki.....	77
KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ANALİZ EDEN ÇALIŞMALAR	80
ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	87
4.1. ÇALIŞMANIN TEORİK ÇATISI.....	87
4.2. VERİ SETİ VE KAPSAM.....	90
4.3. AMPİRİK ÇALIŞMA VE TAHMİN SONUÇLARI	91

SONUÇ	102
KAYNAKÇA	105
EK 1. ORIJİNALLİK RAPORU	119
EK 2. ETİK KURUL İZİNİ / MUAFİYET FORMU	120

KISALTMALAR DİZİNİ

EKK: En Küçük Kareler

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

GDP: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

OLS: Grup Kukla Değişkenleri ve Zaman Etkileri Olmayan Normal En Küçük Kareler

LSDV: Grup Kukla Değişkenleri Olan En Küçük Kareler

RE1: Tek Yönlü Rastgele Etkiler Modeli

LSDV&TIME: Grup Kukla Değişkenleri ve Zaman Etkileri Olan En Küçük Kareler

RE2: İki Yönlü Rastgele Etkiler Modeli

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Büyüme Teorileri	15
Tablo 2: Kamu Harcamalarında Meydana Gelen Artışları Açıklamaya Çalışan Yazarlar	65
Tablo 3: Birinci Ram denklemi için tahmin sonuçları (15 nolu denklem)	92
Tablo 4: İkinci Ram denklemi için tahmin sonuçları (16 nolu denklem).....	93
Tablo 5: Landau denklemi için tahmin sonuçları (17 nolu denklem).....	93
Tablo 6: Her bir denklem için çift yönlü sabit etkiler modelinde tahmin sonuçları	94
Tablo 7: Birinci Ram denklemi için (15 nolu denklem) ülke ve zaman etkileri ...	97
Tablo 8: İkinci Ram denklemi için (16 nolu denklem) ülke ve zaman etkileri.....	98

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Solow Büyüme Modelinde Dengeli Gelişme ve Sermaye Birikimi	35
Şekil 2: Wagner Kanunu İlişkisi	62
Şekil 3: Armeş Eğrisi	68
Şekil 4: Kamu Harcamaları ve Çıktı İlişkisi	72

GİRİŞ

Uzun dönem ekonomik büyümeyi etkileyen unsurların analizi için bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Nüfus artışı, kişi başına gelir, enflasyon, yatırım, ihracat, dış yardımlar, okur yazarlık oranı, politik istikrar, kamu harcamaları gibi pek çok değişken ekonomik büyümeyi açıklamak için modellerde kullanılmıştır. Bu faktörlerin içerisinde en çok kullanılanlardan biri kamu harcamalarıdır. Çünkü bu harcamalar hükümet politikalarından direkt olarak etkilenmektedir. Eğer kamu harcamaları büyüme oranını etkileyebiliyorsa ülkeler arasında gözlemlenen uzun dönem büyüme oranı farklılıklarını açıklama konusunda da önemli bir yere sahiptir. Bu husus, uzun dönem ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiye odaklanan birçok ampirik çalışmanın ana motivasyon kaynağı olmuştur.

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında farklı yargılara varılabilmektedir. Bir bakış açısına göre fazla miktarda kamu harcaması, verimlilik ve ekonomik büyüme önünde engel teşkil etmektedir. Çünkü kamu harcamalarını desteklemek amacıyla gerekli olan vergiler yatırım iştahını olumsuz etkilemekte, özel sektör tarafından karlı yatırım fırsatları için kullanılacak olan fonları azaltmakta, etkin kaynak dağılımını ve dolayısıyla üretim düzeyini düşürmektedir. Ayrıca, kamuda işlemler genellikle verimsiz ve ağır bir şekilde yürütülmekte, yasal prosedürler ekonomik sistem için aşırı yük ve maliyet anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu bakış açısına göre, üretimde daha fazla kamu harcaması kullanan ülkeler daha düşük ekonomik büyüme oranlarıyla karşılaşmaktadır. Bu yaklaşım, yaşanmış olan borç krizleriyle birlikte birçok ülkede piyasaların büyük oranda deregülasyona uğramasına ve kamu kurumlarının özelleştirilmesine neden olmuştur.

Diğer bir bakış açısına göre; bazı ekonomistler ekonomik gelişim için kamuya kritik bir rol atfetmişlerdir. Onların bakış açılarına göre, daha fazla kamu harcaması ekonomik büyümenin artmasına sebep olacaktır. Çünkü devlet, özel

ve sosyal fayda arasındaki çatışmayı yönetme konusunda önemli bir role sahip olup ekonomik büyüme için sosyal açıdan optimal bir yol sağlamakta ve verimli yatırımlardaki artışı korumaktadır. (Ram, 1986; Ghali, 1998).

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran ampirik çalışmalar da farklı sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin; Rubinson (1977), Ram (1986), Grossman (1990), Holmes ve Hutton (1990), Levine ve Renelt (1991), Karras (1993, 1996, 1997) ve Ghali (1998) kamu harcamalarının büyümeyi genişletici rolü olduğu sonucuna varırken, Gemmel (1983), Landau (1983, 1986), Saunders (1985), Falvey and Gemmel (1988), Barro (1989, 1990, 1997), Romer (1989), Alexander (1990), Easterly and Rebelo (1993), Guseh (1997) ve Tanninen (1999) tam tersine kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna varmıştır.

Kormendi ve Meguire (1985) ve Agell (1997, 1999) kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki bulamamıştır. K. L. Gupta (1988) kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin gelişmiş ülkeler için negatif, gelişmekte olan ülkeler için ise pozitif etki yarattığı sonucuna varmışken, Devarajan (1996) tam tersi sonuca ulaşmıştır. Grier and Tullock (1989) yaptıkları çalışmada farklı gruplar için farklı bulguları ortaya koymuştur. Asya ülkeleri için kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, Afrika, Amerika ve OECD ülkelerinde ise söz konusu etkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Lin (1994) kamu harcamalarının kısa dönemde ekonomik büyüme üzerine etkisini pozitif bulurken, orta vadede böyle olmadığı sonucuna varmıştır.

Tüketim harcaması olmayan yatırım ve transferlerle ilgili kamu harcamalarının etkisi konusunda genelde fazla bir fikir ayrılığı bulunmamaktadır. Çünkü bu tür harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu ya da etkisinin olmadığı düşünülmekte, birçok modeldeki kamu harcamaları değişkeni öncelikle kamu tüketim harcamaları ile temsil edilmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere kamu tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan ampirik çalışmaların sonucunda herkesin fikir birliğine vardığı kesin sonuçlar ortaya

çıkmamıştır. Ayrıca literatürde kamu harcamalarının açıklayıcı değişken olarak uygun olup olmadığı konusunda da tartışma bulunmaktadır. Yukarıda sayılan çalışmaların çoğu ekonomik büyüme oranlarına aşağıdaki üç veriden birini kullanarak modellerinde yer vermiştir. (1) Kamu harcamalarının GDP'ye oranı (2) Kamu harcamalarının GDP'ye oranındaki büyüme (3) Kamu harcamaları büyümesi ve Kamu harcamalarının GDP'ye oranı.

Bu çalışmada Ram (1986) ın iki sektörlü büyüme modeli kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecektir. Yukarıda bahsedilen çalışmaların genel özelliği, birçoğunun belirli bir ülke grubu için büyüme regresyonunu tahmin ederken kesit veri, geri kalan az sayıdaki çalışmanın ise tek bir ülke için zaman serisi verisi kullanmasıdır. Hem kesit hem de zaman serisi verisi kullanan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalarda kullanılan teorik modeller kamu harcamalarını geleneksel olarak toplam üretim fonksiyonunda ilave bir girdi gibi sunma sürecinden türetilmiştir. Bu çalışmada kullanılan model tahmin denklemleri, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyebileceği mekanizma hakkındaki bilgileri ifade etmek adına daha iyi teorik temelleri olan modellere dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan denklemler; 1990-2017 yılları arasındaki periyot için orta gelirli 36 ülkede kesit ve zaman serisi verilerinden oluşan panel data kullanılarak test edilmektedir. Kullanılan panel data tekniği hem ülke hem de zaman özelinde oluşan etkileri kontrol etmemize olanak sağlayacaktır. Geçmiş çalışmaların çoğunda bu iki açıdan kontrol etme olanağı bulunmamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik büyüme kavramı, çeşitleri ve ekonomik büyüme teorileri üzerinde durulmuş, ikinci bölümünde ise kamu harcamaları, bu harcamaların sınıflandırılması ve etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise; ampirik çalışmaya ait teorik çatı gösterilmiş, ilgili veri seti hakkında bilgi verilmiş ve ampirik çalışma sonuçları ortaya konulmuştur.

EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI VE BÜYÜMEYLE İLGİLİ TEORİLER

İlk bölümde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde, üzerinde çok tartışılan ve artırılabilmesi amacıyla bütün politika araçlarının en üst seviyede kullanıldığı ekonomik büyüme kavramı üzerinde durulacaktır. İlk olarak ekonomik büyüme ile ilgili temel kavramlara yer verilecek, ardından ekonomik büyüme teorileri (klasik, içsel, dışsal) gözden geçirilecektir.

1.1. EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI

Herhangi bir ülkede üretilmekte olan mal ve hizmetin hacmindeki genişleme ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bir ülkede üretim olanakları eğrisi sağa doğru kaydığında ekonomik büyümenin gerçekleştiğinden bahsedilebilir (Masatçı, 2004, s. 6).

Ekonomik büyümenin bir başka tanımı ise; sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin miktarındaki artışın ya da üretim faktörlerinde her bir birim başına hesaplanan gelir oranında meydana gelen artışın potansiyel milli gelir üzerinde yarattığı pozitif etkidir (Lipseş vd, 1984, s. 732). Ekonomik büyümenin diğer bir tanımında ise basit bir şekilde, milli gelirden meydana gelen artış olarak yorumlanmıştır (Samuelson ve Nordhaus, 1989, s. 852). Ayrıca ekonomik büyümeyi tüm üretim faktörlerinin yıllar itibarıyla kişi başına artan şekilde reel gelir sağlayabileceği bir artış olarak da tanımlamak mümkündür (Acar, 2002, s. 11).

Kişi başına düşen reel hasıla artışını göz önünde bulundurarak ekonomik büyüme ölçülebilir. Söz konusu reel hasıla artışlarının gerçekleşebilmesi için, ülkedeki üretim ölçeği ya da potansiyelinin uzun dönemde genişlemesi veya daha üretken şekilde kullanılması gerektiğinden, ekonomik büyüme konusu, genel olarak uzun vadeye yayılan bir konu olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple, ekonomik büyüme, makro ekonomik açıdan bakıldığında genellikle arz

cephesinde belirlenen bir kavramdır. Buradan uzun dönemli büyümenin gerçekleşebilmesi için üretim olanakları eğrisinde sağa doğru bir kayma olmasının yanısıra üretim kapasitesinde artış sağlanması ve yeni teknolojilerin üretim süreci içerisine katılması gerektiği anlaşılmaktadır. Büyüme konusunda en önemli faktörün sermaye yatırımı olduğu kabul edilmekte olup ileri sürülen teorik düşünceler ve yapılmış olan araştırmalar, sermaye yatırımıyla milli gelir arasında bağlantı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlantı uzun dönemlerde daha anlamlı hale gelmektedir.

Ülkelerin teknoloji düzeyleri sabitken, mevcut üretim faktörleri ile üretilebilecek maksimum mal bileşimlerinin gösterildiği noktalar birleştirildiğinde oluşan eğriye, üretim olanakları eğrisi adı verilmektedir. Bu eğrinin sağa kayması ekonomik büyümenin gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Üretim olanakları eğrisinin sağa kayması aşağıdaki koşullarda gerçekleşebilir: Teknoloji ilerlemesi sonucunda üretilen mallardaki kalite artışı, çalışan iş gücündeki verimlilik artışı ve malların üretiminin gerçekleştirildiği sanayi kollarında oluşan kapasite artışı. Ekonomik büyümenin uzun döneme yayılabilmesi için söz konusu mallara olan iç ve dış talepteki artışın süreklilik arz etmesi gerekmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004, s. 125).

Üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması, ülkedeki kaynakların doğru şekilde kullanılarak mevcut üretim potansiyelinin arttırılmış olduğu anlamına gelmektedir. Sağa doğru kayma olduğu halde, nüfus bakımından herhangi bir artış yoksa, milli gelir artışı ve bunun sonucunda kişi başına düşen milli gelirdede bir artış ortaya çıkacaktır. Ülkelerin mevcut kıt kaynaklarını kullanarak üretebilecekleri ürün potansiyeli, ülke ekonomisindeki bütün faktörlerin tam ve etkin kullanımı ile ulaşılabilecek en üst üretim miktarını yani ülkedeki tam istihdam koşullarında kişi başına düşen milli gelir düzeyini göstermektedir (Sloman, 2004, s. 19).

Ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme genellikle literatürde birbirlerinin yerine kullanılsa da bu terimler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Ekonomik

kalkınma denilince; tüm üretim faktörlerinin verimliliğinde artışa neden olan yapısal değişikliklerin gerçekleşmesi, ülkenin milli gelir seviyesinde artış yaşanması ve ihracat içinde sanayi sektörünün payının sürekli artması akıllara gelmektedir. Ekonomik büyüme ise milli gelir ve üretim miktarının artış rakamlarını dikkate almaktadır (Han ve Kaya, 2004, s. 2).

Yukarıda bahsedilen tanımlardan yola çıkıldığında, ekonomik kalkınmanın ekonomik büyümeye göre bir adım önde olduğu düşünülebilir. Ekonomik kalkınma toplumdaki siyasi, sosyal ve kültürel alanları da kapsayan değişimleri içermektedir. Başka bir deyişle, ekonomik kalkınma; milli gelirden kişi başına yaşanan artışın yanısıra, öncelikle sanayi sektörünün milli gelirden yarattığı katkının artması, az gelişmiş ülkelerde üretim faktörlerinde yaşanan miktar ve nitelik artışı, yaşam kalitesinde gelişmiş ülkeler seviyesine çıkılması gibi toplum dinamiklerini doğrudan etkileyen yapısal reformlardır. Ekonomik büyüme kavramı ise daha dar kapsamlıdır. Ülke ekonomisinde oluşan değişikliklerin sayısal verilerle ifade edilmesinden ibarettir. Ülke ekonomisinde meydana gelen GSYİH miktarının yıllar itibarıyla artışını veya azalışını göstermektedir. Özetle, büyümesini gerçekleştiren bir ülke aynı zaman diliminde kalkınmasını da gerçekleştirebilecek bir ülkedir. Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma iç içe geçmiş kavramlar olduğundan, ekonomik istikrar ve gelişim için her ekonominin amacı, büyüme ile birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma hızında artış sağlanmasıdır. (Kar ve Taban, 2005, s. 7-51).

1.2. EKONOMİK BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Ülkelerin ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal yapılarının birbirlerinden farklı olması mümkündür. Bu nedenle ekonomik büyümeyi etkilemekte olan ve büyüme artışı sağlayan faktörler bütün ülkelerde farklılık göstermektedir. Ancak iktisadın ileri gelenleri arasında ekonomik büyümeye etki eden dört faktör öne çıkmaktadır. Bunlar doğal kaynaklar, sermaye, teknoloji ve işgücü şeklinde listelenebilir (Gümüş ve Tomanbay, 2004, s. 400-407). Büyümeyi etkilemekte olan bu faktörler arasından doğal kaynaklar faktörü sabit ve tükenme ihtimali olduğundan dünya

ekonomisinde büyümeyi ve üretim artışını diğer faktörler olan sermaye, emek ve teknolojik gelişme sağlayacaktır (Üzümcü, 2002, s. 6).

Özetle büyümede etkili olan faktörleri (Hatipoğlu, 1987, s. 327-329);

- İstihdam imkanlarında artış,
 - Sermaye miktarında artış,
 - Teknolojik bilgi
- biçiminde sıralamak mümkündür.

Ekonomik büyümenin temel unsurları; işgücünde kalite ve miktar, doğal kaynaklarda miktar ve kalite, reel sermayede miktar ve kalite, toplumun teknolojik seviye hususunda göstermiş olduğu başarı olarak gösterilebilir (Peterson, 1994, s. 489).

1.2.1. İşgücü (Emek)

İşgücü (emek), ekonomik büyümede etkili olan faktörler arasında ilk sırada yer almaktadır. Diğer bir deyişle, ekonominin büyümesi işgücünün miktarına, işgücündeki kaliteye ve işgücü verimliliğine dayanmaktadır (Han ve Kaya, 2004, s. 269).

Üretim için kullanılmakta olan kas gücü ve fikri güce dayanmakta olan çabalar bütünüyle emek faktörünü meydana getirmektedir. Emek faktörü ile ülke nüfusu doğru orantılı olmakla beraber nüfusun tamamı emek faktörüne dahil edilmemektedir. Bu yüzden toplam emek miktarının hesaplanmasında, nüfusun içinde bulunan aktif nüfus (15-64 yaş arası) hesaplanmakta ve ardından, aktif nüfus içinden askerlik, öğrenim, hastalık gibi sebeplerle çalışamayanlar düşülmektedir (Pekin, 1995, s. 18).

Beşeri sermaye, emek tarafından ortaya konan bilgi ve becerilerin toplamı şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde ekonomi alanında beşeri sermayenin,

fiziki sermaye ve emeğin yanısıra ayrı bir üretim faktörü şeklinde üretim fonksiyonunda yer alması kabul edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998, s. 200-207).

Dünya ekonomisinde yer alan ölkelerde nüfusun yapısı, hacmi ve artışındaki hız ekonomik büyümede etken olan en önemli unsurların başında gelmektedir. Çünkü bu hususlar işgücü arzı oluşumunda yer alan yapıyı meydana getirmektedir (Samuelson ve Nordhaus, 1989, s. 855).

Nüfusun tümü birtakım nedenlerle işgücü olarak üretim sürecine dahil edilmemekteyse de işgücüne katılım oranı, ölkelerin ekonomik büyüme oranlarına katkı sağlama açısından önem teşkil etmektedir. Nüfusun büyüklüğü birey başına düşen çıktı seviyesini belirlemektedir. GSMH deki artış işgücü miktarında meydana gelen artıştan pozitif şekilde etkilenmektedir. Ancak nüfus içerisinde yer alan herkes işgücü hesaplamasına dahil edilmemektedir. Bu yüzden gerçek işgücü stoğunu ortaya koyma konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun sebebi ise, ekonomide yer alan her bir işgücünün yetenek, tecrübe ve eğitim düzeyi açısından birbirinden farklı yapıya sahip olmasıdır. Rastlanılan bu sorun sebebiyle büyüme teorilerine dayanan basit modeller, işgücünün tamamını homojen varsaymakta ve nüfusun belirli bir oranını işgücü olarak belirlemektedir (Fikir, 2010, s. 53).

1.2.2. Sermaye

Sermaye faktörü üretim sürecinde yer alan ve ekonomik büyüme sağlayan faktörler arasında belki de ilk sıradadır. Ölkelerin sahip oldukları üretim enstrümanlarının tamamı sermaye birikimini meydana getirirken, ekonomik büyümedeki artışın temeli nicelik ve nitelik bakımından sermaye birikimindeki artıştan oluşmaktadır (Samuelson ve Nordhaus, 1989, s. 855). Sermayenin diğer kaynağını ise kişiler tarafından yapılan tasarruflar oluşturmaktadır. Sermaye, kendisine sahip olanın ekonomik üretimden pay aldığı ve kapitalist ekonomi tarafından mülk gibi görölen bir faktördür. Sermayeyi, makine ve fabrikalar gibi fiziki varlıkların tümü şeklinde ifade ettiğimizde, net yatırımlar da bu stoğun

artmasına neden olan yeni makine ve fabrikalar olarak ifade edilebilir. Bundan hareket ederek net yatırımların artmasının sermaye stoğu açısından artışa sebep olacağı, bunun etkisinin de üretimin artışı olarak karşımıza çıkacağı söylenebilir (Sloman, 2004, s. 28).

Ancak teorik açıdan iktisatçılar arasında, sermaye birikiminin büyüme üzerinde oynadığı rol hususunda bir görüş farklılığı bulunmaktadır. Örnek olarak, bazı iktisatçılar tarafından gerçekleştirilen nedensellik sınaama sonuçlarına göre sermaye birikiminden ekonomik büyümeye doğru değil, ekonomik büyümeden sermaye birikimine doğru bir uyarım olduğu görülmüştür. Buna göre, ekonomik büyüme konusunda kritik rol oynayan faktörler arasında sabit sermaye yatırımlarının da bulunduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunmamaktadır (Zejan, Lipsey ve Blomstrom, 1996, s. 275-276). Bununla paralel olarak, King ve Levine'e göre de sermaye birikimi olgusu ekonomik büyüme ve gelişme hususunda asıl belirleyici değil, bu husus içinde yer alan bir özelliştir.

Burada belirtilmesi gerekli olan diğer nokta ise fiziki ve beşeri sermaye olgularıdır. Fiziki sermaye, üretimde emek verimliliği ile direkt ilişkili olan ve verimliliğin artmasını sağlayan tesis, fabrika, baraj ve yol gibi daha öncesinde işgücü kullanılarak üretilen üretim araçlarıdır (Dinler, 1998, s. 17). Beşeri sermaye ise işgücünün kendi bünyesinde barındırdığı bilgi ve becerilerin tamamı olarak tanımlanabilir. İşgücündeki vasıflar, bilgi ve nitelik, hayatı boyunca almış olduğu eğitimler ve çalışmış olduğu alandaki eğitimler aracılığıyla geliştikçe, ülkedeki beşeri sermaye de bunlara istinaden artış gösterecektir (Kibritçioğlu, 1998, s. 207). Sonuç olarak; beşeri veya fiziki sermayeyi arttıran yatırımlar, işgücü verimliliğini arttıran eğitim ve donanımlar ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

1.2.3. Doğal Kaynaklar

Ülke sınırları içinde yer alan topraklar ve bu topraklarda yer alan yeraltı ve yerüstü bütün zenginlikler ekonomik büyüme için önemli bir diğer faktör olan doğal

kaynakları oluşturmaktadır. Yukarıda anlatılan diğer iki faktörde olduğu şekilde doğal kaynaklar da ekonomik büyüme hususunda önemli olmakla birlikte diğerleri gibi tek başına belirleyici olmamaktadır. Örneğin; petrol rezervleri zengin olan, doğalgaz ya da altın rezervleri fazla olan ülkeler açısından doğal kaynak zenginliği önemli bir faktör olurken, bahsettiğimiz bu doğal kaynakları kıt olan veya hiç olmayan ülkelerde ortaya çıkan büyüme başarısı doğal kaynaklar bakımından zengin olmanın büyüme hususunda etkili olmadığını göstermektedir (Tomanbay ve Gümüş, 2004, s. 407).

Üretim faktörlerine baktığımızda aralarında miktarı sabit ve değişmez olan tek faktör olarak doğal kaynakları görebiliriz. Bu sebepten dolayı doğal kaynakları kıt kaynaklar arasında gösterebiliriz. Günden güne zaman geçtikçe doğal kaynaklarda artış yaşanması olanaksız olmakla birlikte, mevcutta yer alan doğal kaynakların, örneğin daha önce bulunamamış ya da bulunmasına rağmen çalıştırılmayan madenlerin çalıştırılarak ülkede sahip olunan doğal kaynaklardan daha fazla faydalanılabilmesi mümkündür (Dinler, 1998, s. 16).

1.2.4. Teknolojik Gelişme

Ekonomik büyümede belirleyici olan ve etkili bir diğer faktör ise teknolojidir. Teknoloji, mevcut girdilerin üretim sürecine katılarak sürecin sonunda kullanılabilir ve faydalı bir çıktıya dönüştükleri bir metottur (Jones, 2003, s. 73). Teknoloji alanında ilerleme ve gelişme ise, var olan teknolojinin yenilenmesiyle ortaya çıkar. Teknolojik gelişme; mevcut ürün yönetimi sürecinin, yapılan iyileştirmeler sonucu ortaya çıkan yeni yöntemlerle ileriye taşınması, daha önce üretilmeyen ürünlerin üretilmesi veya ürün yönetim tekniklerinin ve yöntemlerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve mevcut olandan daha iyi seviyeye yükseltilmesi biçiminde karşımıza gelebilir (Üzümcü, 2002, s. 8).

Teknolojik ilerleme konusunu üç başlık altında sınıflandıracak olduğumuzda bu başlıkların birincisi tarafsız sınıflandırma olacaktır. Tarafsız sınıflandırma kavramına göre; girdi miktarı sabit kalmakta ancak üretimde kullanılmakta olan

girdilerin kullanım biçimleri değiştirilerek mevcuttan daha yüksek düzeyde çıktı elde edilmektedir. İşgücünden tasarrufta bulunan sınıflandırma kavramına göre; otomatik tezgahlar, elektronik bilgisayarlar, değişik amaçlı birçok modernize edilmiş makine ve donanımlar işgücünü tasarruf eden teknolojik gelişme örneklerindedir. Son sınıflandırma kavramı sermayeden tasarruf eden sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya daha çok sermayenin yetersiz olduğu ülkelerde ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gibi ülkelerde üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla emek yoğun üretim daha fazla tercih edilmektedir. Bu yapıya sahip az gelişmiş ülkeler emek yoğun teknoloji kullanarak ekonomik büyüme ve işsizlik konularında çözüm aramaktadır (Berber, 2006, s. 31).

Fiziki sermayenin azalan getiri koşullarından kurtulması, ekonomik büyüme fonksiyonlarının teknolojik gelişmeyle içselleşmesi, modern ekonomik büyüme literatüründe yerini almıştır. Böylece teknoloji, sürdürülebilir ekonomik büyüme fonksiyonları arasında sayılmaya başlanmıştır. Diğer üretim faktörleri ile karşılaştırıldığında teknoloji daha farklı bir yapıya sahiptir. Bu fark, teknolojiye rakip bir mal olmaması ve teknolojinin dışlamaya maruz kalmaması olarak belirtilebilir. Bu nedenle teknolojik yenilik ekonomide yer alan her üreticiye aynı mesafede olmakta ve her bir üreticinin kullanımına hazır olarak ücretsiz şekilde sunulmaktadır (Adak, 2007, s. 6).

Teknoloji transferi haricinde, teknolojik gelişmenin oluşumunu etkileyen dışsal faktörler, genellikle ekonomi dışı niteliktedir. Çeşitli ülke ve zamanlarda teknolojik ilerleme yoluyla oluşturulan ortamlar kimi zaman birbirine göre çok farklı, kimi zaman da benzer özelliklere sahip tarihi, sosyolojik, kültürel, dinsel, psikolojik ve politik etkenlerce oluşturulmaktadır. Bunun yanında, hükümetlerce uygulanmakta olan ekonomik büyüme politikalarının yanısıra teknoloji ve eğitim politikalarının da, büyüme oranını şirketler bakımından dışsal biçimde yönlendirmekte olan etmenler arasında belirtilmesi gereklidir (Fisher, Dornbusch ve Begg, 2001, s. 527).

Özetle teknolojik gelişme, ekonomik büyüme sınırlarını zorlamakta olan ve bütün sınırları aşma konusunda en iyi yöntem olarak kabul edilmektedir. Büyük bir üretim çıktısı üretmek amacıyla daha büyük bir fiziki üretim girdisi gerekiyorsa, dünya üzerinde yer alan bazı kaynakların kıt olması veya artmaması, büyük bir ihtimalle ülkede kişi başına gelir artışının son bulacağı anlamına gelmektedir. Ancak depolanamayan ya da yeniden oluşturulamayan üretim girdileri kullanılarak daha fazla üretmenin yeni yöntemleri bulunmaya devam edildikçe, gelecekte yaşam standardında artışın sürmemesi için herhangi bir sebep bulunmayacağı düşünülmektedir (Parasız, 1998, s. 25-30).

1.3. EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEŞİTLERİ

Ekonomik büyüme tanımı dar anlamda üretimde artışı ifade etmekle birlikte çağımız iktisadi düşünce akımlarının görüşlerine göre, ekonomik büyümenin niteliksel olan özelliklerinin de ortaya çıkarılması gerekmektedir. İstihdam, gelir dağılımında adalet, işsizlik, hak ve özgürlüklerde yaşanan gelişmeler, doğal kaynak kullanımı, kültürel değişim gibi hususlardaki gelişmeler de ekonomik büyümenin tanımlaması içerisinde yer alması gerekli olan önemli noktalardır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1996 yılında yayımlanan İnsani Kalkınma Raporuna göre ekonomik büyümede yer alan niteliksel özellikler tarafından meydana getirilen etkiler üzerinden hareket edilerek ekonomik büyümede beş farklı çeşit olduğu vurgulanmıştır. Bunlar (Özgüç ve Tümertekin, 1997, s. 45-80);

•**Acımasız Büyüme:** Ekonomik büyümenin sonrasında ortaya çıkan gelirin eşit şekilde dağıtılmadığı büyümedir. Gelir dağılımının düzeltilmesi mümkün olmamakta ve gittikçe artan bir gelir adaletsizliği durumu ortaya çıkmaktadır.

•**Geleceksiz Büyüme:** Yenilenemeyecek olan doğal kaynaklar tüketilerek, çeşitli doğa unsurlarının yok edilmesiyle, ekonomik büyüme amacı için çevrede kirlilik yaratılmasına sebep olan bir büyümedir.

•**İşsiz Büyüme:** Ekonomik büyümenin sağlanması adına çalışılırken istihdamın oranının arttırılamaması ve bunun neticesinde işsizlik oranının yükselmesine sebep olan büyüme türüdür.

•**Köksüz Büyüme:** Bir yandan ekonomik büyüme artarken diğer yandan toplumsal değerleri dikkate almayan büyüme türüdür.

•**Sessiz Büyüme:** Kişilere sağlanan temel özgürlük ve hakların kötüleştirildiği, sosyal ve demokratik yaşamın gittikçe bozulmasıyla sağlanabilen ekonomik büyüme türüdür.

Bu şekilde sayılabilecek olan kötü özellikli büyüme çeşitlerinin dışında iyi nitelikli büyüme şeklinde isimlendirilebilecek diğer bir ekonomik büyüme çeşidi de bulunmaktadır. İçsel büyüme teorisini savunanlar tarafından ortaya konulan tanımda; iyi nitelikli ekonomik büyümenin, istihdam artışını desteklemesi, kişiler için denetim ve karar verme yetkisini sağlaması, ekonomik refahı adil biçimde dağıtmaya çalışması, toplumda uyum ve işbirliği içerisinde bir yaşam sürdürülmesini sağlaması ve beşeri sermayede gelişime olanak tanınması gerekmektedir (Mızrak, 1997, s. 21-33).

1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde büyüme modellerinin tarihi süreçteki gelişiminden bahsetmeye çalışılacaktır. Ekonomik büyümenin kaynağını ekonomi dışı sebeplere bağlayan teoriler genellikle “*dışsal büyüme modelleri*” olarak adlandırılmaktadır. Diğer yandan, büyümede devamlılığı sağlayan faktörlerin, ekonominin kendi iç dinamiklerince belirlendiği görüşünde olan modelleri de “*içsel büyüme modelleri*” şeklinde adlandırmak mümkündür. İçsel büyüme modellerinin, dışsal büyüme modellerindeki eksiklikler sonucu oluşan tepkiler nedeniyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Buradan da görüleceği üzere dışsal büyüme modelleri tarihsel sıralamada daha önde bulunmaktadır.

1930'lu yıllarda Keynes'in etkisiyle başlayan ve ardından 1950'li yılların başına kadar aşırı biçimde tartışılmış olan ekonomik büyüme modelleri, 1980'li yıllara kadar ekonomi literatüründe geri plana itilmiş ancak içsel büyüme modelleri ile yeniden canlanma söz konusu olmuştur.

Büyüme modelleri tarihi süreçte değerlendirilirken ilk sırada Klasik Büyüme modellerinin sayılması doğru olacaktır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler doğrultusunda Merkantalizm ve Fizyokrasi dönemlerinin Klasik Büyüme modelleri için başlangıç olarak ele alınmasında fayda vardır. Bazı iktisat yazarlarına göre, ekonomik büyümenin öncüleri klasiklerken, bazılarının bakış açısına göre Harrod-Domar modeli öncü olarak kabullenilmektedir. Daha yakın zamanlarda yapılmış olan çalışmalar ise neoklasik büyüme teorisine öncelik vererek asıl büyüme teorisi olarak bunu ele almakta ve diğer çalışmaları dikkate almamaktadır (Özmen, 2010, s. 82)

Aghion ve Howit, Barro ve Sala-i Martin gibi farklı iktisadi yazarların değerlendirmelerine göre; ekonomik büyüme modellerinin kaynağı olarak klasik iktisatçılar görülmektedir. Günümüz iktisatçılarından Kibritçioğlu'na (1998, s. 207-230) göre ise, içsel büyüme teorilerini ilk olarak savunan Adam Smith, yeni büyüme modelinin öncüsü olarak gösterilmektedir.

Solow (1994), 50 yıl boyunca var olan ekonomik büyüme teorileriyle ilgili olarak üç farklı akımdan bahsetmektedir. Bunlardan ilki *Harrod-Domar*, ikincisi *neoklasik büyüme modeli* ve sonuncusu olarak da neoklasik modeldeki yetersizliklere tepki olarak başlatılan ve günümüzde *içsel büyüme modelleri* olarak adlandırılan büyüme teorileridir (Atagün, 2004, s. 3).

Tablo 1: Büyüme Teorileri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T. R. Malthus (1799) Karl Marx (1867)	İşbölümü, Artık değerın yatırıma dönüşmesi, Sermaye Birikimi	Sınırlı Büyüme, Tarımda azalan verimler kanunu ne deniyle sınırlı büyüme, Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler Demeti	Kararsız Büyüme Kararsız Denge
Post-Keynezyen Büyüme Modeli R. Harrod (1939) E. Domar(1946) Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Tasarruf ve yatırımlar Nüfus ve teknolojik gelişme 'dışsal'	Kararsız Denge Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal kaynaklar	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sonlu büyüme
Yeni Büyüme Modelleri (İçsel Büyüme Modelleri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990) J. Greenwood (1990) B. Jovanovic (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi, mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi, tarihsel geçmişin dikkate alınması
Sanayi Bölgeleri Modeli G. Becattini (1991)	Sına(i) ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: *İktisadi Büyüme ve Kalkınma 3. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, Metin Berber (2006); s.52*

Tablo 1, klasik dönemden başlayarak günümüze kadar ortaya atılan ekonomik büyüme teorilerini göstermektedir. Klasik dönemden önce büyüme analizlerinin içerisinde bulunan fizyokratlar ve merkantilistler büyüme konusunda değerli madenlerin ve tarımın önemini vurgulamışlardır. Merkantilistler ticari kapitalizm mantığıyla hareket ederek 15.yy ortasından başlayarak 300 yıl süren bir dönemde büyüme sağlanması amacıyla değerli madenlerin miktarının artırılmasındaki gerekliliği vurgulamışlar, bu sebeple ticaret ve sanayi alanlarında uygulanan kuralları, ödemeler bilançosunda fazla verilmesini, uluslararası ilişkilerde ülkenin kendi çıkarlarını gözeten temel politikaları ön planda tutmuşlardır. Devletin gücünün ölçümünde sahip olduğu değerli madenler dikkate alınmıştır. 17.yy sonlarındaki sına kapitalizm döneminde ise fizyokratlar

tarım sektörünü zenginlik kaynağı şeklinde görmüşler, kamunun ekonomik müdahalelerine karşı çıkmışlardır (Berber, 2006, s. 49-55).

1.4.1. Klasik Döneme Ait Büyüme Modelleri

Ülkelerde ekonomik büyüme düzeyinin artan bir seyirle sürmesi adına yollar arayan ve bu yollarla ilgili olarak literatüre katkıda bulunan teoriler ilk kez 18.yy sonlarında Adam Smith'le beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Maltus, S. Mill, Ricardo, James Mill ve Smith tarafından birlikte geliştirilen bir model olarak Klasik büyüme modeli karşımıza çıkmıştır. Fakat klasik büyüme modelinde en önemli katkılar Ricardo tarafından yapıldığından modele Ricardo modeli adı verilmektedir (Acar, 2002, s. 23).

Klasik iktisadi yaklaşım, fizyokrat yaklaşım üzerinden hareket ederek teknoloji ve sanayileşme üzerine kurulmuş olan ekonomik büyüme modellerine yer vermektedir. Klasik yaklaşımın başlangıcından günümüze kadar geçen sürede ekonomik büyüme modellerinin aşırı bir değişim göstermemesi nedeniyle klasik iktisadi yaklaşım aynı zamanda büyüme iktisadi olarak da adlandırılmaktadır. Klasik büyüme modelleri; D. Ricardo (1772-1823), T. Malthus (1776-1834), A. Smith (1723-1790) ile Schumpeter ve Marx'a ait büyüme modellerinden oluşmaktadır (Ünsal, 2007, s. 39-40-48).

1.4.1.1. A.Smith'in Büyüme Modeli

Smith yaptığı analizde ekonomik büyümeyi; işbölümü ile uzmanlaşmayı, uluslararası ticareti, sermaye birikimini, görünmez el mekanizmasını ve nüfusun artışını göz önüne alarak açıklamaya çalışmıştır. Smith'e göre ekonomik büyüme sürekli olarak devam etmeyecek, belirli bir sürenin ardından ekonomide durgunluk yaşanacaktır (Berber, 2006, s. 57).

Smith'e göre kar amacında olan girişimciler, yatırım ve tasarrufları sayesinde oluşan sermaye birikimi nedeniyle, iş bölümü ve uzmanlaşmaya neden olacaktır. Piyasanın genişlemesiyle, iş bölümünde ve uzmanlaşmada yaşanan artış, dışsal ve içsel ekonomileri yaratacaktır. Bu yolla, emek için artan verimler kanunu geçerli olacak, azalan verimlerden bahsedilemeyecektir (Hiç, 1994, s. 27).

Adam Smith tarafından 1776'da hazırlanan "Ulusların Zenginliği" isimli çalışma, ekonomik büyüme teorisi adına başlangıç noktası şeklinde düşünülmektedir. Adam Smith'in bu çalışmasında, herhangi bir ülkedeki ekonomik büyüme sürecinin yalnızca sermaye akımlarına değil aynı zamanda teknolojik süreç ile sosyal ve endüstriyel unsurlara da bağlı olduğu belirtilmiştir (Dibaoğlu ve Kibritçioğlu, 2001, s. 2).

1.4.1.2. Malthus'un Büyüme Modeli

Malthus'un modelinde, genellikle nüfustaki artış ve ekonomik büyüme arasında görülen ilişki üzerinde durulmuştur. Malthus'a göre, ailevi ve bireysel boyutlarda insanların yaşamının düzeltilebilmesi ve toplumsal iyileşmenin sağlanabilmesi adına üretimde artışın olanakları, yolları ve araçları araştırılırken, bunun yanısıra nüfustaki artışın azaltılması hususu da beraberinde incelenmelidir (Tezel, 2000, s. 152-166).

Malthus, ülkelerin kişi başına düşen gelir bakımından durağan bir denge haline doğru yöneleceği dinamik bir ekonomik büyüme sürecine ait formel bir model geliştirmiştir. Malthus'un modelinde, ölüm oranları gittikçe düşecek, gelir seviyesi denge halini aştığında doğurganlık oranları artacaktır. Gelir seviyesi, denge düzeyinin altında kaldığıdaysa doğurganlık düşecektir (Tamura, Murphy ve Becker, 1990, s. 13-37).

Malthus'un modelinde, gelir seviyesi düşük olan tarıma dayalı ekonomik yapıya sahip ülkelerdeki beşeri sermaye birikiminin ve teknoloji konusundaki gelişimin

yetersiz olması halinde nüfustaki artış, kişi başına düşen gelire negatif etki yapacaktır. Öte yandan ekonomik yapısı tarım ve doğal kaynaklarla daha az bağlantılı olan gelişmiş ekonomilerde nüfusun artışının, kişi başına düşen gelir üzerine yaptığı etki daha düşük olacaktır. Gelişmiş ekonomilerdeki nüfusun fazlalığı sebebiyle oluşan yoğunluk ve daha yüksek orandaki kentleşme, beşeri sermayede daha fazla uzmanlaşmayı, beşeri sermaye adına daha yüksek yatırımı ve yeni bilgi birikimi hususunu pozitif yönde etkileyecektir. Uzmanlaşmada ve bilgi birikiminde artan verimlere sebep olması sonucunda nüfustaki artışa karşın kişi başına düşen gelirden artış sağlanacaktır (Murphy, Glaeser ve Becker, 1999, s. 145-149). Malthus modelinde teknolojiye ilerleme ve nüfusun artması arasında bulunan ilişki donuk olup kişi başına düşen sermaye miktarı sabit durumdadır (Weil ve Galor, 1999, s. 150-154).

1.4.1.3. D. Ricardo Modeli

Ricardo'nun bölüşüm modeli, sermaye ve emek kullanımı ile gerçekleşen üretimi esas almaktadır. Ricardo, üretimdeki maliyetlerin ücret ve kar olarak dağılımı sırasında kapitalistlerin kar haddinin azalmasıyla birlikte iktisadi büyümenin tıkanacağını ve durgunluk ile sonuçlanacağını belirtmektedir (Tezel, 2000, s. 155-156). Ricardo ekonomik büyüme kavramını incelemeye başlamadan önce üretim faktörlerinin üretimden ne kadar pay alacağı hususu üzerine yoğunlaşmış, diğer bir deyişle gelir paylaşımı konusunu dikkatle ele almıştır. Ricardo'nun görüşüne göre üretim üç gelir grubu arasında paylaşılacaktır. Buna göre üç faktörün üretim sürecinde önemli olduğu düşünülebilir. Bu faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür: emek sahibi, sermayedar ve toprak sahibi (Özsağır, 2008, s. 27).

Klasik teoride nüfustaki artış, ücret seviyesinin azalmasına ve ücretlerin asgari geçim ücreti düzeyinde oluşmasına sebep olmaktadır. Buradaki yaklaşımdan görüldüğü üzere, klasik model nüfusun artışını gelire ait bir fonksiyon biçiminde ele almakta olup bunlar arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu düşünülmektedir. Diğer bir deyişle gelir artışı nüfusu arttırmakta, gelir azalışı ise nüfusu

azaltmaktadır. Ricardo bu ilişkiyi, “ücretlerin demir kuralı” şeklinde belirtmiştir (Hyman, 1997, s. 514).

1.4.1.4. K. Marks Modeli

XIX. yüzyılın ikinci bölümündeki sosyalizm akımında kurucu ve lider olan Karl Marx, düşünceleri kabul görsün ya da görmesin, XX. yüzyıl süresince aşağı yukarı tüm çağdaş toplumlara ait yaşamda ve düşünce yapısında en fazla etki gösteren şahıstır (Turanlı, 2000, s. 140). İktisadi alan üzerine yazıları, Proudhon'un ‘Sefaletin Felsefesi’ adlı eserine karşın yazmış olduğu ‘Felsefenin Sefaleti (1847)’ ile başlamıştır. 1848 yılında Engels ile birlikte yazdığı ve kapitalizmin er ya da geç çökeceğini ileri sürdüğü "*Komünist Manifestosu*" isimli eseri bunu izlemiştir. Marx, daha sonraki çalışmalarını Smith ve Ricardo ile paralel olarak politik iktisat alanına yönlendirmiştir. Bu alan üzerindeki en önemli eseri, 3 ciltlik ve 2500 sayfalık uzunluğuyla ‘Das Kapital’ dir. Bu eserin ilk cildi Marx hayattayken, 1867 yılında basılmış olmakla birlikte, eserin önemli bir kısmını oluşturan 2. ve 3. ciltler ise Marx'ın ölüm tarihinden daha sonra 1885 ve 1894 yıllarında Engels tarafından yayınlanmıştır (Berber, 2006, s. 75).

Sosyalist büyüme modelinin oluşmasında en önemli katkı Karl Marx'ındır. Bu modelde kapitalist sistemde bulunan karmaşık yapının devamlı bir büyümeyi sağlayacağı, fakat büyüme sürecinde sistem içerisinde yer alan karmaşıklığın giderek şiddetleneceği ve sonunda sistemi çökerteceği ileri sürülmektedir (Acar, 1994, s. 29). Marx'ın görüşüne göre; kapitalist sistemde belirli bir gelişmenin ortaya çıkmasının ardından, sistem içerisindeki çekişmeler nedeniyle işsizlerin oranı ve işçi sınıfının sefaleti artacaktır. Bunun sonucunda işçi sınıfı, kapitalist düzenden fayda sağlayan sınıfla beraber bu kapitalist sınıfın sahip olduğu çıkarları korumakta olan bir örgüt durumuna gelmiş bulunan devletin mekanizmasını ihtilal yaparak devirecektir. İşçi sınıfı adına kurulan proleter diktatöryası altında geçecek olan belirli bir sosyalist dönemden sonra, herkes yeteneği doğrultusunda üretime katılmak, ihtiyaçları ölçüsünde ise tüketimden pay almak anlamında komünizme ulaşacaktır. Kapitalist sistemin bu kaderi

önceden çizilmiştir ve değişmez. Sosyalist sistem yapısında üretimde kullanılan araçların kamuya devredilmesi, işçi sınıfının sömürülmesine mani olmakta, kamuya verilen artık değer işçinin yararına yüksek oranlı büyüme amacının gerçekleşmesine ve aynı şekilde işçi sınıfının gündelik ihtiyaçlarını karşılama veya maddi refahını temine yöneltilmektedir. Bahsi geçen ihtiyaçlar bireylerin subjektif zevklerini esas alarak değil, devlet otoritesince belirlenen makul ölçülere göre tespit edilecektir. Bu şekilde, sosyalist sistemin refah seviyesi makul ihtiyaçları karşılamak bakımından, kamulaştırma ve kamunun yaptığı üretim yoluyla en üst düzeye çıkarılacaktır. Sosyalizm ile birlikte sosyal sınıflar yok olacak ve sınıfları bulunmayan bir toplum durumuna gelinecektir (Hiç, 1988, s. 22-45).

Marx'ın büyüme modeli tıpkı Ricardo'nun büyüme modeli gibi bulunduğu çağın İngiltere'sine ait koşullardan etkilenmiştir. Fakat söz konusu modeller arasında kullanılmış olan teknik ve ulaşılmış olunan sonuç bakımından önemli farklar bulunmaktadır. Marx'a ait ekonomik kanunlar içinde en önemli olanı emeğe dayanan değer kuramıdır. Marx'ın düşüncesine göre herhangi bir mala ait değer, o malı üretirken kullanılan emek ve zaman birimleri tarafından belirlenir.

P = yıl içerisinde işçi başına yaratılmış olan değer,

C = aynı yıl içerisinde tekrar üretilmiş olan değişmez sermayeyi,

V = yıl içerisinde yeniden üretilen değişir sermayeyi,

S = işçi başına düşen artı değer

ifade etmek üzere $P = C+V+S$ biçiminde ifade edilmektedir (Alkin, 1992, s. 46-50).

Marx'ın teorisinde sermaye, sabit ve değişken olarak iki farklı şekilde ele alınmıştır. Sabit sermaye emeğe fiziki olarak faydası dokunan makinelerden, aletlerden, araçlardan, binalardan ve çeşitli mallardan oluşmaktadır. Bu tür sermaye değer yaratmamakta, ancak değer yaratılması için varlığı gerekmektedir. Değişken sermaye ise işgücünü kiralamak, diğer bir deyişle emek

istihdam etmek amacıyla kullanılmakta olan sermayeyi veya kullanılmakta olan emek için yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Bu sermaye değer yaratan bir sermaye unsurudur. Toplam değerle, toplam değeri oluşturmak amacıyla yapılan harcamalar arasındaki fark "artı değer" kavramını ortaya koymaktadır (Alkin, 1992, s. 46-60; Acar, 1994, s. 30).

Marx'ın modeline göre büyüme hızını belirlemede olan üç oran bulunmaktadır:

Sermayenin organik bileşimi: $B = C / V$

Artı değer oranı: $A = S / V$

Kar oranı: $K = S / (C + V)$

(S) işçiye ödenmemiş olan ücreti (artı değeri), (V) işçilere ödenmiş olan değişken sermayeyi, (C) ise sabit sermayeyi ifade etmektedir. Büyümeyi kar oranı belirlemektedir. Kar oranı; yapılan üretim sonucu elde edilen karla, üretim yapmak için gereken fiziki üretim araçları ve işgücü için yapılan ödemelerin arasında bulunan ilişkidir. Kapitalist ekonominin bir bütün halinde ele alınması durumunda toplam kar ve toplam artı değer birbirine eşittir. Yani, $P = S$ durumu söz konusudur. Bu eşitliğin sonucu olarak ise kar oranı $S / (C + V)$ şeklinde ifade edilmektedir. Artı değer oranını sabit olarak aldığımızda, zaman içinde teknoloji konusundaki yenilikler sebebiyle sermayenin organik bileşiminde artış yaşanacak, bu durum kar oranında düşüşe sebep olacaktır. Kar oranının sıfır olduğu durumdaysa, artık yeni yatırım olmadığından ve dolaylı olarak "efektif talep" azalacağı için kaçınılmaz olarak buhran ortaya çıkacaktır (Berber, 2006, s. 91; Gürak, 2009, s. 79).

Marx'a göre kapitalist sistemde bulunan dinamiklik ve sürekli gelişimin kaynağını teknolojik ilerlemeler oluşturmaktadır. Marx büyüme aşamasında teknolojik yeniliklerin ve yatırımların rolünü göz önünde bulundurmuştur. Marx, büyüme dar bir geçide de benzeterek, yatırımların olması gereken seviyeden ayrılması durumunda kapitalist sistem içerisinde dalgalanmaların oluşacağına ve konjonktürel dalgalanmaların büyüme kavramı ile birlikte meydana geleceği

esasına analizinin içerisinde yer vermiştir. Ayrıca sosyal olaylar ve özellikle sınıf çatışmaları hususlarını ekonomik olaylar ile birlikte inceleyerek, tarihsel analiz metodunu kullanmıştır. Fakat yine de Marx, büyüme modelinde ve toplumların gerek ekonomik gerekse sosyal gidişatı ile ilgili görüşlerinde çeşitli ve büyük hatalara düşmüştür. Hatalarının bir bölümü daha çok teknik niteliğe sahip olup modelin kendi içindeki tutarlılığıyla ilgilidir. Marx'ın hatalarının asıl önemli olan kısmı modelde kabul edilmiş olan varsayımların fiili gelişmelere uygun olmamasıdır (Hiç, 1988, s. 19-45).

1.4.1.5. Schumpeter Modeli

Teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceğini ilk olarak ileri süren iktisatçı olan Schumpeter, temelini aldığı Avusturya ekolünden etkilenerek teknoloji konusundaki gelişmeyi, ekonomik konjonktürün içinde değerlendirmiş, teknolojik gelişme olgusunu şirketlerin arasındaki rekabetin aracı ve “yaratıcı yıkım” olgusunu harekete geçiren bir unsur şeklinde görmüştür. Yaratıcı yıkım olgusuyla, zayıflamış olan sektörlerdeki yıkımla oluşan ve bahsi geçen ekonomiler içinde yeni endüstri ve teknolojilerin ortaya çıkmasına neden olan evrimsel bir süreç belirtilmekte, yapısal değişim ve ekonomik büyümeyle tanımlanmakta olan bu süreç teknolojik gelişmenin sonucu olarak görülmektedir. Schumpeter tarafından ortaya konulan yaklaşıma göre teknoloji, neoklasik yaklaşıma göre de olduğu şekilde dışsal bir olgudur. Bahsi geçen şirketler teknoloji konusundaki yenilikleri takip etmekte ve kendileri için makul olanı satın almaktadırlar. Neoklasik yaklaşıma göre farklı şekilde Schumpeter, teknolojik yenilik olgusunu daha geniş bir alanda değerlendirmekte, bu olguyu yalnızca üretim süreci içerisinde yeni pazarlara yer verilmesi olarak değil, yeni hammadde kaynakları bulunması, yeni pazar örgütlenmeleri yapılması gibi süreçlere de yer veren bir olgu biçiminde tanımlamaktadır (Schumpeter, 1911, s. 4-11).

Schumpeter'e göre kapitalist sistemde gelişimi sağlamakta olan ve dalgalanmalara sebep olan faktörler, girişimcilerin oynamakta olduğu rol ve yapılan yeniliklerdir. Burada “yenilik” olgusuyla anlatılmak istenen; herhangi bir

keşif veya icadın ticari alan içerisinde uygulanmaya başlamasıdır. Schumpeter'in bakış açısına göre beş farklı tipte yenilik bulunmaktadır (Schumpeter, 1978, s. 66);

- Piyasa içine yeni mal veya mevcuttaki malın yeni tipini, daha kalitelisini sürmek,
- Yeni üretim teknikleri kullanmak,
- Yeni piyasa açmak,
- Yeni hammadde veya yarı mamul kaynağı bulmak,
- Sanayiye tekrardan organize etmek

Schumpeter başlangıçta ekonominin durgun bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Kar ya da faiz çok düşük olduğunda girişimci bir yeniliği ortaya koyarak ekonomik hareketi meydana getirir. Bu hareketliliğin ekonominin diğer kesimlerine yayılmasıyla başlayan gelişme sürecinde firmalar giderek büyümekte, sermayedarlar çoğalmakta ve mülkiyetin tabana yayılması süreci başlamaktadır (Kazgan, 2004, s. 98).

1.4.2. Dışsal Etkileri Dikkate Alan Büyüme Teorileri

1.4.2.1. Post-Keynesyen Akıma Ait Büyüme Modeli (Harrod-Domar)

Klasik iktisatçılara ait olan Newtongil bilim paradigması, Harrod-Domar'ın ekonomik büyüme modeline de etki etmiştir. Bilhassa kendiliğinden işlemekte olan dengeli ve dengesiz durumların araştırılması hususunda bu yaklaşımın izleri bulunmaktadır (Tezel, 2003;208). Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinde, Keynesyen faktörlerden faydalanılarak oluşturulan dinamik bir büyüme analizi yer almaktadır. Özetle, Harrod-Domar'a ait olan ekonomik büyüme modeli, kısa dönemdeki Keynesyen yaklaşımı uzun döneme taşımıştır (Ünsal, 2007, s. 83-84; Hiç, 1998, s. 71-72; Taban, 2011, s. 65).

Keynes, tüketim ve tasarrufun gelir düzeyine bağlı bulunduğunu iddia etmiş, bu şekilde yatırımların bir çarpan katsayısıyla gelir düzeyini belirlediğini ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle Keynes, yatırımlarda gelir yaratan rolü ortaya koymuştur. Yatırımlardaki kapasite artırıcı rol ise Keynes'in statik modeli içinde dikkate alınmamış; Harrod-Domar örneğinde olduğu şekilde Keynes sonrasındaki dinamik modeller içinde dikkate alınmıştır (Ünsal, 2007, s. 83-84; Hiç, 1998, s. 71-72; Taban, 2011, s. 65).

Statik yapıdaki Keynes modeli, yatırım harcamalarını efektif talebin bir ögesi gibi ele almış ancak yatırım harcamalarınca kısa dönemin haricinde yaratılacak olan kapasitenin üzerinde durmamıştır. Halbuki kapasitedeki bu artış gelecekte kısa dönemli talebin altında ya da üstünde bir arz oluşturduğunda, Keynesgil dengenin tutturulamadığı görülmektedir. Harrod ve Domar'ın düşüncesine göre bu şekildeki bir durumda dengeye dönme olanağı ortadan kalkmıştır. Çünkü arz, talebin altında kaldığında; girişimciler tarafından arzda artış yaratmak ve kapasitenin genişletilmesi amacıyla yapılacak yatırım harcamalarının kısa dönem için talebin daha da artmasına ve arz-talep arasında yer alan farkın büyümesine sebep olacağı düşünülmektedir. Bu farkın büyümesi halinde girişimcilerin, yatırım harcamalarını arttırması, yatırım harcamalarının artması sonucu arz-talep farkının iyice büyümesi ve bu şekilde dengeden giderek uzaklaşılması söz konusu olacaktır. Ters durumda arzın talebi aşmasıyla, satılamayan mal stokları nedeniyle girişimcilerin yatırım harcamalarını kısması, yatırım harcamalarındaki kısılmanın kısa dönemdeki talebi daraltarak satışları daha da düşürmesi beklenmektedir. Bu şekilde yine dengeden uzaklaşılacaktır (Hiç, 1988, s. 86; Tezel, 2000, s. 190; Berber, 2006, s. 125; Taban, 2011, s. 65).

Harrod, Keynes'in yapmış olduğu çalışmalardaki gibi ekonomide oluşan eksik istihdam dengesinden çıkarak sürekli bir tam istihdam dengesini sağlamanın yollarını aramıştır. Bu iki iktisatçının arasındaki temel fark, sorunun Keynes tarafından makro-statik, Harrod tarafından ise makro-dinamik açılardan ele alınmasıdır (Acar, 2002, s. 83). Harrod'un modelinde belirli bazı varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlar;

Tasarruf Varsayımı: Harrod'un varsayımına göre, ortalama tasarruf eğilimiyle marjinal tasarruf eğilimi sabit ve birbirine eşittir (Hiç, 1994, s. 83-95). Buna göre fiili yatırımlar da fiili tasarruflara eşit olacaktır.

$$f(I)t = f(S)t$$

Burada S tasarruf, I yatırım, t ise zamanı göstermektedir.

Planlanan yatırım parametresi, yukarıda yer alanlardan tamamıyla bağımsız şekilde ve farklı unsurların etkileri altında oluşmaktadır. Bu durumda, planlanan yatırım (I_p) ile planlanan tasarrufun (S_p) otomatik biçimde mutlaka eşit olması beklenemez. Çünkü yatırım yapan ve tasarruf eden insanlar birbirlerinden farklıdır. Bu durumda planlanan yatırımlar ile planlanan tasarrufların eşit olabilmesi ancak tesadüfen gerçekleşebilir. Bu denkliğin oluşmadığı hallerde bunlardan sadece biri gerçekleşebilecektir. Harrod'un varsayımına göre, tasarruf planları gerçekleşecektir. Eğer eşitlik bulunmuyorsa fiilen yapılan yatırım, tasarruf planlarına uymakta, böylece istenmeyen bir yatırım eksikliği ya da fazlası ortaya çıkmaktadır.

Hızlandırıcı İlkesi: Harrod-Domar'ın modeline göre, tasarruflar gelirin sabit bir oranı olarak varsayılmaktadır ($S = sY$). Bunun yanısıra modelde tasarruflardan bağımsız bir yatırım fonksiyonu ve yatırımcı davranışı öngörülmüştür. Girişimcilerin, bu dönemden sonraki dönemde üretim miktarlarını artırmayı planlamış oldukları varsayımıyla, üretimdeki bu artışı gerçekleştirebilmek amacıyla planlanan yatırım seviyesini, bir çeşit hızlandırıcı katsayısı şeklinde tanımlanabilmekte olan sermaye / hasıla oranı (k) belirlemektedir. Sermaye / hasıla oranı, bir birim gelir ya da gelir artışı sağlanması için gereken sermaye ya da sermaye artışını belirlemektedir.

Gecikme olmayan ve sabit hızlandırıcı katsayısını modelde kullanan Harrod, planlanan yatırımları (I_p) gelirden oluşan artışa bağlamaktadır. Bunu şu şekilde aktarabiliriz;

$$I_{pt} = k (Y_t - Y_{t-1})$$

Eşitlikte “ k ” ile hızlandırıcı katsayısı gösterilmektedir. Yatırım kararları gelirden ortaya çıkan artışlara bağlıdır. Harrod’un modelindeki işleyiş ve gerekli büyüme hızı üç farklı tipte gelir artış hızı aracılığıyla izah edilebilir (Savaş, 1974, s. 323-324; Ünsal, 2007, s. 88-92; Berber, 2006, s. 127; Taban, 2011, s. 67);

Tabii büyüme hızı (G_n)

Gerekli büyüme hızı (G_w)

Fiili büyüme hızı (G_a)

Gerekli büyüme hızı (G_w), planlanan tasarrufla planlanan yatırımın eşit olduğu, ekonomide istenmeyen bir stok fazlası ya da eksikliğiyle karşılaşılmasına fırsat vermeyen büyüme oranıdır (Tezel, 1989, s. 251):

$$S_{pt} = I_{pt}$$

$$sY = k (Y_t - Y_{t-1})$$

S_p = Dönem başındaki tasarrufu, I_p = Fiili gerçekleşen tasarrufları ve k = Hızlandırıcı katsayısını göstermektedir (Hiç, 1988, s. 889).

Gerekli büyüme hızı (G_w) istenilen yatırımla tasarrufu eşitleyen büyüme oranıdır. Fiili olarak planlanmış olanla gerçekleşen gelir artışı bu oranda olmayabilir.

$$G_w = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_t} = \frac{s}{k}$$

“Gw” ile gerekli büyüme hızı, “s” ile marjinal tasarruf eğilimi ve “k” ile sermaye hasıla katsayısı gösterilmektedir. Formülde “s” ile gösterilmekte olan marjinal tasarruf eğilimi, Domar’ın büyüme modelinde yer alan ve marjinal tasarruf eğilimi olarak ifade edilen (α) ile aynıdır.

Harrod’un modelinde, ekonominin tümü için girişimcilerin ekonomik faaliyetlerin sonucu açısından tatmin olabileceği gelişme oranından (Gw) bahsedilmektedir. Tatmin edici büyüme oranı (gerekli büyüme hızı) ($Gw = \Delta Y/Y$) ismi verilen bu olgu ile cari büyüme oranını karşılaştırmıştır.

Cari büyüme oranı ($G = \Delta Y/Y$); herhangi bir birim zamanda toplam üretimde görülen artış biçiminde tanımlanmaktadır. Harrod modelinin temel eşitliği $G.k = s$ biçimindedir ve G; doğal büyüme hızı, s; cari tasarruf oranı, k; cari sermaye ihtiyacı veya hızlandırıcı olarak gösterilmektedir. Harrod’un görüşünde büyüme süreci, cari büyüme oranıyla tatmin edici büyüme oranının eşit olduğu durum şeklinde ifade edilir. Büyüme sürecinin istikrarlı olmayan bir süreç olduğunu vurgulayan Harrod, denge büyüme oranına göre yaşanan sapmaların uzun süreli enflasyon ya da uzun süreli durgunluk sebebi olacağını belirtmiştir. Bunun yanında Harrod, nüfustaki artışın ve teknoloji konusundaki gelişmelerin imkan verdiği gelişme oranına doğal büyüme oranı adını vermiştir (Peterson, 1994, s. 515-524).

Harrod’a ait olan bıçak sırtı denge olgusunu açıklayabilmek oldukça zordur. Çünkü bu modelde üretimin miktarı yeterli derecede hızlı artmadığında aşırı üretim, gereğinden hızlı arttığında ise eksik üretim gerçekleşecektir. İlk bakışta fazlaca çelişkili görünen bu mekanizmanın açıklaması şu şekildedir. Fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızını aşması durumunda ($G_a > G_w$) fiili yatırımlar planlanan yatırımların altında kalır ($I_f < I_p$). Üretimdeki artış, fiili yatırımların planlanan yatırımlara eşit olması hususunda yetersiz kalmıştır. Bu durumda talepteki artış, arzdaki artışın önünde gitmeye başlar. Bu talebe, arz yetiştirmek için girişimciler üretimlerini artırmak isterler. Böylece planlanan yatırım ve talep

fazlası, gelecek dönem daha da artacaktır; giderek denge noktasından uzaklaşacaktır. Bu olgunun tam tersi durumda $G_a < G_w$ de geçerli olacaktır.

Keynes'in görüşlerinde yer aldığı şekilde, bugünkü yatırım harcamalarının düzeyi bugünkü toplam talebi ve bugünkü denge gelir düzeyini belirler. Fakat bugünkü yatırımlar bugünkü gelirin düzeyini belirlemesinin yanısıra, yarınlar için bir sermaye, diğer bir ifadeyle üretim kapasitesinde artış oluşturmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan kapasite artışının gelecekteki toplam talep tarafından tamamıyla karşılanması gerekir. Gelecekte yatırımcılar üretimde aşırı kapasitenin artışı ihtimaline karşı yatırım harcamalarında azaltmaya gidebilirler. Bundan dolayı tüketim harcamaları da kısılabilecek, ileriki dönemlere ait gelir düzeyi düşecektir. Bu varsayımlar ışığında bugünkü yani kısa dönemdeki arz-talep dengesinin yarın da süreceği (uzun dönemde) kesinlikle iddia edilemez.

Hem Harrod hem de Domar, sadece tek bir artış oranının dengeyi devam ettirebileceğini savunmuştur. Domar, bu artış oranının sadece hesaplamasıyla yetinmiş, Harrod gibi, ekonomi bu hızdan saparsa neler olabileceği, gelir düzeyinde sistemli dalgalanmaların (konjonktür dalgaları) oluşup oluşmayacağı hususlarını sistemli şekilde modeline eklemekten imtina etmiştir (Hiç, 1994, s. 72).

Dolayısıyla, denge ancak tesadüf biçiminde sağlanabilmektedir. Bu sebeple, Harrod-Domar büyüme modelinde, ekonomide bıçak sırtı bir denge olduğu bazı iktisat yazarları tarafından aktarılmaktadır (Solow, 1956, s. 65).

Harrod-Domar'ın modelinde, tam istihdamda genel dengeli büyüme sağlanması için; fiili büyüme hızı (G_a) ile denge için gereken büyüme hızının (G_w), bunların da işgücünün büyüme hızına (n) eşit olması gerekmektedir. Fakat bu durumda denge olsa da istikrarsız bir büyüme ortaya çıkacaktır. Diğer bir deyişle, denge halinde ortaya çıkacak sapmanın sonucunda, ekonominin tekrar denge büyüme oranına dönmesini sağlayacak herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu sebeple Harrod-Domar'ın modelinin kabul edilmesi, ekonomilerin depresyonda

ve kararsız şekilde büyüdüğünün kabul edilmesi demek olur ki bu durum gelişmiş ülkelerdeki refah düzeyinde ortaya çıkan sürekli artışın bu model ile açıklanmasını olanaksız hale getirmektedir (Tezel, 2003, s. 209; Akyuz, 1977, s. 257).

1.4.2.2. Baumol Tarafından Ortaya Konulan Dengesiz Büyüme Modeli

Baumol'un ortaya koyduğu dengesiz büyüme modelinde, ekonomiler dengesiz büyüme tarafından biçimlendirilir. Baumol'e göre ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişim faaliyetleri ile ara sıra verim artışı sağlayan faaliyetler olarak ayrılmaktadır. Teknolojik gelişim faaliyetleri; icatlar ve sermaye birikimiyle kişi başına düşmekte olan üretimi arttıran faaliyetler şeklinde sıralanabilir (Johnson ve Bennett, 1980, s. 59-95).

Baumol'e göre, kamu faaliyetleri emek yoğun olup, devletin maliyeti düşürücü teknolojileri kullanması imkansızdır. Kamu kesiminin üretimindeki verimlilik özel sektöre nazaran daha düşüktür. Bundan dolayı kamu faaliyetlerindeki birim maliyetler özel sektörde yer alan birim maliyetlerden fazladır. Birim maliyetlerin fazla olması kamu bütçesini ve akabinde kamu harcamalarını arttırmaktadır (Johnson ve Bennett, 1980, s. 59-95).

Baumol (1967, s. 420-424)'a göre; devlet, kamu mallarını tedarik ederken ve dışsallıkları ortadan kaldırırken, değişen teknoloji ile birlikte verimliliği sağlamada özel kesime göre yetersiz kalmaktadır. Eğitim ve güvenlik gibi kamu hizmetleri emek yoğun mallar olup bunların birim maliyeti görece olarak daha yüksektir. Tüm bu sebeplerle devletin ilerleyen teknolojiye uyum sağlamakta zorlanacağı ve etkin olmayacağı düşüncesi hakimdir.

1.4.2.3. Rostow Büyüme Teorisi

Rostow tarafından geliştirilmiş olan büyüme modeli, ekonomik büyüme konusundaki beş aşamayı nitelendirmektedir. Rostow söz konusu modeli ilk kez, "The Stages of Economic Growth" isimli çalışmasıyla duyurmuştur. Toplumun ekonomik olarak gelişimini tarihsel bir yaklaşımla ortaya koyan görüşler içerisinde Rostow'un modeli ayrı bir yer tutmaktadır. Bilhassa kalkış (takeoff) aşamasındaki az gelişmiş ülkelerde bulunan kalkınmayla ilgili sorunlara temas etmesi bu modelin adını geniş şekilde duyurmasına sebep olmuştur.

Rostow gelişmiş ülke deneyimlerinden yola çıkmış, endüstrileşme hususunda yaşadıkları süreçleri çeşitli aşamalara ayırmış, bu aşamaları geliştirmekte olan ülkelerin de yaşaması gereğini ortaya koymuştur.

Rostow'un ortaya koyduğu büyüme aşamaları aşağıda belirtilmiştir (Rostow, 1970, s. 4);

- i. Geleneksel toplum aşaması
- ii. Kalkışa (take-off) geçiş aşaması
- iii. Kalkış aşaması
- iv. Olgunluk aşaması
- v. Kitle tüketimi aşaması

Her aşama kendisine ait siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulları içerisinde barındırmaktadır. Toplumlar tüm bu aşamaları, hem dış hem de iç dinamikler sebebiyle değişik zaman dilimlerinde, farklı uzunluk ve yoğunlukla yaşamışlardır.

Rostow'un düşüncesine göre; geleneksel toplum aşamasında, ülkenin ekonomisinde tarımın egemen olduğu, teknoloji konusunda değişim olmadığı görülmekte olup bu yüzden büyümede durgunluk hakimdir. Geleneksel toplum aşamasında, ekonomide düşük gelir dengesi söz konusu olup tasarruflar

neredeyse yok denebilecek seviyededir. Bu kadar az miktardaki tasarruflar da sosyal verimlilik bakımından daha düşük olan alanlarda kullanıldığından ekonomide durgunluk sürekli hale gelmektedir (Kaya ve Han, 2004, s. 86).

Kalkışa geçiş (take-off) aşaması, büyümedeki belirleyici unsurların ülkeye egemen olmaya başladıkları aşamadır. Aynı zamanda, büyümenin başlaması adına gereken koşulların hazırlandığı aşamadır. Ekonomi temel olarak tarım sektörü üzerinden yürümekle birlikte, artık modernleşme süreci de başlamıştır. Harekete geçiş aşaması başladığında, ülkenin GSMH'si içerisinde tasarrufların belirli bir payı bulunmaktadır. Parasal yatırım ve tasarrufun hızı gelire oranla %10 seviyesine hatta daha yüksek seviyelere ulaşabilmiştir. Buradaki aşamada hareketin başlamasında etkili olan asıl itici güç teknoloji olmaktadır. Bu aşamada bilhassa sanayi sektörü canlanmakta, ziraatte yeni teknikler kullanılmaktadır. Bu aşamanın oluşması için üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir (Rostow, 1970, s. 5-8);

- i. Tasarrufların milli gelire oranının en az %5 ile %10 arasında olması sağlanmalı,
- ii. Zirai ürünlerin ya da hammaddelerin modern metotlarla işlenmesini sağlayacak bir ya da birden fazla imalat sektörünün kurulması sağlanmalı,
- iii. Modern ekonomilerde bulunmakta olan hukuki, sosyal ve siyasal yapı sağlanmalıdır.

Rostow yaptığı çalışmayla, Türkiye'nin kalkış tarihini 1930-1940 yıllarında başlayan sanayileşme hareketlerinin doğrultusunda tarımda üretim ve gelir artışının yaşandığı 1937 yılı olarak belirlemiştir (Rostow, 1970, s. 5-8).

Büyümede ilk aşama şeklinde nitelendirilen söz konusu aşamanın gerçekleşebilmesi için gereken mekanizmayı Rostow açıklamamıştır. Tam da bu noktada yabancı sermaye ya da dış yardımların önemliliği gündeme gelmektedir (Parasız, 2008, s. 79-82).

İktisadi olgunluk aşamasında, artık tasarruflar yatırıma dönüştürülmektedir. Bu aşamada gelirdeki artışın nüfustaki artışa kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Gelirin büyük bölümü devamlı şekilde yatırıma yönlendirilir. Kitle tüketimi aşamasında ise, ülke artık büyümede devamlılığı sağlamaktadır. Tüm bahsedilen aşamaların geçilebilme şartıysa, ülkede tüketim malları değil sermaye malları üretilmesidir (Parasız, 2008, s. 79-82).

1950'li yılların ardından batılı ülkeler tarafından gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için yapılmış olan yardımlardaki artış, buradaki görüşün kabul gördüğüne işaret etmektedir. Bu deney, herhangi bir ekonomik model baz alınarak yapılmış olan en değerli ekonomi politikası deneylerinden biridir (Easterly ve Rebelo, 1999, s. 1-57).

1.4.2.4. Neoklasik Akıma Ait Büyüme Modeli (Solow'un Büyüme Modeli)

1980'lerin ikinci bölümünde gelişme gösteren İçsel Büyüme Teorileri dönemine kadar ekonomi alanında Neoklasik büyüme kuramının baskınlığı bulunmaktadır. Neoklasik büyüme modeli için temel çıkış noktası tam istihdam hedefine ulaşmak için gereken dinamik şartlardır. Diğer bir deyişle bu teori, Keynes tarafından klasik iktisadi teoriye karşı yapılan eleştirilerin dinamik şekilde analiz edilmesidir (Kar ve Ağır, 2009, s. 2).

Neoklasik teoride ekonomik büyümenin dışsal unsurlarca belirlendiği görüşü hakimdir. Neoklasik büyüme modellerine göre toplam üretimi; sermayenin ve istihdamın miktarları ile teknolojinin seviyesi belirlemektedir (Şentürk, 2005, s. 118). Klasik model büyümenin kaynağını sadece toprak ve emek olarak tanımlarken, Neoklasik model buna ek olarak teknolojik gelişim ve sermaye faktörlerini sürece dahil ederek klasik modelde bulunan eksiklikleri gidermiştir.

1950'li yıllarda Solow tarafından ortaya konulan büyüme modeliyle konuya yeni katkılar sağlanmıştır. Solow büyüme modelinde temel olarak, azalan verimlerin

geçerli olduğu girdilerin bulunduğu ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altındaki neoklasik üretim fonksiyonu vardır. Ekonomide basitleştirilmiş olan genel denge modeli kurmak amacıyla, bu üretim fonksiyonu ile sabit tasarruf oranı varsayımı birleştirilmiştir. Neoklasik büyüme yaklaşımı şeklinde isimlendirilen modelde, başlangıçta GSYİH'leri göreceli olarak düşük olan ülkelerin, daha yüksek oranlı büyümeye sahip olacakları belirtilmiştir. Sermayede azalan verimler kanununun bulunduğu varsayımıyla bu sonuca ulaşılmaktadır (Ateş, 1998, s. 911). Neoklasik büyüme modeli yukarıda bahsedildiği üzere, ölçeğe göre sabit getiri bulunduğunu kabul etmiş, üretim fonksiyonu olarak da Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonunu kullanmıştır (Berber, 2006, s. 143). İşgücü ve sermaye arasındaki ikameye imkan veren Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu, ekonometrik modeller uygulanan çalışmalarda sıklıkla kullanılmakta olan bir fonksiyondur (Hiç, 1994, s. 146). Solow tarafından oluşturulan modelde, ekonominin sermayesindeki birikim (K), toplam gelir (Y) ve marjinal tasarruf eğilimine (s) bağlı olup “K = sY” şeklinde gösterilmektedir. Ekonominin yarattığı çıktı ya da toplam gelir ise ekonomide bulunan sermaye (K) ve işgücünün (L) fonksiyonudur. $Y = f(K, L) = K^a L^{1-a}$ şeklinde sembolize edilebilir. Ayrıca $1 > a > 0$ dır. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Ekonomide yer alan sermaye birikiminin ve emek miktarının artması toplam çıktı düzeyini de yükseltecektir (Lecaillon, 1985, s. 53).

Neoklasik büyüme modeline göre mal arzı ve mal talebi sermaye birikimi üzerinden ilişkilendirilmektedir. Sermaye stokunda ortaya çıkan değişme (ΔK) yatırım (I) ile sermaye stokundaki aşınma arasındaki farka eşittir. Amortismanın sermaye stokunun sabit bir oranı (dK) olduğu kabul edildiğinde:

$$\Delta K = I - dK \quad d > 0$$

olacaktır. Tasarruf gelirin sabit bir oranıdır. Bu yüzden:

$$\Delta K = sY - dK \quad 0 < s < 1$$

olur. Toplam üretim fonksiyonu içinde yer alan değişkenler işgücü sayısı (L) ile bölüldüğünde, işgücü başına düşen hasıla ve sermaye arasında bulunan ilişki ortaya konulabilir (Solow, 1956, s. 3).

$$Y/L = f(K/L, L/L)$$

Bu denklemden, $y = f(k, 1)$ fonksiyonunda (y) işgücü başına hasıla, (k) işgücü başına sermaye miktarını vermektedir. Bilindiği üzere sermaye stoğunun artış oranı ($\Delta K/K$) ve işgücünün artış oranı ($\Delta L/L$) sermaye / işgücü arasındaki artış oranını vermektedir (Mankiw, 1995, s.275-324).

$$\Delta k/k = \Delta K/K - \Delta L/L = \Delta K/K - n$$

Bu eşitlikte ΔK yerine Neo-klasik modeldeki ikinci önemli eşitliği ($\Delta K = sY - dK$) koyarsak:

$$\Delta k/k = sY/K - d - n$$

denklemini elde ederiz. Y/K 'nın pay ve paydasını L'ye böldüğümüzde, işgücü başına değerlere ulaşılmış oluruz:

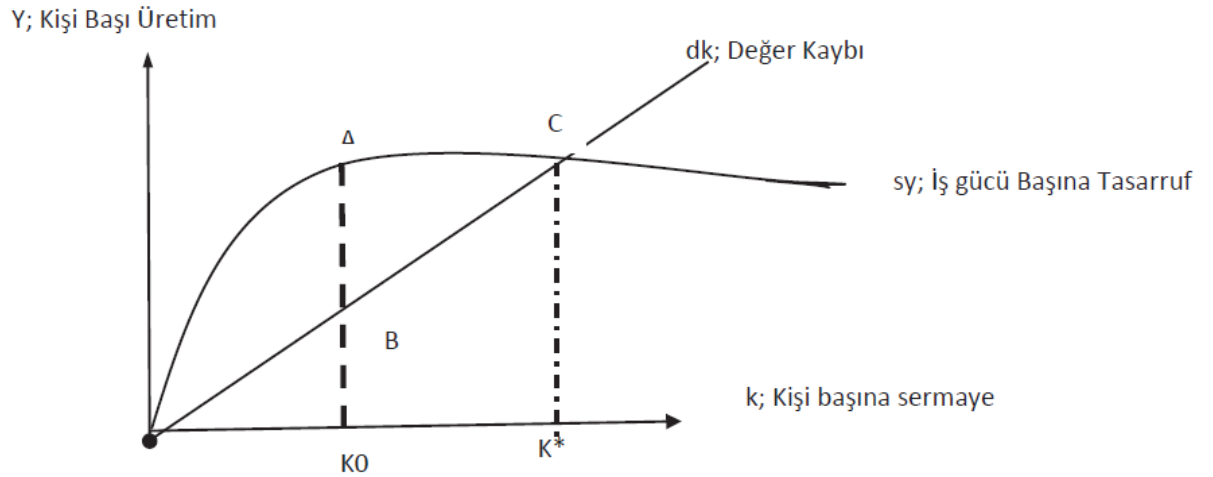
$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{sY/L}{K/L} - (d + n) = \frac{sy}{k} - (d + n)$$

Son eşitliğin her iki tarafını da k ile çarparsak işgücü başına düşen sermaye birikimi Δk denklemine ulaşılmış oluruz:

$$\Delta k = sy - (d+n) k$$

Son denklemde Solow modelinin temel denklemi yer almaktadır. Eşitliğin sağ tarafında “sy” işgücü başına düşen tasarrufları göstermektedir. Modelde tasarruflarla yatırımlar eşit olduğundan “sy” terimi işgücü başına düşen yatırım olarak da yorumlanabilmektedir. Daha sonraki terimi ifade eden ‘n.k’ yalnızca yukarıda belirtildiği şekilde sabit olan K/L oranına uymaktadır. Başka ifadeyle, k ya da sermaye/işgücü oranındaki değişimdeki hız, nüfusun artışı karşısında sermaye/işgücü oranını sabit şekilde tutabilmek amacıyla ihtiyaç duyulmakta olan net işgücü başına tasarruf ya da yatırım miktarıyla belirlenmektedir (Branson, 1989, s. 579). İşgücü başına düşen tasarruf (ya da yatırım) ‘n.k’ teriminden büyükse sermaye stoğu işgücünden daha hızlı büyüyerek sermaye/işgücü oranının artmasına neden olacaktır. Eğer işgücü başına düşmekte olan tasarrufun oranı ‘n.k’ teriminden küçükse işgücü sermaye stoğundan daha hızlı artacak ve sermaye/işgücü oranı azalacaktır. Her iki taraf eşit olduğunda, K sabit bir değer alarak, $k = 0$ olacaktır. Şekil 1’de, Solow Büyüme Modeli’nin temel dinamiği gösterilmektedir.

Şekil 1: Solow Büyüme Modelinde Dengeli Gelişme ve Sermaye Birikimi

Şekil 1, kişi başına düşen üretim kapasitesinde nasıl bir durağan durum oluştuğunu ve buna nasıl bir mekanizmanın neden olduğunu anlatmaktadır. Şekil 1’e göre bir an için tasarrufların (sy), sermaye/işgücü oranı olan k’yı sabit tutmak amacıyla gerekli miktarı aşması durumu ortaya çıksın. Bu durumda sy eğrisi, dk

doğrusunun AB mesafesi kadar üzerine çıkmış görünmektedir. C noktasının solunda yer alan k_0 sermaye-işgücü oranında bulunan bir ekonomide, tasarrufların fazla olması k 'da artışa sebep olacak ve bu süreç C noktasındaki durağan duruma gelene kadar devam edecektir (Taban, 2013, s. 115).

1.4.3. İçsel Faktörleri Dikkate Alan Büyüme Modelleri

Neoklasik büyüme modelleri gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki durumların analizi konusunda değerli görüşler sunmakla birlikte, bazı çıkarımları bakımından tatmin edici niteliğe ulaşamamıştır. Solow büyüme modeli, sermaye birikiminin büyüme üzerine olan etkisini minimize etmekle birlikte, teknoloji faktörünü ekonomik büyüme kavramıyla ilişkilendirerek teknolojinin gelişme üzerindeki etkisini maksimize etmiştir. Fakat Solow büyüme modelinde teknoloji dışsal bir kavram olarak varsayıldığından, aslında Solow büyüme modeli ekonomik büyümenin nasıl oluştuğunu tam olarak ifade edememiştir. Solow büyüme modelinde bulunan bu önemli eksiklikler ise yeni bir anlayışın ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Ünsal, 2007, s. 616).

Geleneksel büyüme modelleri; ekonomik gelişme üzerinde etkili olan unsurlardan bilgi birikimini, beşeri sermayeyi, Ar-Ge faaliyetlerini ve teknolojik gelişmeleri dışsal faktörler biçiminde kabul etmiştir. İçsel büyüme modelleri bu faktörleri içselleştirmiş ve ekonomik büyümedeki belirleyicilere farklı bir bakış açısı getirmiştir. Söz konusu faktörlerin sistem içerisine katılmasıyla birlikte içsel büyüme modelleri gündeme gelmiştir (Berber, 2006).

İçsel büyüme teorileri ekonomik büyümeye farklı bir yön kazandırmış olup aşağıda sayılmıştır.

- i. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer) Modeli
- ii. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)
- iii. Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modeli
- iv. Kamu Politikası Modeli (Barro)

Bu modellerle ilgili olarak aşağıda kısa bilgiler verilecektir.

1.4.3.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer) Modeli

İçsel büyüme teorilerinde öncü olan Romer (1986), Arrow'un (1962) önermiş olduğu "yaparak öğrenme" görüşünü kullanmıştır. Arrow'un (1962) çalışmasına göre, bilgideki ve ücretlerdeki artış, üretim ve yatırımdan kaynaklanmaktadır. Arrow, bazı sektörlerde maliyetlerde azalma, kalitede yükselme ve üretimde artış olduğunu fark etmiştir. Arrow'a göre şirketler üretim yapmış oldukları sektör içinde zamanla uzmanlaşmakta, bunun sonucunda ürünleri geliştirmekte, maliyetleri düşürmekte ve yeni ürünler üretilmektedir (Tüylüoğlu, 1995, s. 63).

Romer (1986), Arrow'a ait çalışmalardan hareket ederek bilgi birikiminin yaptığı etkiyi gözler önüne sermektedir. Romer (1986), yatırım ve üretim süreci esnasında bilgi üretildiğini, üretilen bu bilginin daha sonrasındaki üretim aşamalarında bedava girdi olarak kullanıldığını, bunun sonucunda yapılan yeni üretimin daha düşük maliyetle yapıldığını varsaymaktadır. Romer'e göre, üretilmiş olan bilgi ekonomide ortak bilgi haline gelerek taşacak ve diğer şirketlere ulaşacaktır. Üretim fonksiyonunda ölçeğe göre artan getiri bulunmakta ve bu üretim faktörü ikiye katlanınca, üretim iki kattan fazla artmaktadır. Romer'in bu yaklaşımı ileriki yıllarda ekonomik büyüme teorilerinin ortaya çıkmasına esas teşkil etmektedir. Romer'e göre, bilgi saklanamayacak olduğundan, firmalar tarafından üretilen yeni bir bilgi diğer firmalar için üretim imkanları eğrisi üzerinde pozitif dışsallığa sebep olmaktadır (Romer, 1986, s. 1002-1037).

1.4.3.2. Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermayeyi yani insan sermayesini, eğitilmiş ve beceriler kazandırılmış işgücü şeklinde ifade etmek mümkündür. Birçok ekonomik büyüme modelinde beşeri sermayenin rolü eğitimle ilişkilendirilmiştir. Aslında beşeri sermaye

niteliğinde görülen artış sadece eğitimle değil, aynı zamanda sağlıkla ilgili yapılan yatırımlarla da yakından ilgilidir. Beşeri sermayenin eğitimle ilişkilendirilmesindeki ana neden ülke ekonomisine katkısının diğer yatırım türlerine göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Han ve Kaya, 2004, s. 300-3004).

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde beşeri sermayenin birikimi önemli yer tutmaktadır. Beşeri sermaye, eğitimle ve iş başında çalışmayla öğrenerek elde edilen bir sermaye türüdür. Beşeri sermayenin daha fazla olduğu ülkelerdeki fertler daha verimli biçimde çalışabileceklerinden, az gelişmiş ülkelere doğru bir göç etme olgusu söz konusu olabilmektedir. Bu göçün sonucunda az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme gerçekleştirilememekte, diğer yandan gelişmiş ülkelerde ekonomilerin durgunluğa girmeleri engellenmektedir. Diğer bir deyişle, beşeri sermayesindeki stok fazla olan ülkeler daha hızlı büyümektedir. Lucas, içsel büyüme teorisinin temel çalışmalarından biri olarak görülen makalesinde fiziki sermaye birikimi ve ekonomik sistem içindeki rolünü, geleneksel bir Neoklasik üretim fonksiyonu aracılığıyla modellendirmektedir (Lucas, 1988, s. 7).

1.4.3.3. Araştırma ve Geliştirme Modeli (AR-GE)

Ar-Ge modeliyle ilgili literatürde fazla sayıda çalışma bulunmasına karşın içlerinden üç yaklaşım belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu üç yaklaşım Paul Romer (1990) modeli, Grossman ve Helpman (1991) modeli ve son olarak da Aghion ve Howitt (1992) modelidir. Bu modeller sektörün istihdam ettiği beşeri sermaye ve bu sektörlerde üretilen yeni ürünlere dayanan modellerdir. Ekonominin uzun dönem sürdürülebilir büyümeye sahip olmasında, ekonominin sektöre aktardığı araştırmacı sayısının önemi çok büyüktür (Ateş, 1998, s. 911).

Romer'e göre ekonomik büyüme, kar maksimizasyonu hedefleyen firmaların verdikleri yatırım kararlarından doğan teknolojik gelişme sayesinde olmaktadır. Teknolojinin ayırt edici özelliği düşünülürken, ne geleneksel ne de kamusal bir mal olmadığı aklı gelmektedir. Romer modelindeki çalışmalardan çıkan ana

sonuçlara göre; beşeri sermaye stoğu ekonomik büyümeyi belirlemekte, ekonomi denge halindeyken Ar-Ge sektörüne ayrılan beşeri sermaye miktarı çok düşük olmakta, dünya piyasalarıyla entegrasyon büyüme oranlarını arttırmakta ve büyük bir nüfusa sahip olmak büyümeyi sağlamak için yeterli olmamaktadır (Romer, 1990, s. 71). Romer'e göre, ekonomide kalkınma çabaları ve Ar-Ge faaliyetlerinin sonucunda verimli bir bilgi birikimi sağlanabilecektir. Bu bilginin herkes tarafından kullanılabilmesiyle beraber, bilimsel bulguların sır şeklinde tutulması mümkün olmayacak ve bütün üreticiler veya araştırmacılar herhangi bir bedel ödemeksizin bundan yararlanabilecektir. Yeni bilginin ortaya çıkmasının ardından diğer firmalar bu bilgiyi üretim süreçlerinde herhangi bir bedel ödemeksizin kullanabilecek ve bu durum sayesinde bir pozitif dışsallık ortaya çıkacaktır. Bu ise büyümenin içsel bir biçimde meydana gelmesine neden olacaktır (Romer, 1986, s. 1002-1037).

İçsel büyüme teorisiyle kamu politikalarına büyüme alanında çok önemli görevler düşmektedir. Bu gereklilik, üretim ve yatırımlarda bulunan pozitif dışsallık, beşeri sermayenin üretim üzerindeki önemi, alt yapı, istikrar vb. kamu politikalarının direkt sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin, Ar-Ge, finansal kalkınma, eğitim, dış ticarete liberalizasyon ve verimli kamu harcaması politikalarına öncelik vererek ekonomik büyümelerini hızlandırmaları mümkündür (Kar ve Taban, 2003, s. 145-169). İçsel büyüme teorilerine göre; Neoklasik büyüme modelinde dışlanan devlet, araştırma ve geliştirme faaliyetleri yapmak, eğitim hizmeti sunmak, yabancı yatırımı teşvik etmek, patent ve mülkiyet haklarını korumak gibi faaliyetlere girişerek tekrar önem kazanmalıdır. İçsel büyüme teorilerinin ortaya çıkmasının ardından beşeri sermaye, bilgi birikimi, eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerine önem vermeden herhangi bir ekonomik büyüme modeli ortaya koyma imkanı kalmamıştır (Demir, 2002, s. 1-16).

1.4.3.4. Kamu Politikası Modeli

Büyümenin kaynaklarından bir diğerini, kamu mallarıyla birlikte haberleşme ağı ve enformasyon hizmeti gibi alt yapı hizmetleri oluşturmaktadır. Robert Barro

tarafından ortaya konulan bu modelde, altyapı yatırımları sonucu özel sermayenin verimliliği artmakta ve firma için dışsal bir üretim faktörü oluşmaktadır. Kamu harcamaları vergiler ile finanse edilmektedir. Firmalar sermayelerini artırdıkları zaman, üretimlerini artıracak ve alt yapı harcamalarını yükseltecektir (Parasız, 1998, s.415). Bu kuram, fiziki ve beşeri sermaye birikimi amacıyla, şirketlerin ve hükümetlerin vergi ve sübvansiyonlar yoluyla ekonomik teşvikleri değiştirerek, ar-ge ve eğitim için yaptıkları yatırımların rolünü analiz ederek teknolojide yaşanan değişikliklerin büyüme üzerine yaptığı etkiyi açıklamaya çalışmaktadır (Han ve Kaya, 2004, s.304).

Modele göre hükümetler, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla hem yatırım yapmalı hem de yatırımların artırılması için özel sektörü vergi teşvikleri ve sübvansiyonlar ile desteklemelidir. Özel sektöre yapılan yatırımlar bir yandan sermaye stoğunu arttırırken, dolaylı olarak vergi gelirlerinin artması da kamu mallarının arzını arttıracaktır. Bu şekilde özel sektöre yapılan yatırımlar iki ayrı koldan ekonomiye katkı sağlayacaktır (Berber, 2006, s. 182-183). Kamu politikası modelinde belirtilen görüşe göre devletin en önemli görevlerinin arasında; kamu mal ve hizmetlerini üretmek, eğitim alanında yatırımlar gerçekleştirmek ve var olan yatırımları arttırmak, bununla birlikte Ar-Ge çalışmaları için yapılan teşvikler yoluyla bilginin üretilmesini ve yayılmasını sağlamak bulunmaktadır. Devlet bu bilgiyi kullanacak olan bireylerin yetiştirilmesi için temel eğitime önem vermelidir (Artan, 2000, s. 28).

KAMU HARCAMALARI KAVRAMI, KAMU HARCAMA ÇEŞİTLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

İkinci bölümde, devlet bütçesinin önemli bir kalemi olan kamu harcamaları kavramı irdelenecek ve konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Kamu harcamalarının sınıflandırılmasına değinilecek ve kamu harcamalarının görünüşte ve gerçekte artış nedenleri incelenecektir. Son olarak da kamu harcamalarını açıklamaya yönelik yaklaşımlar hakkında bilgi verilecektir.

2.1. KAMU HARCAMALARI TANIMI

Devletin yapmış olduğu ve kamu ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacını taşıyan harcamaların toplamı kamu harcamalarını oluşturmaktadır. Yapacağı her türlü harcamayı doğru şekilde belirlemek devletin önemli görevlerinden birisidir. Dolayısıyla bir ülkede yaşayan insanların kamusal ihtiyaçlarının karşılanması devletin görev alanına girmekte ve bu noktada kamu harcamaları kavramı ortaya çıkmaktadır. Dünyada devlet denilince federal devlet sistemleri ve merkezi devlet sistemleri akla gelmekte olup devletin sistemi ne olursa olsun insan ihtiyaçlarının karşılanması için duyulan gereksinim beraberinde kamu harcamalarını gerekli hale getirmektedir (Akdoğan, 2003, s. 60-63).

Kamu harcamaları, kamusal gücün kullanılması ile yapılan harcamalar olarak düşünüldüğünde, bazı kamu görevlerini yerine getiren kamu kuruluşlarının, üyeleri üzerinde kamu hukukundan kaynaklı yetkilere sahip mesleki örgütlerinin harcamalarının da kamu harcaması olarak sayılması gerekmektedir. Mesleki örgütlerin Türkiye gibi bazı ülkelerde kamu tüzel kişiliğine sahip olmasının yanısıra İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde özel hukuka tabi olması durumu da mevcuttur. Buna göre, özel hukuka tabi olan mesleki örgütlerin, buldukları ülkelerde yaptıkları harcamaların kamu harcaması olarak değerlendirilmesinin gerçekçi bir yaklaşım olup olmadığı tartışılmaktadır (Nadaroğlu, 1998; 133-134).

Kamu harcamalarıyla ilgili olarak en yaygın karşılaşılan tanımlardan birisi şu şekildedir: “Kamu harcamaları kamu hizmetlerinin sağlanması amacıyla yapılan harcamalardır.” (Uluatam, 1999, s.147). Kamusal ihtiyaçların karşılanması zorunlu olması kamu sektörünü ortaya çıkarmıştır. İhtiyaçların karşılanması gerekliliği, bazı hizmetlerin devlet eliyle yapılması anlamına gelmekte ve bunun sonucu olarak da devletin kamu harcaması yapma zorunluluğu oluşmaktadır (Bulutoğlu, 2004, s. 29).

Kamu harcamaları bundan sonraki kısımda geniş ve dar anlamda kamu harcamaları şeklinde aktarılacaktır. Dar anlamda kamu harcamaları “hukuki tanım”, geniş anlamda kamu harcamaları ise “sosyo-ekonomik tanım” olarak da adlandırılmaktadır. Dar anlamda kamu harcaması yaklaşımı Klasik akım görüşlerini içinde barındırmakta ve devletin kamu tüzel kişiliği ile hukuki kişiliğini birlikte ön plana çıkarmaktadır. Geniş anlamda kamu harcaması kavramı ise modern anlayışın izlerini takip etmekte olup sosyal hayatı, kamunun ekonomik faaliyetlerdeki rolünü ve kamu gücünün varlığını içermektedir (Nadaroğlu, 2000, s. 136).

2.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Kamu sektörü dar anlamda, merkezi yönetimde yer alan kuruluşların oluşturduğu yapıyı kapsamakta olup bu açıdan, dar anlamda kamu harcamaları merkezi idarenin yapmış olduğu kamu harcamalarından oluşmaktadır. Diğer bir deyişle toplumdaki kamusal ihtiyaçların giderilmesi için belirli sınırlar içerisinde yapılan parasal harcamaların toplamına dar anlamda kamu harcaması denilebilir (Özmen, 2010, s. 10).

Dar anlamda kamu harcamaları, genel ve katma bütçeler üzerinden yapılan bütün harcamaları, diğer bir deyişle konsolide bütçeden yapılan harcamaları ifade etmektedir. Genel ve katma bütçe içinde yer alan kuruluşların haricindeki kuruluşların harcamaları, dar anlamda kamu harcamaları tanımının dışında kalmaktadır. Fakat dar anlamda kamu harcamaları kavramıyla geniş anlamda

kamu harcamaları kavramı birbirinden çok kopuk değildir. Çünkü yerel yönetim gelirleriyle bu yönetimlerin harcamaları karşılanmadığında, genel bütçeden bu kuruluşlara aktarımlar yapılabilmektedir. Finansman ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamayan KİT'ler için de aynı durum söz konusudur (Gürsoy, 1980;67).

Genel olarak kabul gören yaklaşım dar kapsamlı kamu harcamaları yaklaşımıdır. Özel sektörü desteklemek amacıyla kullanılan kamu harcamalarının payının belirli olmaması, kamu harcamalarının kesin tutarlarının belirlenmesinde yaşanan zorluklar, fon akımlarının gerçekçi biçimde saptanamaması gibi nedenler geniş anlamda kamu harcamaları yaklaşımının kullanılmamasına sebep olmuştur (Sönmez, 1998, s. 60).

2.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Yerel yönetimler, merkezi kuruluşlar ve kamu girişimleri birlikte ele alındığında geniş anlamda kamu sektörünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan geniş anlamda kamu harcamaları merkezi idarenin yaptığı harcamalar, taşra örgütlerinin, iktisadi kuruluşların harcamaları ve sosyal güvenlik hizmetlerinden kaynaklanan harcamaları kapsamaktadır (Akdoğan, 2003, s. 62).

Bu çerçevede kamu harcamaları, yalnızca devlet ve diğer kamu kurumlarına ait bütçe ödemelerini değil, aynı zamanda iktisadi devlet teşekküllerinin yaptığı harcamaları, sosyal sigorta ödemelerini, vergi bağışıklık ve ayrıcalıklarını ve özel kişilerin kamu kuruluşlarına yaptıkları yardımları da içermektedir. Geniş kapsamlı kamu harcamaları, yalnızca merkezi devlet ve katma bütçeli kuruluşların konsolide bütçe harcamalarını değil, aynı zamanda yerel yönetimlerin ve iktisadi devlet teşekküllerinin harcamalarını, sosyal sigorta harcamalarını, topluma faydalı hizmetlerde bulunan otobüs, tramvay, elektrik ve su işletmeleri gibi kurumların ödemelerini, vergi muafiyet ve istisnaları ile özel kişilerin yaptıkları bağış ve yardımları da içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksoy, 1991;504).

Geniş anlamda kamu harcamaları, devletin toplumsal ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda piyasaya müdahale mekanizmasını kullanabildiği, sınırları belli parasal harcamaların tamamı olarak tanımlanabilir (Özmen, 2010, s. 8). Diğer bir görüşe göre kamu hizmetlerinin karşılanması amacıyla doğrudan para ve mal olarak yapılan harcamaların yanı sıra diğer kamu kuruluşlarının yapmış olduğu harcamalar da geniş anlamda kamu harcamaları tanımı içerisinde yer almaktadır (Eker, 1996, s. 55).

2.2. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Aynı nitelikteki harcamaların aynı başlık altında yer alması için sınıflandırmaya başvurulur. Kamu harcamalarının hangi kapsama girdiği ve bunlardan hangisinin kamu harcaması olarak sayılacağı dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çeşitli ölçütlere dayanılarak veya kamu harcaması yapılırken ulaşılmak istenilen hedefler, ekonomik nitelik ya da kamu harcamasını gerçekleştiren kurum dikkate alınarak sınıflandırma yapılabilmektedir (Özmen, 2010, s. 12-15).

Harcamalar niteliklerine ve alanlarına göre ayrılarak kamu harcamalarının sınıflandırılması yapılmaktadır (Türk, 2005, s. 73). Bu çalışma ekonomik, idari ve fonksiyonel sınıflandırma çeşitlerine yer vermekte olup literatürde birçok şekilde sınıflandırma yapılabilmektedir.

2.2.1. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma

Literatürde farklı ekonomik sınıflandırmalar yapılmakta olmasına karşın, Türkiye bütçe sisteminde; cari harcamalar, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları olmak üzere ekonomik sınıflandırma üçe ayrılmaktadır. Ekonomik sınıflandırmada temel prensip olarak kamu harcamalarının toplam hasılaya katkısının olup olmadığı dikkate alınmaktadır. Yatırım harcamaları ve cari harcamalar Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) katkı sağlarken, transfer harcamalarının GSYİH'e herhangi bir katkısı olmamaktadır.

2.2.1.1. Cari Harcamalar

Kamu sistemi tarafından tüketim mallarına yapılan harcamalar cari harcamalar olarak adlandırılabilir (Erginay, 2008, s. 95). Yerine getirilmesi zorunlu hizmetleri gerçekleştirmek için yapılan harcamaları da cari harcamalar sınıflandırmasına dahil etmek mümkündür. Kira, bakım ve onarım, personel giderleri, kırtasiye giderleri, aydınlatma giderleri gibi harcamalar cari harcamalara örnek gösterilebilir. Başka bir tanıma göre ise; bir yıl içerisinde bir defa veya daha çok kullanılarak tüketilen, getirileri süreklilik arz etmeyen, fakat her yıl tekrarlanan mal ve hizmetler için yapılan harcamalara, cari harcamalar denir (Kalenderoğlu, 2005, s. 45).

2.2.1.2. Yatırım Harcamaları

Eldeki sınırlı kaynakların daha olumlu kullanılması ile verimliliği arttıran, üretim miktarında artışa sebep olan, verimliliği pozitif olarak etkileyen, dayanıklı nitelikte olup faydası bir ya da birden fazla yıla yayılmış olan mallar için yapılan harcamalar yatırım harcamaları olarak adlandırılmaktadır (Gürsoy, 1980, s. 132). Diğer bir tanımla yatırım harcamaları, piyasada sermaye stoğu olarak bilinen mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan tesislerin, zaman içinde korunması ve geliştirilerek çoğaltılması amacıyla kullanılan faktörler ve stoklardaki artış veya azalış olarak tanımlanmaktadır. Yatırım harcaması akım değişken olup sermaye stoğunda meydana gelen değişimlerin zaman içerisindeki toplamıdır. Kısa dönemde talep üzerinde artışa, uzun dönemde ise kapasite üzerinde artışa neden olan harcama türüdür. Kısa dönemde yatırım harcamalarının enflasyonist etkisi görülürken, uzun dönemde toplam arzı genişletmesi yatırım harcamalarının kısa dönemdeki enflasyonist etkisini yavaşlatır (Özbaran, 2004, s. 115-138).

Yatırım harcamaları, Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)'ya pozitif yönde katkısının olmasının yanısıra, kamu sektöründeki sermaye stoğunun artışına da sebep olmaktadır. Bu nedenledir ki, yatırım harcamalarının, ülke ekonomisinin toplam

talebinin artış seviyesine ve ekonomik büyüme üzerine pozitif etkileri bulunmaktadır (Ulutürk, 1998, s. 115-116).

2.2.1.3 Transfer Harcamaları

A.C. Pigou tarafından ekonomi literatürüne kazandırılmış olan ve Pigou (1947) tarafından kamu güvenliğinin yeniden sağlanması şeklinde tanımlanan harcama türü transfer harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında transfer harcamaları, reel harcamalar gibi mal ve hizmet karşılığında yapılan harcamalar değildir. Devlet transfer harcamaları karşılığında herhangi bir mal ve hizmet elde etmemektedir. Transfer harcamaları, ekonomik, sosyal ve mali sebeplerle devletin satın alma gücünün bir takım kişi ve gruplara karşılığı olmaksızın aktarılmasıdır. Transfer ödemeleri kişilere ve firmalara yapılmaktadır. Bu bağlamda transfer harcamaları; devlet borçlarının faizleri, sübvansiyonlar, sosyal sigortalara yapılan yatırımlar, sosyal güvenlik için yapılan giderler, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, emekli maaşları ve kamu borç faiz ödemeleri gibi devletin herhangi bir üretim faktörü satın almadan yapmış olduğu harcamalardan oluşmaktadır. Transfer harcamalarının amacı, yoksul insanların alım gücünü desteklemek suretiyle gelir seviyelerini düzeltmektir. Bu tür ödemelere örnek olarak; sosyal sigorta ödemeleri, harp gazilerine ödenmekte olan aylıklar, öğrencilere verilmekte olan burslar ve fakirlere yapılan yardımlar gösterilebilir. Firmalara yapılan ödemelere örnek olarak ise; vergi ödemelerini ve sübvansiyonları verebiliriz (Orhaner, 2007, s. 93).

Diğer bir tanımlamada ise transfer harcamaları, milli gelir üzerinde doğrudan etki oluşturmayan ve özel şahıslar ile sosyal gruplar arasında satın alma gücünün el değiştirmesine sebep olan harcamalar olarak ifade edilmektedir (Önder, 1974, s. 32).

2.2.2. İdari Ayrıma Göre Sınıflandırma

Bu ayrıma göre, devlet kuruluşları tarafından yapılan harcamalar idari yapıya uygun şekilde sınıflandırılmakta olup yapılan kamu harcamalarının yerlerinin ve miktarlarının hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. İdari organizasyonun düzenlenmesinin yanısıra, koordinasyon ve iş bölümünün en iyi biçimde yapılmasında fayda sağlamaktadır (Eker ve Tuğen, 1994, s. 81).

İdari sınıflandırma, devletin yapısını, organlarını ve kamu hizmetlerini yerine getiren kamu kurumlarını yasal çerçeveye göre sınıflandırmaktadır. Kamu harcamasını yapmış olan idari birimler idari tablolarına göre tasnif edilmiş olduğundan, idari sınıflandırma devamlı değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple kamudaki aynı birimin farklı zamanlardaki harcamalarını belirli aralıklarla incelemek daha zor hale gelmektedir. Bu şekildeki kamu birimi harcamalarının ayrımlarında karşılaşılmakta olan güçlükler sebebiyle günümüzde idari sınıflandırmanın yerine fonksiyonel sınıflandırma yöntemi tercih edilmektedir (Türk, 2005, s. 52- 53).

2.2.3. Fonksiyonel Ayrıma Göre Sınıflandırma

İdari sınıflandırmanın yerine tercih edilmekte olan fonksiyonel sınıflandırma, kamu hizmetlerine yapılan harcamaların özelliklerine göre yapılan sınıflandırmadır (Eker ve Tuğen, 1994, s. 82). Bu sınıflandırma türünde hakim olan düşünceye göre, kamu harcamasını hangi birimin yaptığı değil, yapılan hizmetin türü önemlidir. Kamu hizmetlerinin yapılmasında bir amacın bulunması, kamu hizmetlerinin sürekliliği için yapılan kamu harcaması ile amaç arasında net bir bağın bulunması hususu fonksiyonel sınıflandırmada birinci temel nitelik olup yapılan tanımlamalarda da bu niteliğe yer verilmiştir (Edizdoğan, 2004, s. 77). Fonksiyonel sınıflandırmanın gruplandırma işlemi kamu hizmetlerinin türüne göre yapılır. Kamu hizmetlerinin tek bir elden düzenli ve etkin bir biçimde yürütülmesi, kamu kaynaklarının verimli bir biçimde kullanılması ve kamu hizmetlerinin

sorunsuz ve tam bir şekilde yerine getirilmesi bakımından fonksiyonel ayrımın önemi ve faydası küçümsenmeyecek boyuttadır (Deyneli, 2010, s. 15).

Giderlerin, savunma, bayındırlık, sağlık, eğitim ve idari giderler şeklinde çeşitli başlıklar kullanılarak sınıflandırılması; kamu hizmetlerini başarılı ve etkin bir biçimde yürütmek, kaynakları etkin kullanmak, hizmetlerin mükerrerliklerini ve noksanlıklarını önlemek ve gider rakamlarını daha anlamlı kılmak gibi çeşitli yönlerden oldukça önem arz etmekte ve faydalı olmaktadır (Akdoğan, 2003;82).

Fonksiyonel sınıflandırmada yarar sağlanabilmesi için, ülkelerin çeşitli alanlarda bulunan başlıca fonksiyonlarına bu ayrım başlığı altında yer verilmesi gerekmektedir. Söz konusu fonksiyonlar ülkelerin ihtiyaçlarının durumuna göre farklılık gösterebilmektedir.

Kamu harcamalarını; sosyal hizmetler, ekonomik hizmetler ve genel hizmetler olmak üzere üç ana başlıkta toplamak mümkündür (Edizdoğan, 2004, s. 79). Genel hizmet harcamalarını; genel idare için kamu görevlerini yapmakta olan kamu kuruluşlarının gerçekleştirmiş olduğu harcamalar olarak tanımlayabiliriz (Özbaran, 2004, s. 127). Genel yönetim, yargı, savunma gibi devlet düzenini sürdürmek ve yürütülmesini sağlamak amacıyla yapılan hizmetlerdir. Ekonomik yönde yapılan hizmet harcamaları; öncelikle daha çok ekonomide yer alan dinamiklere fayda sağlayan, bunu yaparken de üretim sürecine hammadde, ara mal ve altyapı sunan, bireylere dolaylı yoldan fayda sağlayan harcama türüdür. Maliyetlerin düşmesine sebep olması sonucunda tüketiciye dolaylı olarak yararı bulunmaktadır. Her türlü sınai ve ticari girişimin gerçekleştirilmesi ve devamlılığının sağlanması yönünde yapılan kamu hizmetleridir. İthalat ve ihracat da dahil olmak üzere bütün ekonomik piyasa, finans sektörü, genel ticari faaliyetler, patent ve ticari markalarda sevk ve idare, bütün çalışma politikalarının idaresi ve bunların yanısıra tarım, inşaat, ulaştırma, enerji, imalat, madencilik, iletişim gibi ekonomi için çok önemli olan sektörler için yapılan harcamaları fonksiyonel sınıflandırmaya dahil edebiliriz (Demirel, 2007, s. 63).

Sosyal amaçlı hizmet harcamaları ise; sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi hizmetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla bireyler ve toplum için fayda sağlayan hizmetler niteliğindedir (Celebcioğlu, 2011, s. 9).

2.2.3.1. Savunma Harcamaları

Ülkelerin yaptığı savunma harcamaları ve bunların ekonomik etkileri sürekli olarak tartışılan bir konudur. Bu sebeple, birçok araştırmacı savunma harcamalarının, ekonomik büyüme, sanayileşme, enflasyon, dış ticaret, işsizlik ile arasındaki ve hatta eğitim, refah ve sağlık harcamalarıyla arasındaki ilişkileri araştırmaya çalışmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından ise, şu an yapılan askeri harcamaların, gelecekte ekonomik büyüme üzerinde etkili olabileceği gibi, şu anki ve gelecekteki ekonomik koşulların da hükümetler tarafından yapılacak askeri harcamalara ilişkin kararları etkileyebileceği, diğer bir deyişle bu iki değişkenin arasında karşılıklı etkileşim bulunduğu ileri sürülmektedirler (Yılmaz, 2001;12).

Savunma harcamaları, ülkelerin güvenliklerini sağlamak amacıyla milli gelirlerinden ayırdıkları pay olup ulusal varlık ve egemenliğin devamını sağlayan harcamalardır. Savunma harcamaları için talep, ülkenin elinde bulundurduğu teknolojinin ve potansiyel düşmanın fonksiyonu olarak ele alınabilir. Savunma harcamalarının miktarının ve boyutlarının belirlenmesi için savunma gerekliliklerinin çok iyi saptanması lazımdır. Ülkenin jeopolitik konumu, ülkeler arasındaki bağlantıları, dış politikada yaptığı tercihler, ekonomik ve teknolojik yapı ile bütçesinin olanakları gibi sebepler savunma harcamalarında etkili olan faktörlerdir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından kullanılan bütçe bu harcamaların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Güner, 2002, s. 86; Ulutürk, 1998, s. 182).

2.2.3.2. Eğitim Harcamaları

Eğitim sürecinde gerek bireysel, gerek sosyal ve gerekse iktisadi boyut olması nedeniyle bu faaliyetler kamu tarafından üretilmekte ve kontrol edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için eğitimde ihtiyaç duyulan büyük miktarda kaynakların devlet tarafından sağlanması zorunludur (Ortaç, 2003:1).

Türkiye'deki eğitim sektörü, kamu kuruluşlarının içerisinde en fazla bireyi istihdam eden sektör olmasının yanısıra, öğrenci ve bunların ailelerinden oluşan, çok önemli büyüklükte olan bir kitleyi kapsamaktadır. Teknolojik gelişmeye rağmen, nüfusun arttığı bir ortamda eğitim harcamalarının istenilen düzeye getirilememesi uzun dönemde üstesinden gelinebilmesi zor olan problemleri oluşturabilecektir (Özbaran, 2004;129-130).

Ekonomideki diğer mallarda olduğu gibi bilgi de kıttır. Bilgi edinme konusunda gerek zaman gerekse para maliyeti vardır. Sosyal hayatta bireylerin bilgiyi kullanması zorunlu olup bu bilginin kullanılması için öğrenilmesi gerekmektedir. Öğrenilen bu bilgi yardımıyla insanlar daha fazla üretken olmakta, tüketim için oluşan fırsatları daha iyi değerlendirmektedirler. Bilgiye ulaşmak ise ancak eğitim sayesinde mümkün olmaktadır. Ömür boyu gelir artışını sağlayabilecek eğitimin bedeli, ya insanların kendi gelirleriyle karşılanmakta ya da devlet tarafından karşılanmaktadır. Eğitim verilmesi ise devlet eliyle yapılmaz ve tamamen özel sektör eline bırakılırsa, okuma çağına gelen fakat ailesinin yeterli geliri bulunmayan bireylerin eğitim alma fırsatları olmayabilir. Halbuki bilgi, geniş bir tabandan seçilmiş olan yetenekli öğrencilere verilebilirse, daha ileri aşamalarda eğitim kalitesi ve verimliliği buna bağlı olarak artacaktır. Devlet, eğitim için harcadığı kaynaklardan en yüksek verimi alabilmek amacıyla, öğrenme kabiliyeti en yüksek olan gençlere ulaşmalı ve onlara ülke ekonomisinde ihtiyaç duyulan uzmanlıkları eğitim yoluyla kazandırmalıdır. Eğitimle kazanılan bu bilgi, sadece eğitilmiş olan bireyler için gelir artışına değil, aynı zamanda teknolojik ilerlemede hızlanma yaşanmasına da pozitif katkılar sağlamaktadır. Bu şekilde toplumun genel verimliliğinde de artış olmaktadır (Bulutoğlu, 2004, s. 249-254).

2.2.3.3. Sağlık Harcamaları

Sağlık harcamaları üzerinde yapılan araştırmalarla, bu harcamalardan sağlanan fayda belirlenmeye çalışılmaktadır. İlk bakıldığında fayda ve maliyetleri tanımlamak kolay gibi görünür. Fakat, sağlık sadece tıbbi hizmet miktarına bağlı değil, aynı zamanda barınma standartları, genel temizlik ve beslenme düzeyi gibi diğer birçok faktörle de ilişkilidir (Peters, 1979;65). Diğer bir yaklaşım ise, hastalıklar sonucunda kaybolan üretim miktarını belirleme yöntemidir. Bu amaçla, sağlık problemleri sebebiyle oluşan çalışma kayıplarının tahmin edilmesi ve zaman içerisinde iskonto değerinin bulunması veya ortalama kazançların kıstas olarak alınması yoluna gidilebilir. Fakat gelecekteki işsizliğin bu hesaplama ne şekilde dahil edilebileceği ve mevcut büyüme oranlarınca etkilenen bir zaman akışı kestiriminin yapılabilmesi gibi zorluklar ortaya çıkmaktadır (Peters, 1979;65).

Sağlık hizmetleri, insanların çalışma hayatındaki verimliliğini etkilemekte olan bir unsur olması sebebiyle kalkınmanın gerçekleşmesinde hayati rol oynamaktadır. Sağlık hizmetleri; emek, fiziki sermaye, ara malı ve hizmetleri gibi faktörleri barındırmaktadır. Yapılan sağlık harcamaları, bireyler için istihdam alanı oluşturmakla birlikte çalışanların verimliliğini de yükseltmektedir. Bu şekilde, üretimin artması, sosyal ve kültürel alanda yapısal değişimlerin gerçekleşmesi hususlarında katkı sağlamaktadır. Sağlıkta ekonomik ve sosyal etkileri ölçmenin kolay olmamasına karşın, yapılacak olan sağlık yatırımlarının etkisiyle, iş başında oluşan zaman kaybının önlenmesi ve çalışma şartlarının iyileşmesi sağlanarak iş gücünün verimliliği artırılmaktadır (Gümüş, 2005, s. 31-32). Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça sağlık hizmetlerine ayrılan maddi kaynaklar da artış göstermektedir. Ayrılmış olan kaynakların içinde, kamu kaynaklarının nispeti ve sosyal güvenlik kapsamındaki nüfusun oranı da artmaktadır. Diğer bir deyişle ülkelerin içinde buldukları politik ve toplumsal yapı, sağlık sistemlerinin ve harcamalarının üzerinde etkili olabilmektedir (Belek, 1997, s. 141-148).

2.2.3.4 Adalet ve Yargı Harcamaları

Adalet ve yargı hizmetlerinin ülkenin düzeniyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Hukuk devleti olmanın temel koşullarından birisi de yargı kuruluşlarının bağımsızlığının ve güvenilirliğinin sağlanmasıdır. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ve tüm yasaların tarafsız biçimde uygulanması hususunda yargı organlarının düzgün işlemesi ve bağımsızlığı önem arz etmektedir. Adalet ve yargı harcamaları; Adalet Bakanlığı, Yargıtay, Sayıştay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi Başkanlığı harcamalarından oluşmaktadır (Mere, 2006, s. 57).

2.2.3.5. Altyapı Harcamaları

Ekonominin düzenli bir biçimde işlemesi amacıyla altyapı yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Altyapı yatırımları genellikle devlet eliyle yapılır. Bunun sebebi, bu tür harcamalarda sosyal faydanın özel faydaya göre yüksek olmasıdır. Altyapı harcamaları üretimi direkt olarak etkilemez, ancak üretim faktörlerinde verimliliği ve sosyal faydaları mutlak biçimde etkilemektedir. Karayolları, limanlar, demir yolları, hava yolları, enerji, sulama, telekomünikasyon vb. yatırımlar altyapı yatırımlarına örnek oluşturmaktadır. Özetle, ekonomideki üretim imkanlarının oluşmasını ya da genişlemesini sağlayan faktörlerin hepsi altyapı yatırımları kapsamına girmektedir. Bu nedenle bu türdeki yatırımlar, ekonomide yapılacak yatırımlara yön vermekte veya yatırım verimliliğini artırmaktadır (Ulutürk, 1998, s. 183).

Devletler, bu harcamalar yoluyla oluşturdukları altyapılar yardımıyla ülkedeki ulaşım maliyetlerini azaltırlar, ürün pazarlarında gelişimi sağlarlar ve ticaretin kolaylaşması sürecine katkıda bulunurlar. Ulaşımında sağlanan teknolojik ilerlemeler ve etkinlik sayesinde üretim süreci, maliyetlerin daha az olduğu bölgelerde gerçekleşir ve ardından üretim bölgelerinden uzakta olan yerlere etkin ulaşım sistemleri aracılığıyla düşük maliyetlerle nakledilir. Devletler yalnızca üretim ve pazarlama alanlarında gelişim sağlamak amacıyla değil, aynı süreçte

eđitim, savunma, sađlık gibi hizmetlerin dűzgűn Őekilde gűrűlebilmesi için de yurdun farklı bűlgelerinde yaŐayan bireylere ulaŐmak durumundadır. Bu tűrdeki kamu hizmetlerinin gerçekleŐtirilebilmesi için ulaŐım ađlarının yeterli boyutta yapılması gerekmektedir. Karayollarının, demiryollarının, hava alanı ve limanların yapımıyla birlikte devlet ekonomik geliŐme için ۆnemli olan ulaŐım sorununu çözerek, bűlgeler arası ulaŐtırma maliyetleri kaynaklı fiyat farklarını azaltmaktadır. Ucuz ulaŐım imkanlarıyla beraber, bir yandan ۆretim yerlerinde ۆreticilere ۆdenen fiyatlar yűkselirken, diđer yandan tűketim yerlerinde satış fiyatlarının dűŐmesi sađlanmış olur (Bulutođlu, 2004;306-314).

2.3. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Ekonomik ve toplumsal geliŐmeyle beraber artıŐ trendine giren kamu harcamaları, bu parametrelerin paralelinde ve deđiŐik oranlarda devamlı olarak artıŐ eğilimindedir (Eker ve Tuđen, 1994, s. 60). ۆzel ekonomiye gűre daha fazla geniŐleyen kamu ekonomisi, beraberinde kamu harcamalarında artıŐı da getirmektedir. GeliŐmiŐ ve sanayileŐmiŐ ۆlkelerde bile kamu harcamalarının etkinliğine ve kontrollű biçimde artıŐına yűnelik ۆnemli adımlar atılmaktadır. Bunun sebebi ise, devletin kamu harcamaları aracılığıyla piyasa içinde daha etkin rol alarak mevcut ekonomik problemleri çözmeyi amaçlamasıdır (Orhaner, 2007, s. 105).

Devamlı bir artıŐ eđilimi gűstermekte olan kamu harcamalarına bakılarak, piyasada ۆretilen mal ve hizmetlerde devletin payının aynı miktarda artıŐ eđiliminde olduđu sonucu çıkarılamaz. Zira bu Őekildeki artıŐların bir bűlűműnűn bu tűr sonuçlar ortaya koyacak gerçek artıŐlar olmadıđı, gűrűnűŐte artıŐ niteliđi taŐıdıkları Őűphesizdir (Uluatam, 1999, s. 216). ÇalıŐmanın bundan sonraki kısmında, kamu harcamalarının artıŐ nedenleri gerçekte ve gűrűnűŐte artıŐ olmak ۆzere iki baŐlıkta açıklanmaya çalıŐılacaktır.

2.3.1. Kamu Harcamalarında Gerçek Artış Sebepleri

Kamu tarafından bireylere ve ekonomiye sunulan mal ve hizmetlerin kalite veya miktarında ortaya çıkan artışla birlikte, kamu giderlerinde de artış yaşanmasına gerçek artış denilmektedir (Akdoğan, 2003, s. 64). Kamu harcamalarında meydana gelen gerçek artışların nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Ekonomik sebepler, devlet anlayışında yaşanan değişimler, savaş ve savunma harcamalarında görülen değişimler, teknolojik harcamalar ve nüfus artışı (Kalenderoğlu, 2005, s. 33).

2.3.1.1. Ekonomik Sebepler

Bireylerin sınırsız olan ihtiyaçları, bu ihtiyaçlar giderildikçe yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, her birey için olduğu kadar toplum için de geçerli olan bir kuraldır. Bu nedenle, toplumdaki her bireyin ihtiyaçları gibi kamu ekonomisi ihtiyaçları da gerek miktar gerekse nitelik açısından artış eğilimi göstermektedir (Akdoğan, 2003, s. 64).

Toplumda yer alan bireylerin gelir düzeylerindeki artışla birlikte, hayati önem taşıyan yeme, içme, barınma gibi zaruri ihtiyaçların karşılanması çok büyük önem taşımakla beraber, bireylerin eline geçen gelir miktarı artmaya devam ettiği müddetçe yeni ihtiyaç kalemleri de ortaya çıkacaktır. Bu ihtiyaçlar genelde sosyal faaliyetlerde bulunma, lüks tüketim mallarına yönelme gibi zorunlu olmaktan ziyade lüks tüketim eğilimi gösterecektir (Türk, 2005, s. 41). Bireysel geliri yükselen bireylerin zorunlu, özel ve lüks tüketim ihtiyaçlarının karşılanması için daha iyi hizmetin yanısıra kamusal ihtiyaçların da giderilmesi hususunda kamu hizmeti istekleri gerek nitelik gerek nicelik gerekse miktar olarak artış eğilimi gösterecektir. İktisadi mallardaki artış toplumda yer alan fert başına artış gösterdiğinde, ekonomik büyümeyle beraber kamu hizmetlerinin gelişimi ve genişlemesi kamu harcamalarında görülen gerçekte artış sebeplerindedir (Edizdoğan, 2004, s. 63).

2.3.1.2. Devlet Anlayışında Ortaya Çıkan Değişmeler

Devletlerin kuruluşlarından bu güne her kademede meydana gelen değişmeler, devletlerin yerine getirmek durumunda olduğu kamu harcamalarında artışa neden olmakla beraber aynı zamanda kamu hizmetlerinin genişlemesi ve gelişmesine sebebiyet vermesinden dolayı bu durum kamu harcamalarında gerçekte artış sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin ekonomiye müdahale etmesiyle birlikte, devletin piyasa içerisindeki rolü, faaliyetleri ve harcamaları artmıştır (Eker ve Tuğen, 1994, s. 72). Tarafsız devlet anlayışından sosyal devlet anlayışına doğru olan bu geçiş literatürde sosyal devlet anlayışı olgusunu birlikte getirmiştir.

Piyasa yapıcılarına müdahale etmekten kaçınan tarafsız devlet anlayışından, ekonomide canlanma, gelişme ve genişleme için kamu harcamalarından sonuna kadar faydalanan sosyal refah devleti anlayışına geçilmesiyle beraber, devlet her alanda etki göstermeye, daha çok aktif rol almaya başlamıştır. Buna örnek olarak, ekonomik alanlarda devlet eliyle yeni yatırımlar yapılmış, piyasanın canlanması adına yeni teşebbüsler kurulmuş ve yeni kamu harcamaları yapılmıştır. Sadece ekonomiyle yetinmeden, sosyal ve kültürel alanlar içinde de devletin etkisi görülmeye başlanmış ve bütün bu kamu harcamalarıyla birlikte yapılan tüm sosyal ve kültürel faaliyetler kamu hizmetlerini miktar, nitelik ve nicelik bakımından bir üst seviyeye çıkarmıştır. Sayılan bu nedenlerden dolayı devlet tarafından yapılan bu harcamalar kamu harcamaları için gerçekte artış sebeplerindedir (Kalenderoğlu, 2005, s. 35).

2.3.1.3. Savaş ve Savunma Harcamalarında Meydana Gelen Değişiklikler

Kamu harcamalarındaki en önemli artış kalemlerinden olan, savaş sırasındaki ve savunma alanındaki harcamalar, ülkelerin savaş dönemlerinin sona ermesinin ardından düşüş göstermemektedir. Ülkelerin savunma tedbirleri içinde bulunulan jeopolitik konuma göre artmakta ve bunun yansıması olarak da kamu harcamaları artış göstermektedir. Özellikle savaş tehdidi yaşayan ülkeler, herhangi bir savaş

olasılığına karşın savunma harcamaları için bütçelerinin %50'si civarında olan kısmı ayırabilmektedir. Sayılan bu nedenlerden dolayı kamu harcamalarında gerçek artışlar ortaya çıkmaktadır (Pehlivan, 2009, s. 70-75).

2.3.1.4. Teknolojik Gelişmeler

Günümüzün teknoloji çağında yapılmış olan herhangi bir yenilik bütün dünyaya çok kısa sürede yayılabilirken, bu teknolojik değişimden yararlanmayı amaçlayan bireyler sayesinde devletlerin üzerinde söz konusu yeni teknolojiyi ülkeye getirme hususunda bir baskı oluşabilmektedir. Bu şekilde yeni teknolojik gelişmelerden yararlanılarak kamu hizmetleri eskisinden daha iyi şekilde yerine getirilecek ve bunun yanısıra kamu hizmet fiyatlarında artış olması durumu ortaya çıkacaktır (Güner, 2002, s. 30).

Sınırlı kaynakların en etkin biçimde kullanılması ve bu kaynaklarla elde edilen üretim miktarının arttırılabilmesi için teknolojik ilerleme zorunludur. Bu durum, kamu harcamalarında ve devletin piyasadaki faaliyetlerinde artışa neden olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin Ar-Ge harcamalarını arttırma yönündeki kararlılığı, dünya ekonomisinde istikrarsızlıklar yaşansa dahi devam etmektedir. Bu şekilde kamu fonları sürekli olarak, iletişim ve bilişim, nanoteknoloji ve biyoteknoloji gibi teknolojik temeli olan konular başta olmak üzere, toplumsal ve ekonomik değer sağladığı bilinmekte olan teknolojik alanlara yönlendirilmektedir. Devleti yönetenler, kamu sistemi içindeki araştırma ve geliştirme sistemlerinin güçlü olması ve bunların verimliliğinin teknolojik gelişmelerle en üst düzeye yükselmesi yönünde çeşitli adımlar atmaktadırlar (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Raporu, 2008).

2.3.1.5. Nüfus Artışı

Bir ülkede yaşanan nüfus artışının ardından devletin kamu hizmetlerinin üretimini artırması ve hizmet kalitesini yükseltmesi beklenir. Nüfusun artışıyla birlikte

toplumda birinci öncelikli ihtiyaçlar olan yiyecek, barınma, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinin en sağlıklı biçimde yapılabilmesi amacıyla devletin daha fazla harcama yapma zorunluluğu doğmaktadır. Kırsal kesimde işsizliğin artışıyla birlikte köyden kente göç oranında yaşanan artış, beraberinde büyük kentlerde büyümeyi ve göç sebebiyle ortaya çıkan nüfus artışı kentlerde yapılan kamu harcamalarını arttırmaktadır. Göç, doğum ya da diğer bir nedenle şehir veya ülke nüfusunda artış yaşanması, temel altyapı hizmetlerinin eksiksiz ve zamanında karşılanmasının gerekmesi ve kamu hizmetlerinin hacminde nüfus artışına bağlı ve hatta ondan daha fazla bir oranda artış olması kamu harcamalarında da artışa sebep olmaktadır (Pehlivan, 2009, s. 77-87).

Az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışıyla beraber bazı problemler de ortaya çıkmaktadır. Bu problemler içinde en önemlisi olarak, az gelişmiş ülkelerde yaşanan bilinçsiz doğumlar sebebiyle toplam nüfus içerisinde genç nüfusun oranının gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek olması ve genç nüfustaki sosyal hizmet talebinin fazla olması gösterilebilir. Hiç bir devletin sonsuz kaynakları bulunmamakta olup devlet eldeki sınırlı kaynaklarla ve imkanlarla kendi üzerine düşen sosyal hizmet görevlerini ifa etmek adına kamu harcamaları yapmaktadır. Fakat kaynakların sınırlı oluşunun yanısıra genç nüfus oranının da yüksek olması, kamu hizmetlerinin kalitesini negatif yönde etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerin aksine az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı, sosyal refah ve ekonomik kalkınma seviyesinde gerilemeye sebep olmaktadır (Edizdoğan, 2004, s. 69).

2.3.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Sebepleri

Görünüşte artış ifadesiyle; kamu eliyle sunulmakta olan mal ve hizmetlerin kalitesinde artış olmadan kamu harcamalarında sürekli bir artış olması hali kastedilmektedir. Kamu harcamalarında yaşanan görünüşte artışlarda etkili olan faktörler arasında; para ekonomisinde yaygınlaşma, bütçe usullerinde değişme, paranın değer kaybı, ülke sınırları ve nüfusta büyüme gibi faktörler bulunmaktadır (Akdoğan, 2003, s. 74).

2.3.2.1. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması

Kamu hizmetleri karşılığında aynı olarak yapılan ödemelerin ve buna bağlı olarak yapılan kamu hizmetleriyle ilgili harcamaların, piyasanın gelişimiyle birlikte parayla ifade edilmesidir. Diğer bir deyişle, finasta kullanılan yöntemin nakdiye dönmesi, kamu eliyle yapılan kamu hizmetinde herhangi bir gelişim olmasa dahi, kamu bütçesindeki para olarak karşılığının artması durumudur (Akdoğan, 2003, s. 75).

2.3.2.2. Bütçe Usulünün Değişmesi

Kamu gelirleri ve kamu harcamalarının herhangi bir ayrıma tabi olmadığı *safi usul*, daha önceleri devlet bütçeleri için kullanılmakta olan bir yöntemdi. Bu yöntemde göre tutulmakta olan devlet bütçesi içinde, elde edilen gelirlerle yapılan giderler farklı kalemlerde gösterilemiyordu. Bu nedenle kamunun gelir elde ettiği kalemler için yapmış olduğu kamu harcamalarının elde edilen bu gelirden mashup edilmesi yoluyla safi (net) gelir bütçeye kaydedilmekteydi. Günümüz koşullarına uyum sağlayamayan bu usul yerine *gayri safi usul* uygulanmaya başlanmıştır. Safi usulde yer alan farklı harcamaların farklı kalemlerde gösterilememesi durumu son bulmuş, kamu geliri ve bu kamu gelirini elde etmek için yapılan kamu harcamaları bütçeye ayrı ayrı yazılmaya başlanmıştır. Böylece bütçede görünmeyen kamu harcamaları kalemleri artık bütçede görünür duruma gelmiştir. Halbuki kamu hizmetlerinde gözle görülür bir artış yokken, bütçe tutma usulü değişimiyle birlikte kamu harcamalarının gösterilmeye başlanması, kamu harcamalarını artmış gibi göstermiştir. Bu durum kamu harcamalarındaki görünüşte artış nedenlerinden biridir (Kalenderoğlu, 2005, s. 34).

2.3.2.3. Paranın Değerinin Düşmesi

Enflasyonist etkiler sonucunda paranın satın alma gücü gittikçe azalmaktadır. Devlet tarafından yapılan hizmetlerde miktar ve kalite olarak herhangi bir değişim

olmadan, bütçe verilerinde nominal bir artış olması, paranın değerindeki düşmelerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Kamu hizmetlerinde nicelik ve nitelik bakımından hiçbir değişiklik olmasa bile fiyatlar genel seviyesindeki yükselmeden dolayı kamu harcamalarının rakamları nominal olarak artmaktadır.

Özetleyecek olursak; paranın satın alma gücünde meydana gelen azalmalar, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla katlanılan giderlerin de görünüşte, yani nominal olarak artışına yol açmaktadır (Akdoğan, 1997, s. 66).

2.3.2.4 Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Büyümesi

Devlet tarafından sunulan kamu hizmetlerine olan talep, nüfus artışıyla orantılı olarak artmaktadır. Çünkü nüfus artışıyla bağlı olarak devlet eliyle sunulan kamu hizmetlerinin hacmi de artmaktadır. Fakat ülkenin nüfus artış hızı yüksek seviyede değilse bile bireylerin yaşam sürelerinin uzaması nedeniyle huzur evleri ve yaşlılık sigortası gibi bir kısım yeni kamu hizmeti alanlarında yapılan harcamalar artacaktır (Güner, 2002, s. 28).

Nüfus artışıyla orantılı olarak; konut, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarda yaşanan artışlar nedeniyle kamu harcamaları da artmaktadır. Nüfus artışıyla birlikte kamu hizmetlerine yönelen bireysel ve toplumsal talep aynı oranda artmış, bu da sunulan kamu hizmetlerinin nitelik, nicelik ve kalitesinde herhangi bir değişiklik olmamasına karşın kamu harcaması kaleminin artmasına neden olmuştur (Akdoğan, 2003, s. 76). Daha önce nüfus artışlarının kamu harcamalarını gerçekte artıran nedenlerden olması hususuna değinilmiş olsa da, bu konuda bahsi geçen nüfus artışı etkileri kamu harcamalarını görünüşte arttırmıştır.

2.4. KAMU HARCAMALARINDAKİ ARTIŞI AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE WAGNER KANUNU

Wagner 1883’de kamu harcamalarındaki artışla ilgili görüşlerini belirttikten sonra bu konuda daha birçok çalışma yapılmıştır. Wagner 1883 yılında yaptığı çalışmada “gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde devlet faaliyetlerinin zaman içinde giderek genişlediğini, bunun sonucu olarak da kamu harcamalarının arttığını kanıtlamıştır.” (Ulutürk, 1998, s. 30). Çalışmanın bu kısmında kamu harcamaları artışının açıklanmasına çalışılan yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Kamu Harcamaları ve Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi

Kamu harcamalarıyla ekonomik gelişmişlik seviyesi arasındaki iktisadi ilişki, bu ilişkide nedenselliğin yönü baz alınarak iki farklı grupta ele alınabilir. Birincisinde, Wagner Kanunu olarak isimlendirilen ilişki açısından, ekonomik gelişmişlik seviyesindeki değişikliklerin kamu harcamaları değişimi üzerine etkisi konu edilirken; ikincisinde, kamu harcamalarındaki değişikliklerin ekonomik büyüme ve gelişmişlik üzerine etkisi konu edilmektedir. Bu çerçeveye göre, Wagner Kanunu olarak adlandırılan hipotezle Meltzer- Richard sosyal seçim teorisi kapsamı içinde ortaya konulan harcama ile gelişmişlik ilişkisi, birinci grup içerisinde incelenmesi gereken yaklaşımlardır. Kamu harcamalarının gelişmişlik seviyesine yaptığı etkileri temel alan yaklaşımlar arasında ise; Keynesyen görüş, Armeş eğrisi ilişkisi ve Barro’ya ait içsel büyüme modeli ön plana çıkmaktadır (Henrekson, 1993, s. 406-415).

2.4.1.1. Wagner Kanunu: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı

Maliye literatüründe; “Wagner hipotezi”, “kamu harcamalarının artışı kanunu”, “devlet faaliyetlerinin artışı kanunu”, “kamu giderlerinin artışı kanunu” gibi isimlerle de bilinen Wagner Kanunu, ünlü Alman iktisatçı Adolph Wagner tarafından ileri sürülmüştür (Nadaroğlu, 2000, s 137-141). Bu kanuna göre uzun

dönemde, kamu harcamaları ekonomiden daha hızlı büyüme eğilimindedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomi büyüdükçe kamu sektörünün büyümesi bundan daha fazla olacaktır. Dluhosch ve Zimmermann, kamunun görece büyümesiyle ilgili Wagner'in fikrinden ilk olarak 1863'te yayınlanan "Avusturya Devlet Bütçesinin Sırası" adındaki kitabında bahsettiğini, ardından 1876'da yayınlanan "Genel ve Teorik Ekonomi" kitabında kamu sektöründeki büyüme eğiliminin ekonomiden daha hızlı olduğunu belirttiğini bildirmektedir. Yazarlar, konuya ilişkin Wagner'e atıf yapılarak aktarılan bilgilerde, çoğunlukla referans biçiminde kullanılan ve 1893 tarihli "Politik Ekonominin Temelleri" kitabında da kanun fikrinin üzerinde detaylı bir biçimde durduğunu ifade etmektedir (Dluhosch ve Zimmermann, 2006, s. 1-20).

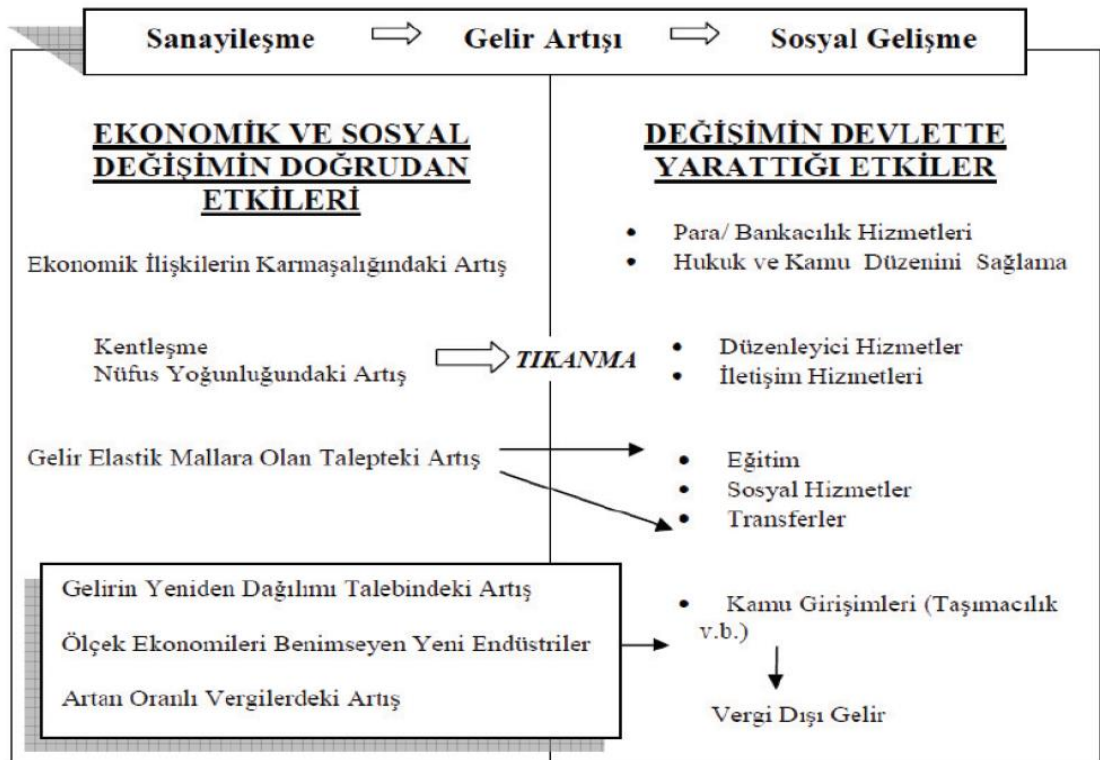
Wagner, devlet faaliyetlerinin artışıyla ekonomik büyüme arasında var olan bir ilişkiden bahseden ilk kişi olmamasına karşın, bu ilişkiyi deneysel yöntemle göstermeye çalışan ilk kişidir (Chang, 2002, s. 1157-1169). Wagner'den önce bu konuyla ilgili çalışma yapan iktisatçılar, kamu harcamalarında görülen artışın savaş gibi arızı nedenlerden kaynaklı olduğunu, dolayısıyla devamlılık özelliğine sahip bulunmadığını ileri sürmüş olduğundan, Wagner'in bu görüşü çok büyük önemi olan bir aşama sayılmaktadır (Nadaroğlu, 2000, s. 143). Wagner'in görüşünü ileri sürmüş olduğu dönem olan 19. yüzyılda, devletin faaliyetlerinde ve özel sektöre müdahalesinde zamanla azalma olacağına inanıldığı, ekonomide liberal görüşlerin hakim bulunduğu düşünüldüğünde, Wagner'in kanununun iktisadi tarih açısından da ayrı bir öneminin bulunduğu görülecektir (Henrekson, 1993, s. 406-415). Islam (2001, s. 509-515), Henrekson'dan (1993, s. 7) aktarma yaparak, uzun dönem içinde kamu sektörünün milli gelire göre daha fazla büyüme eğiliminde olduğu görüşünün, kamu maliyesi literatüründe genel kabul görmüş olduğunu belirtmektedir.

Wagner Kanunu çerçevesinde kamu sektöründeki genişleme üç temel sebebe bağlanmaktadır. Bu sebepler (Gemmell, 1993, s. 104);

- Modernleşme ve sanayileşme nedeniyle özel sektör faaliyetlerinin kamu sektörü tarafından ikame edilmesi,
- Reel gelirdeki büyüme sebebiyle, gelir esnekliği yüksek kültürel ve refah harcamalarının talebinin görece artması,
- Ekonomik kalkınma ve teknolojik değişimler nedeniyle, ekonomik etkinliğin artırılması amacıyla hükümetlerin doğal tekelleri devralması gereğinin ortaya çıkması

şeklinde özetlenebilir.

Şekil 2: Wagner Kanunu İlişkisi

Kaynak: Hızarcı (2007, s. 13), Gemmel' den (1993, s. 114) aktarmıştır.

Kamu sektörünün genişlemesine yönelik nedenler, Hızarcı'nın (2007, s. 13) Gemmel'den (1993, s. 114) faydalanarak oluşturduğu Şekil 2'de özet olarak gösterilmektedir. Şeklin sol tarafında, sanayileşmeyle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik değişimin etkileri bulunmaktayken; sağ tarafta, söz konusu değişimler

nedeniyle devlet üzerinde meydana gelen etkiler sıralanmaktadır. Buna göre, modernleşme ve sanayileşmeyle beraber ekonomik ilişkiler giderek daha karmaşık bir hale gelecektir. Karmaşıklığın giderek yükseldiği bir toplumda, kamu tarafından sunulan düzenleyici ve koruyucu faaliyetlere olan talep artacaktır. Bu karmaşık ilişkilerde etkinliğin sağlanabilmesi için devlet; örneğin, bankacılık hizmetlerinde en azından düzenleyici şekilde yer alacaktır. Bilindiği gibi, devletlerin çoğunda para piyasalarını düzenlemek için görevlendirilmiş bir kamu kurumu veya karar alma mekanizmasında kamunun hakim olduğu özel kuruluşlar bulunmaktadır (Demirbaş, 1998, s. 42-202).

Günümüzde finansal piyasaların küresel hale dönüştüğü düşünüldüğünde, bu faaliyetlerin etkin biçimde düzenlenmesinin gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Başka bir açıdan bakılırsa, ekonomik ilişkiler sırasında ortaya çıkan sıkıntılarla başa çıkmak, konuya ilişkin mevzuatı ve tarafların aralarında imzalanan sözleşme hükümlerini yerine getirmek için, devlet hukuk, adalet ve kamu düzeni hizmetlerini daha etkin biçimde gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Sanayileşmeden kaynaklanan doğal bir sonuç olarak kentleşme ve nüfus yoğunluğunun artışı devlete bir takım yeni görevler yükleyerek, mevcut görevlerin daha etkin biçimde yapılmasını gerektirmektedir. Şekil 2, kentleşme ve nüfus yoğunluğunun artışı kaynaklı tıkanmaların aşılması için, devletin düzenleyici hizmetlerini ve iletişim hizmetlerini gerçekleştirmede etkinliğini arttırmasının gerekliliğini göstermektedir. Sanayileşmeye paralel şekilde ortaya çıkan şehirleşmenin ve iş bölümünde artışın, hem ekonomide performans etkinliğinin arttırılması hem de hukukun ve yasal sözleşme hükümlerinin uygulanması yönünde daha yüksek harcamaları gerektireceği tabidir (Demirbaş, 1998, s. 42-202).

Wagner kanunu kapsamında, kamu sektöründe genişlemenin başka bir sebebi de zamanla gerçekleşmekte olan reel gelir artışıdır. Reel gelirden görülen artış, sosyal ve kültürel hizmetler için oluşan talepte ve refah harcamalarında artışa sebep olacaktır. Şekil 2'de görüleceği üzere eğitim, transferler ve sosyal hizmetler gibi yüksek gelir esnekliğine sahip olan ve kamu sektörü eliyle de sunulan buna

benzer hizmetler için oluşan talepler gelirle beraber artacak, bu şekilde, devlet faaliyetlerinin niceliği ve niteliği artacaktır. Bireysel üreticilerden ziyade toplu üreticilerin daha etkin olduğu kültür ve eğitim hizmetleri, Wagner tarafından özellikle vurgulanmış unsurlardandır. Devlet faaliyetlerinin niteliksel ve niceliksel olarak artışı mali kısımda harcama biçimine dönüşecek, dolaylı olarak kamu harcamalarında artışa neden olacaktır (Demirbaş, 1998, s. 42-202).

Son olarak, kamu sektöründeki genişlemeye etkisi bulunan başka bir faktör de, doğal tekellerdir. Ekonomik kalkınma ve teknolojiye yaşanan değişimler, hükümetlerin ekonomik etkinliği arttırmak için doğal tekelleri devralmalarına sebep olmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte oluşan yeni yatırım alanlarında ölçek ekonomilerinin gerekmesi, dolayısıyla yatırım maliyetinin fazla olması, bu yatırımları özel sektörün gerçekleştirebilmesini engellemektedir. Özellikle, artan oranlı vergilerde meydana gelen artışların bu alanda yatırım yapmayı planlayan girişimcileri caydırması da başka bir etken olarak ortaya konulmaktadır. Diğer taraftan devletin toplamış olduğu vergilerin yeniden dağıtılması yönünde oluşan toplumsal talepler ve şekilde belirtilmemekle beraber söz konusu yatırımların neden olacağı dışsallıklar sebebiyle devletin bu yatırımları kendisinin gerçekleştirmek zorunda kalacağı düşünülmektedir (Demirbaş, 1998, s. 42-202).

Wagner Kanunu kapsamında kamu harcamalarında zaman içinde oluşan artış sebeplerini farklı bir bakışla inceleyen Tarschys, oluşturmuş olduğu 9 farklı modla konuyu açıklığa kavuşturmak için çalışmıştır. Tablo 2'den görüldüğü üzere bu modlar; kamu hizmetlerine ait arz, talep ve finansman yönleriyle, toplumun içerisinde bulunduğu 'politik ve kurumsal', 'sosyoekonomik' ve 'ideolojik ve bilinçsel' seviyelerin kombinasyonundan oluşturulmuştur. Daha sonrasında, kamu harcamalarında artışı açıklamaya çalışan yazarlar bu modlara göre dağıtılmıştır (Tarschys, 1975, s. 9-31).

Tablo 2: Kamu Harcamalarında Meydana Gelen Artışları Açıklamaya Çalışan Yazarlar

	Tüketici yönü	Finansman yönü	Üretici yönü
Sosyo-ekonomik Düzyey	A Wagner Brecht Fabricant	D Oshima	G Baran-Sweezy Williamson Baumol-Oates Meidner
İdeolojik ve Bilinçsel düzey	B Deutsch Easton Downs	E Peacock-Wi seman Gupta	H Niskanen Downs Parkinson Walker
Politik ve Kurumsal düzey	C Deutsch Sharkansky Timm Hjellum	F Sharkansky Sachs-Harris Hinrichs	I Niskanen Downs

Kaynak: Tarschys (1975, s. 19)

Tablo 2’de yer alan tasnifte Wagner Kanunu’nun dayandığı yaklaşıma, kamu hizmetlerindeki artışın, toplumun içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik düzeyle tüketici tercihlerinin etkileşiminden kaynaklandığını gösteren A modunda yer verilmektedir.

Sonuç itibarıyla Wagner’in gözlemlere dayanarak oluşturmuş olduğu bu model, 19. yüz yılda sanayileşmekte olan ülke verilerine dayanması bakımından ilginç olmakla birlikte “organik devlet” anlayışına dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, devleti toplumdaki bireylerden bağımsız olarak karar veren bir birim olarak ele almıştır. Bu sebeple “kamusal seçim kuramı” nı sağlam temele oturtamamıştır. Bununla birlikte hükümet faaliyetlerinin ekonominin değişen yapısının artan bir fonksiyonu olduğu noktası önemli bir noktadır. Bu noktada Galbraith “Yeni Saray Devleti” nin elementlerini ortaya koyarken, modern teknolojiyi, modern devletin büyüyen bir fonksiyonu olarak tanımlamakta ve bu durumun savunma harcamaları yoluyla gerçekleşeceği çıkarsamasını yapmaktadır (Galbraith, 1969;17).

2.4.1.2. Meltzer-Richard Sosyal Seçim Teorisi

Kamu harcamalarında ekonomik büyümenin sonucu olarak artış olacağını ortaya koyan Wagner Kanunu'nundan yaklaşık bir asır sonra, Allan H. Meltzer ve Scott F. Richard tarafından ortaklaşa yapılan ve 1981 yılında yayınlanan "Bir Rasyonel Devlet Teorisi" isimli çalışmada, Wagner Kanunu'na yeni bir açılım getirilmiştir (Meltzer ve Richard, 1981, s. 5).

Kamu tercihi teorisi bağlamında yapılmış olan bu çalışma, seçmenlerin gelirin yeniden dağıtılması talepleri üzerine kurulmuştur. Devletin faaliyetlerini yalnızca vergi toplamak ve toplanan vergileri gelir şeklinde yeniden dağıtmak olarak kabul eden bir genel denge modelinin kullanıldığı, bütçenin dengede ve reel olduğu, seçmenlerin hükümetin büyüklüğü konusunda tam olarak bilgilendirildiği varsayımına dayanmakta olan bu çalışmada hükümetin büyüklüğü refahını maksimize etmeye çalışan bir bireyin tercihi tarafından belirlenmektedir. Burada bireyin oyu, bir karar alınacağı zaman her iki taraftaki oyun eşit olması halinde sonucu belirleyen başkanın oyuna benzetilmiştir. Başkan hangi yönde oy kullanırsa karar o yönde çıkacaktır. Bahsedilen seçmen oy kullanım hakkı bulunan vatandaşlar arasındaki orta gelirli bir bireydir. Seçmenin oyu çoğunluk kuralının geçerli olmasından dolayı belirleyicidir. Buna göre, gelir düzeyi, seçimi belirleyici oyu bulunan seçmenlerin gelirinden düşük olan seçmenler daha yüksek vergi, dolayısıyla daha fazla yeniden gelir dağılımı görüşünü savunan adaylara oy verecekler; gelir düzeyi, oyu belirleyici olan seçmenin üzerinde yer alan seçmenler de daha düşük vergi, dolayısıyla daha az yeniden gelir dağılımı görüşünü savunan adaylara oy vereceklerdir. Oyu belirleyici olan seçmen vergi payını seçecektir. Oyu belirleyici olan seçmenin gelir düzeyine oranla ortalama gelir arttığında vergiler artacak, azaldığında da düşecektir. Burada da gelir arttığında, diğer bir deyişle ekonomi büyüdüğünde, kamu gelirleri ve dolaylı olarak kamu harcamaları artmaktadır. Fakat burada farklı bir mekanizma işlemekte, kamu harcamalarının artmasını oyu belirleyici olan seçmen talep etmekte, sonuçta kamu harcamaları artmaktadır. Buradaki mekanizmadan dolayı, Meltzer ve Richard, Wagner Kanunu'nun mutlak gelire ilave olarak

göreceli gelir etkisinin de dahil edilerek iyileştirilmesi gerektiğini iddia etmektedirler (Meltzer ve Richard, 1981, s. 914-927).

2.4.1.3. Keynesgil Yaklaşım

İktisat ve maliye literatürünün önemli isimlerinden olan John Maynard Keynes, tam istihdam durumunun serbest piyasa mekanizmasıyla kendiliğinden sağlanamayacak olduğu, tam istihdamın ancak tesadüfi olarak ortaya çıkabileceği hususu üzerinde durmuştur. Bunun yanısıra eksik istihdamın genel bir durum olduğu, bu nedenle hükümetlerin, tam istihdam sağlamaya yönelik piyasa müdahaleleriyle aktif bir iktisat politikası izlemesi gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Burada bahsedilen piyasa müdahaleleri, istihdam ve dolayısıyla üretim artışı gerçekleştirmek isteyen hükümetlerin kamu harcaması veya vergi politikalarını kullanarak uygulamış oldukları maliye politikalarıdır (Tanzi ve Schuknecht, 2000, s. 9). Maliye politikalarında harcama artışı biçiminde uygulamaların kısa dönemde ekonomik büyüme üzerine etkileri çarpan mekanizması¹ yoluyla kendini göstermektedir. Fakat, genişleyici maliye politikaları uygulamasının uzun dönem büyüme veya ekonomik gelişmişlik düzeyi üzerine olan katkısı iktisat literatüründe tartışması sürmekte olan bir konudur.

Burada, Wagner Kanunu'nda ifade edilen nedensellik ilişkisinin tam aksine, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Bu nedenle, Wagner Kanunu'nun sınanması amacıyla yapılan tüm ampirik

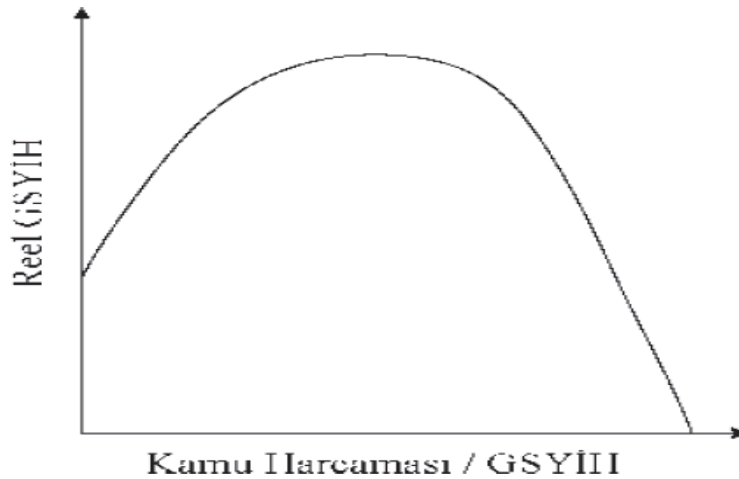
¹ Çarpan mekanizması; $Y = (1/1-c) I$ şeklinde formüle edilebilir. Burada; Y milli geliri, c ; marjinal tüketim eğilimini, I 'da otonom kamu harcamalarını göstermektedir. Dolayısıyla otonom kamu harcamalarındaki bir değişiklik (ΔI), milli gelirden (ΔY) çarpan katsayısı kadar ($1/1-c$) kadar bir artış ($\Delta Y = (1/1-c)\Delta I$) oluşturacaktır (Bulut, 2002, s 20).

çalışmalar, Wagner hipotezine tam olarak zıt olan Keynesgil yaklaşımı da aynı anda sınamaktadır.

2.4.1.4. Armeý Eğrisi Yaklaşımı

Keynesgil görüşte olduğu şekilde, Armeý eğrisi olarak adlandırılan ilişkiye göre de nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Vedder ve Gallaway'ın (1998, s. 1-15) Armeý'den yaptığı aktarmalara göre, Armeý eğrisi, devletin en makul büyüklüğüyle ilgili geliştirilen fikrin grafiksel olarak gösterimidir. Devletin en makul büyüklüğü, kamu faaliyetlerinin ekonomik büyümeye olan etkisinin niteliğine göre belirlenmektedir. Devlet faaliyetlerinin mali alandaki karşılığı kamu harcamaları olduğundan, kamu büyüklüğünün göstergesi olması açısından kamu harcamaları kullanılmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilediği bir nokta vardır. Kamu harcamalarında bu noktadan sonra meydana gelecek olan artış artık ekonomik büyüme için zararlı olacaktır. Bu husus aşağıda Şekil 3'de gösterilmektedir.

Şekil 3: Armeý Eğrisi

Kaynak: Vedder ve Gallaway (1998, s. 1) Armeý'den (1995) aktarılmıştır.

Şekil 3'de görüldüğü üzere, kamunun hiç bulunmadığı bir durumda ekonomik büyüme görece düşük kalacaktır. Bunun sebebi, devletin bulunmadığı ortamda

özel mülkiyetler yeterli derecede güvenli olmayacağından bireyler ekonomik faaliyet gerçekleştirmekten kaçınacaktır. Bunun aksine, devletin ekonomi üzerinde tümüyle hâkimiyet sağladığı bir noktada ise ekonomik büyüme yine düşük kalacaktır. Çünkü bu durumda kaynakların etkin kullanımında sorunlar ortaya çıkacaktır. Devlet ve özel sektörün beraber olduğu karma ekonomide ise ekonomik büyümenin maksimum düzeye geleceği görülmektedir (Vedder ve Gallaway, 1998, s. 1-2). Özetle, kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında var olan ilişki, kamu ağırlığının büyüklüğüne bağlıdır. Yapılan kamu harcamaları söz konusu büyüklüğe göre ekonomik büyümeyi pozitif veya negatif etkileyebilecektir.

2.4.1.5. Barro'nun Görüşü

Neoklasik iktisatçılar arasında yer alan Robert Barro 1990'da yapmış olduğu çalışmada, kamu harcamalarını içsel olarak değerlendiren bir büyüme modeli ortaya koymuştur. Bu modelde uzun dönemdeki ekonomik büyüme, diğer faktörlerin yanısıra, kamu harcamalarının yapısıyla ilişkilidir. Çalışmada kamu harcamalarından, verimli olan ve olmayan şeklinde ayrıma tabi tutularak bahsedilmiş, fakat kamu harcamalarının alt harcama kalemleri verimli olan veya olmayan biçiminde tek tek sıralanmamıştır. Bununla beraber örnek olarak, tüketim harcamalarının verimli olmadığı, özel mülkiyet haklarının yürütülmesine ilişkin harcamaların ise verimli harcamalardan olduğu belirtilmiştir. Çalışma özel kesimin, ekonominin genel kaynak üretkenliğini arttırabilecek kamu mallarını üretme konusunda yeterli olmayacağı temeline dayanmaktadır. Buna göre, verimli olan kamu harcamaları özel sektörün de verimliliğini arttıracak ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Verimsiz olan kamu harcamaları ise özel sektör verimliliğine katkı sağlamadığı gibi daha yüksek gelir vergisine yol açarak özel sektörün yapacağı yatırımlarda caydırıcı etkiye sebep olacaktır (Barro, 1990, s. 120-121).

Adalet sisteminin düzgün işlemesinin, özel mülkiyet haklarının yürütülmesi üzerindeki olumlu rolü Barro'nun içsel büyüme modeli yaklaşımı kapsamında

değerlendirildiğinde, adalet harcamalarının ekonomik gelişime pozitif etki yapması beklenmektedir. Bu çerçevede adalet harcamalarını verimli harcama çeşidi olarak düşünmek mümkündür. Hukuki belirsizliklerin bulunmadığı bir yatırım ortamı, ticari uyuşmazlıklarda ve davalarda hızlı sonuç alınabilen bir adalet sistemi, yerli veya yabancı yatırımcılara ait sermayenin yasal güvence altına alınmış olması gibi faktörler ekonomik büyümeyi pozitif etkileyecektir (Barro, 1990, s. 125).

2.5. KAMU HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE YAPTIĞI ETKİLER

Ekonomik faaliyetler gerçekleştirilirken, arz talep, alım satım ya da üretim tüketim ilişkileri oluşmaktadır. Söz konusu ilişkiler nedeniyle mali açıdan gelir-gider konuları ortaya çıkmakta, bu da kamu maliyesi yönünden 'mali olay' olarak adlandırılmaktadır. İşte kamu giderleri bu ilişkilerin ya da mali olayın bir yönüdür. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kamu maliyesinde önemli bir başlık olan ve kamu faaliyetlerinde öncelik taşıyan kamu giderlerinin üretim, tüketim, gelir dağılımı ve istihdam gibi ekonomi dinamiklerinin üzerinde yaptığı etkiler ele alınmaya çalışılacaktır (Üçler, 2011, s. 22).

2.5.1. Kamu Harcamalarının Üretim Süreci Üzerine Yaptığı Etkiler

Ekonomik faaliyetlerin tüketim için yapılan faaliyetler ve üretim çalışmalarının bileşiminden oluştuğu söylenebilir. Üretim faktörlerinin kullanılması yoluyla bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet ya da diğer tatmin vasıtalarının ortaya çıkarılması faaliyetlerini, üretim faaliyetleri olarak tanımlayabiliriz. Bu şekilde üretim ve tüketim süreçleri oluşmaktadır. Kamu harcamalarının üretimde yaptığı etkiler tartışılırken üretimin oluşmasını sağlayan üretim faktörlerinin üzerinde durmak gerekecektir.

Üretim faktörlerinden birisi sermayedir. Üretim sürecinde yer alan nakdi ya da parasal sermaye değişik şekillerde ya da hizmetlerde kendini göstermektedir.

Örnek olarak, üretimin ortaya çıkmasındaki en önemli unsur olan nakdi sermaye oluşumunda sermaye ve kredi piyasaları hayati bir role sahiptir (Üçler, 2011, s. 23).

Kamu harcamaları gerçekleştirilirken fiyat istikrarının bozulmasına sebebiyet verilmemesi gerekmekte olup harcamaların bu şekilde gerçekleştirilmesi, ekonomide yer alan özel sektör yatırımlarında kısa vadeli ve uzun vadeli yatırımların dengeli şekilde dağılım göstermesini sağlar. Böyle ortamlarda yatırımcılar hem kısa hem de uzun vadeli fon gereksinimlerini mali piyasalar aracılığıyla kolaylıkla karşılayabilirler. Ekonominin genelinde faaliyet hacmi daralma gösterdiğinde, kamunun telafi edici harcama politikaları devreye girer. Harcama politikaları özel sektörde yatırımları teşvik ederek ekonomide yer alan atıl tasarrufların harekete geçmesini sağlar ve ekonominin teknik yönden ilerleme göstermesine neden olur (Türk, 2005, s. 117).

Kamu, harcamalar yoluyla, üretim faktörlerini satın alarak üretimde bulunabilmesinin yanısıra, piyasadaki mal ve hizmeti satın alarak da üretimde uyaran yaratabilir. Bu şekildeki durumlarda üzerinde durulması gereken konu, hangi çeşit harcamanın üretimi artırma yönünde etkili olabileceğinin saptanmasıdır. Kamu harcamalarındaki hacim ve bunların oluşturduğu harcama bileşimi, üretim faktörlerini ve genel anlamda da ekonomide bulunan kaynakları, belli başlı alanlara yönlendirme hususunda etkili olur. Kamu harcamalarının bir diğer katkısı da kişisel harcamaları azaltarak sermaye birikiminde artış yaşanmasına belirli oranda destek olmasıdır. Kamu harcamalarında bu şekilde bir etki ortaya çıkması için, tüm topluma daha etkili ve daha geniş hizmet verilmesi sağlanmalıdır (Eker, 2004, s. 96).

Kamu harcamaları yoluyla üretim üzerine yapılan etkiler başlıca üç noktada toplanmaktadır (Tuncer, 1967, s. 83);

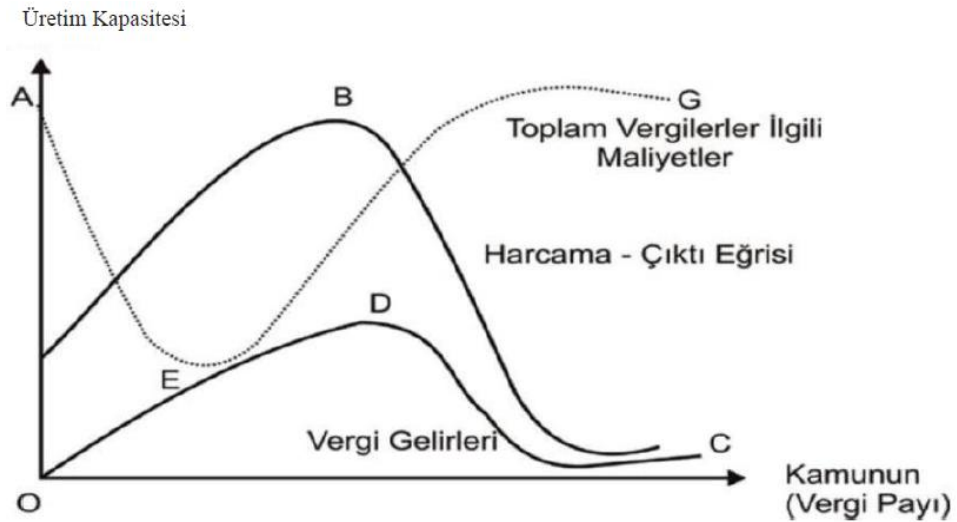
-Yapılan kamu harcaması çalışma, tasarruf ve yatırımlar üzerine direkt olarak etki etmektedir.

-Duruma göre kamu harcamaları, bazen teşvik eden ve bazen de önleyici etkiler ortaya çıkarmaktadır.

-Kamu harcamaları sayesinde, ekonomik kaynaklar farklı devlet kuruluşları arasında değişik şekillerde kullanılmaktadır.

Temel bağlamdaki devlet harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi pozitifdir. Fakat kamu harcamaları bu temel fonksiyonlar ötesinde bir artış gösterdiğinde, büyüme üzerindeki olumlu etkinin azalması hatta tersine dönmesi mümkündür. Kamu harcamalarının pozitif etkisinin sonlandığı ve negatif etkinin başladığı noktalar Şekil 4 yardımıyla açıklanmaktadır.

Şekil 4: Kamu Harcamaları ve Çıktı İlişkisi

Kaynak: Heitger, (2001, s. 3), Mc Mullan (1978) den aktarmıştır.

Ekonomi içinde kamuya ait pay sıfır olduğunda üretim düzeyi düşük olmaktadır. Bunun nedeni kamu mallarının yeteri kadar temin edilememesidir. Kamu payı ve dolayısıyla vergi oranları arttığında, kamu hizmetleri ülkedeki ekonomik faaliyetleri artırıcı etki yaratmaktadır. (B ile gösterilen noktaya doğru). Bundan sonra kamu harcamalarında ve dolayısıyla vergi oranlarında artış devam ederse, kamunun kamu malları ötesine geçerek özel mallar üretmeye başlaması anlamına gelen bir durum ortaya çıkacaktır. Bu sürecin devamı halinde bir zirve meydana gelecek (B noktası), sonrasında kamu harcamaları miktarında ortaya

çıkan her birim ilave artış ekonomideki üretim düzeyinde düşüğe neden olacaktır. Kamu harcamalarındaki azalan getiri ile vergi oranlarının artışı yatırım, yenilik ve çalışma arzusunu azaltacak ve dolayısıyla ekonomideki üretim seviyesi düşecektir (Uzay, 2002, s. 158).

Üretim düzeyinde hangi noktanın zirve olacağı veya harcama-çıktı eğrisindeki şeklin nasıl oluşacağı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Örnek olarak, eğer bir ülke kamusal malların üretimini büyük oranda etkin olmayan ve bürokratik yöntemler ile gerçekleştirmekte ise, bunun genel üretime katkısı yeterli olmayacaktır. Benzer biçimde, kamu tarafından, daha az rekabetçi olan endüstriler veya transfer ödemeleri yüksek olan endüstriler sübvansede edildiğinde aynı durum meydana gelecektir. Kamu borçlarının ödenmesi sırasında yapılan faiz ödemelerinin payının yüksek olması durumunda ekonomik etkinliğe katkı düşük olacaktır. Aksi durumda ise kamu harcamaları payını arttırdıkça üretim düzeyinde de artış olacaktır (Ulutürk, 2001, s. 131-139).

Şekil 4, kamu harcamalarının seviyesini OEDC eğrisiyle göstermektedir. Kamu harcamalarının maksimum seviyeye geldiği nokta D noktasıdır. Kamuyla ilgili toplam maliyet, vergilendirilemeyen üretimden ve etkinsiz üretim nedeniyle oluşan kayıplardan meydana gelmektedir. AEG ile gösterilen eğri bu maliyeti temsil etmekte olup maksimum üretimle fiili vergi sonrasındaki gelir arasında oluşan farkı göstermektedir. Kamuda makul değer payı, D ve E noktaları arasında olacaktır (Heitger, 2001, s. 3-5).

2.5.2. Kamu Harcamaları ile İstihdam Düzeyi Arasındaki İlişki

İstihdam kavramı, üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerine yer vermekle birlikte bu kavram için yaygın anlam, üretim faktörleri içerisinde yalnızca işgücünün üretimde kullanıldığı durumu kastetmektedir. Ancak geniş anlamıyla, üretimde kullanılan faktörlerden bahsederken, bunlar arasında en başta emek ve sermayeyi dikkate almaktadır.

Cari harcamalar ve yatırım harcamaları dikkate alındığında, kamunun toplam harcamalar içerisinde hacim olarak önemli bir payı olduğunu söylemek mümkündür. Kamunun yapmış olduğu yatırım harcamalarının ekonomi açısından istihdam düzeyi üzerinde yükseltici bir etkisi vardır. Kamunun yapmış olduğu cari harcamalar; sosyal yardımlar, transfer ödemeleri, büro ve kırtasiye giderleri ile maaşlar olarak sıralanabilir. Bu çeşitteki harcamalarda görülen artışlar ekonominin tüketim düzeyinde de artışa neden olabilir. Bu şekildeki bir uygulamayla beraber doğal olarak, ekonomideki tüketim mallarının üretiminde artış yaşanması, bu sektörlerin istihdam düzeylerinin yükselmesi gerçekleşir. Kamu, ekonomideki belirli üretim dallarında genişleme arzu ettiği durumlarda sübvansiyon politikasını devreye sokabilir. Bunun sonucunda yeni üretim şubelerinde istihdam artışı ortaya çıkacaktır (Türk, 1992, s. 117).

Kamu harcamaları yoluyla ekonominin istihdam hacminde artış sağlanabilir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için yapılması en uygun olan kamu harcama kalemi yatırım harcamalarıdır. Yatırım harcamalarının artması üretim kapasitesinde artışa imkan vererek daha fazla üretim faktörünün kullanılmasına yol açar. Eğer yatırımlar için seçilmiş olan teknoloji, girdi olarak emeği yoğun şekilde kullanan bir teknolojiyse, yapılan yatırım ile daha fazla sayıda işgücünün istihdamı mümkündür. Az gelişmiş ülkeler kamunun yaptığı yatırım harcamaları bakımından genel olarak düşük düzeyde olduğundan, devlet tarafından yapılan, gümrük vergi muafiyetleri, hızlandırılmış yıpranma payları, yatırım indirimleri gibi teşviklerle özel kesimin yatırımları harekete geçirilmeye çalışılır. Kamunun özel kesimin lehine vazgeçtiği mali ve ekonomik kaynakları kısa dönem içerisinde ekonomide istihdam kabiliyetinin gelişimine fayda sağlar. Uzun dönem içerisinde ise, yatırımlar tamamlanarak üretim aşamasına geçilmesiyle birlikte devlet, yavaş bir şekilde ancak daha fazla miktarda vazgeçtiği kaynaklarına ulaşmaya başlar (Eker, 2004, s. 100-101).

2.5.3. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Devletin görevleri içerisinde, düşük ve yüksek gelir arasında gelirin ve refahın yeniden dağıtılması hususunda çaba göstermesi de vardır. Bu nedenle devlet, faaliyetleri sonucunda gelir dağılımına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmektedir. Bu bağlamda devletler üretim faktörleri ile üretime katılmakta, dolayısıyla elde ettikleri geliri sosyal devlet ilkesi doğrultusunda yapılan müdahalelerle yeniden dağıtımına tabi tutabilmektedir. Gelirin dağılımı konusunda, sosyal çatlakların derin ve çatışma yönetimi kurumlarının yetersiz olduğu toplumlarda ortaya çıkan şoklar ve krizler devletler için başa çıkılması oldukça güç sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gelir eşitsizliklerinin yüksek olduğu ülkeler şoklara uyarlanmakta daha başarısız olmaktadır (Rodrik, 2000;76-77).

Kamu, harcamalarıyla bir kısım mal ve hizmeti ücretsiz şekilde sağlayarak bireylerin reel gelirlerine önemli ölçüde etki edebilme kudretine sahip olup söz konusu harcamalarda dağılım parasal gelir dağılımına göre farklılık da gösterebilir (Gillespie, 1965, s. 131).

Gelir dağılımı anlamında, kamunun hangi gelir grupları için yapılmakta olan harcamaları yoğunlaştırdığı hususu oldukça büyük önem taşımaktadır. Eğer, kamu harcamaları, gelir durumları nispeten daha kötü olan gruplara yönelik yapılıyor ise, kamu harcamalarında gelir dağılımını iyileştiren etkiden; nispeten gelir durumları daha iyi olan gruplara yönelik yapılıyor ise, kamu harcamalarında gelir dağılımını kötüleştiren etkiden söz edilebilir (Chu vd, 1999, s. 15). Konuya bu açıyla bakıldığında, sağlık ve eğitim harcamalarının farklı bir yeri bulunmaktadır. Fakat gerek sağlık, gerekse eğitim harcamalarında istenilen sonucun sağlanması hususunda etkili olunabilmesi için iki önemli şartın birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunların birincisi, faktör piyasalarında monopol bulunmamasıdır. İkincisi ise bu harcamaların finansmanı alakalıdır. Eğer bu harcamalar, nispeten düşük gelire sahip gruplar üzerine kalan yüklerle finanse ediliyorsa, gelir dağılımını daha da bozucu etki yapabilir (Önder, 1974, s. 23).

Neoliberal eğitim politikaları, eğitim hususunda kamu harcamalarının yeterli olmadığını, eğitim adına yapılmakta olan kamu harcamalarının eşitsizliğe sebebiyet verdiğini ve kamunun eğitime müdahale etmesinin eğitimde etkinliği azalttığını vurgulamaktadır. Bunun için eğitime yöneltilen kamu harcamalarının azaltılması, eğitimin özelleştirilerek orta ve yüksek eğitimin önemli ölçüde bu hizmetlerden yararlananlarca karşılanması öngörülmektedir. Diğer bir deyişle eğitim piyasa koşullarıyla üretilmekte olan bir mal halinde olmalıdır (Ercan, 1997, s. 55-63).

Eğitimin, kamu ya da özel sektör tarafından karşılanması mümkündür. Eğitimin tamamen özel sektör eliyle sağlandığı durumda, zengin ailelerin eğitim için daha fazla para harcaması nedeniyle ileriki dönemlerde onların çocuklarının ortalamadan daha fazla para kazanması olasıdır. Eğitimin tamamen devlet eliyle sağlandığı ve vergiler yoluyla finanse edildiği durumda, çocukların eğitim düzeyleri ve gelecekte elde edecekleri kazançlar ailelerin gelir seviyesinden bağımsızlaşacaktır (Dutta ve Biggs, 1999, s 68-70).

Yüksek seviyede eğitim alınması, bu eğitimi alanların yanısıra, ekonominin geri kalan grupları adına da pozitif bir dışsallık oluşturmaktadır. Bu nedenle yüksek eğitimdeki bütün maliyetlerin öğrenciler ile ailelerine yüklenmesi haksız bir tutum olacaktır. Bu haksızlığın giderilmesi için devletin, toplanan vergilerden bir bölümünü bu tür alanlara aktarması gerekmektedir (Bevia, 2002, s. 322).

Sağlık hizmetlerinin asıl amacı toplumda sağlık seviyesini arttırmaktır. Bilhassa temel sağlık hizmetlerinin ve koruyucu sağlık hizmetlerinin bütün yurt genelinde yeterli biçimde sunulması gereklidir. Sosyal devlet için en önemli görev, dengeli ve adil kaynak dağılımıyla fertlerin en temel hakkının, yani sağlıklı yaşama hakkının korunmasına öncülük etmektir (Türk-İş, 1999, s. 303).

Tarım politikalarıyla ilgili harcamalara gelindiğinde; tarım programlarında en önemli ve ilginç unsur, üreticilerin yüksek fiyat seviyesini devam ettirebilecekleri destekleme ödemeleri olup bu ödemelerdeki dağıtım etkilerinin çiftçiler dışındaki

diğer bireylere de etkisi bulunmaktadır (Gillespie, 1965, s. 152). Kamunun yapmış olduğu girdi sübvansiyonları yoluyla, belirli mal fiyatları serbest piyasada oluşan fiyatlara göre daha düşük seviyede tutulabilir. Fakat, belirli maddelere yönelik olarak yapılan sübvansiyonlar yalnızca bir grup üreticiyle belirli bazı girdilerin kullanıldığı kesimleri desteklediğinden, bu politikadan tarım kesimindeki gelir dağılımının da olumsuz etkilenmesi mümkündür (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2006, s. 83).

Son olarak faiz ödemelerinin incelenmesi sonucunda, devlet tarafından yapılan iç ve dış borçlanmanın sonucunda borç veren şahıslara yapılan transferler niteliğindeki faiz ödemelerinin gelir dağılımında direkt olarak etkili olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, devletin faiz ödemelerini kimlere yaptığı, diğer bir deyişle devlete borç verme eğilimine sahip olanların kimler olduğu önem arz etmektedir. Düşük geliri olan bireylerin tasarrufta bulunma ihtimalinin yok denilecek kadar yetersiz olduğu, borç veren bireylerin geliri yüksek olanlar ya da ticari kuruluşlar olduğu dikkate alındığında; devlet tarafından yapılan faiz ödemelerinin yoksuldan zengine doğru iletilen bir kaynak aktarım mekanizması şeklinde görülebilmesi mümkündür. Bu nedenle faiz ödemelerinin, bilhassa da iç borçların faiz ödemelerinin, gelir dağılımında adaletli olma niteliğine zarar veren çok önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Sonuçta, faiz ödemelerinin artmasıyla birlikte personel harcamaları, yatırım harcamaları, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarına bütçede ayrılan paylar düşmekte ve böylece gelir dağılımındaki adaletsizlik artmaktadır.

2.5.4. Kamu Harcamaları ile Tüketim Arasındaki İlişki

Maliye politika yaklaşımlarında üzerinde durulması gereken konulardan birisi, özel ve kamu tüketimi arasında yer alan ikameciliktir. Kamu tüketimi ile özel tüketimin yakın ikame olması durumunda, kamu tüketiminin artışı özel tüketim harcamalarında azalışa neden olacaktır. Bu durumda, çarpan değeri küçülecek ve hatta negatif hale gelecektir. Diğer bir deyişle, kamusal harcamalar özel tüketimi dışlayarak toplam talepte daralmaya sebep olacaktır. Diğer yandan,

kamu ve özel tüketimlerin birbirleri için tamamlayıcı olmaları durumunda, genişletici şekilde uygulanan maliye politikaları toplam talebin canlanmasında daha etkili hale gelecektir (Kwan, 2006, s. 2). Piyasada bulunan kamusal ve özel malların birbiri için ikame mi yoksa tamamlayıcı mı oldukları sorusu kolaylıkla cevaplanabilirken; asıl önemli soru, toplamdaki kamu ve toplamdaki özel tüketimlerin birbirinin ikamesi mi yoksa tamamlayıcısı mı olduğu şeklinde sorulmalıdır. Diğer bir deyişle asıl sorun, kamunun yaptığı tüketim harcamaları nedeniyle özel tüketim harcamalarında herhangi bir dışlama etkisi yaşanıp yaşanmadığının tespit edilmesidir (Düzgün ve Bilgili, 2008, s. 2).

Neoklasik modellerde, kamu harcamalarında yapılan artışların özel tüketim harcamaları üzerine olumsuz bir etki yaratacağı ya da dışlama etkisi olacağı (*crowding-out*) belirtilmektedir. Bu yaklaşıma göre kamu harcamaları fertler üzerinde faiz ve servet etkisi yaratarak maliye politikası etkinliğinde azalmaya sebep olacaktır. Diğer bir ifadeyle, artış gösteren kamu harcamalarının finansmanının tahvillerle yapılması halinde faizlerde artış olacak; finansmanın vergilerle yapılması halindeyse, fertlerin kullanılabilir gelirlerinde azalma olacaktır. Bu sebeple *crowding-out*, maliye politikası etkisini göreceli olarak azaltacaktır. Faiz artışının para basımı yoluyla engellenmesi halinde ise, yapılan bu uygulamayla ileriki dönemde enflasyon artacak ve aynı şekilde özel tüketimin dışlanmasıyla sonuçlanacaktır (Barro, 1974, s. 1095-1117).

Kormendi'nin görüşü, cari dönem içinde vergiyle finansmanı sağlanmış olan kamu harcamaları etkisinin özel sektördeki algıya bağlı olduğu yönündedir. Kamu harcamasının sağladığı faydalar bir kenara koyulduğunda, kamu harcamalarının özel sektör tarafından üretilen tüketim malları için ikame olan mallara yapılan harcamalar olarak algılanması halinde, özel tüketimde azalış olacaktır. Ancak, kamu harcamalarının gelecek dönemlerde mal ve hizmet üretme amaçlı harcamalar olması durumunda özel tüketimde yaşanan azalma nispeten daha düşük miktarda gerçekleşecektir (Kormendi, 1983 s. 994).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde; büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür taraması ile orta gelirli ülkeler üzerine yapılan ampirik çalışma bulgularına yer verilecektir.

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ANALİZ EDEN ÇALIŞMALAR

Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda yapılan ilk çalışma, Landau (1983)'nin yaptığı yaklaşık 100 ülke ve 1960–1970 yıllarını kapsayan çalışmadır. Landau çalışmasında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Harcama kalemleri itibarıyla 16 ülkede yaptığı çalışmasında; toplam kamu tüketiminin büyüme üzerinde negatif bir etki, eğitim harcamalarının pozitif ancak önemsiz bir etki gösterdiğini, askeri harcamaların ve transfer harcamalarının ise net etkisinin sıfır olduğunu bulmuştur.

Aynı dönemde Kormendi ve Meguire (1985) ise 47 ülkeyi içine alan bir çalışma gerçekleştirmiş ancak çalışmalarında herhangi bir ilişki tespit edememiştir.

Ram (1986) gerçekleştirdiği çalışmasında 115 ülkeden veriler toplamış, 1960–1980 dönem verilerini kullanarak bu ülkelerdeki kamu yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Ram (1986) panel veri seti tekniklerini kullanarak bu 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı sınıfa ayırmış ve 1960-1980 yıllarının yatay kesit analizini çıkarmaya çalışmıştır. Reel kamu tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Analizinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin daha belirgin olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Ram içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 115 ülke üzerinde Wagner Kanunu test etmiş ve daha önceki çalışmasını % 65 oranında doğrulayan sonuçlara varmıştır.

Ancak Ram'ın vardığı sonuçların dikkatli yorumlanması konusunda bir çok iktisatçı fikir birliğine varmıştır. Nedeni ise; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi yeterince açık olmadığı gibi, birçok çalışmada kamu harcamaları hacminin ekonomik büyüme üzerinde nedensel

etkiye sahip olduğu varsayılmakta ise de, tam tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir.

Engle-Granger ve Johansen-Juselius yaptıkları eş bütünleşme test sonuçları ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğunu göstermiş, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik açısından da anlamlı ve beklenen yönde etkileşim tespit etmişlerdir.

Courakis v.d. (1993), Yunanistan ve Portekiz için 1958-1985 yıllarını kapsayan çalışmalarında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Kanunu çerçevesinde EKK ve eş-bütünleşme yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmalarında, bağımlı değişken olarak kamu harcamalarını, bağımsız değişken olarak da milli gelir, sabit gelir, nispi fiyatlar, istikrar politikaları ve sosyo-politik faktörler gibi değişkenler kullanmışlardır. Yapılan çalışmanın sonucunda, incelenen dönem itibarıyla ele alınan değişkenler ile Wagner kanununu destekler yönde bir sonuç elde edememişlerdir.

Devarajan, Swaroop, Zou (1996) çalışmalarında; 43 gelişmekte olan ülkeden toplanan 20 yıllık verileri kullanarak cari harcama değerlerindeki artışın büyüme üzerine etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğunu görmüşlerdir. Bunun aksine sermaye bileşenlerinden oluşan kamu harcamaları ve kişi başına düşen gelir büyüme oranları negatiftir. Böylece verimli harcamaların aşırı kullanıldığı zaman verimsizleştiği görülmüştür. Bu sonuçlar gelişmekte olan ülke hükümetlerinin kamu harcamalarını, cari harcamaların içindeki sermaye harcamalarının lehine yanlış kullandığını göstermektedir.

Ansari v.d. (1997), kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi, Granger ve Holmes-Hutton istatistiksel testlerini kullanarak Wagner ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde üç Afrika ülkesi (Gana, Kenya ve Güney Afrika) için test etmişlerdir. 1963-1988 yılları için Gana, 1964-1989 yılları için Kenya ve 1957-1990 yılları için Güney Afrika'yı kapsayan verileri kullanmışlardır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; Gana için Wagner Hipotez'ni, Güney Afrika için Keynes

Hipotez'ni destekler bulgular elde edilmişken, Kenya için ise ne Wagner ne de Keynes Hipotez'ni destekleyici bulgulara rastlanmamıştır. Holmes-Hutton test sonuçlarına göre ise Kenya için Granger test sonuçları ile uyumlu olarak harcama ve milli gelir arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmüş yani Keynes Hipotez'nin geçerli olmadığı saptanmıştır. Gana için yapılan test sonuçları, Granger test sonuçları ile aynı yönde olup Wagner Hipotez'ni destekleyici yöndedir. Güney Afrika için yapılan analizden elde edilen sonuçlar ise Granger test sonuçlarının aksine iki yönde de herhangi bir nedenselliğin olmadığı şeklinde olup, Wagner veya Keynes Hipotezler'ni desteklememektedir.

Cao ve Li (2001), Ghali'yi takip ederek benzer bir çalışmayı dört Asya kaplı ülkesi için yapmıştır. Çalışmanın bulgularına göre: 1) Ele alınan dönem içerisinde Kore hariç diğer üç ülkede kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. 2) Hong Kong ve Singapur'da kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tayvan ekonomisi için, kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru, Kore için ise, ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Al-Yousif (2001), Ram (1986) ve Landau (1983)'nun kamu kesimi büyüklüğü ölçüm metodlarını kullanarak 1963–1992 döneminde kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini Suudi Arabistan örneği için test etmiştir. Yazar kamu kesimi büyüklüğü ölçütü olarak, Ram'ın önerisi doğrultusunda kamu harcamalarındaki yüzde değişimi ve Landau'nun önerisi doğrultusunda kamu harcamalarının GSYİH'ye oranını kullanmıştır. Yazar elde ettiği sonuçların kamu kesimi büyüklüğü ölçümüne karşı oldukça hassas olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, Ram'ın görüşleri dikkate alındığında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken, Landau' nun ölçüm metodu negatif bir ilişki sunmaktadır. Ancak yazar, her iki modeli de Suudi Arabistan ekonomisi için değerlendirmiş ve Ram'ın modelinin daha uygun olduğuna karar vermiştir.

Güenalp ve Gür (2002) ise Ram (1986) tarafından yapılan çalışmayı sadece 34 ülkeyi kapsayacak şekilde 1979-1997 yılları için yeni verilerle tekrar ele almış ve benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ekonomik büyüme üzerinde kamu büyüklüğünün toplam etkisinin pozitif ve oldukça büyük olduğunu, ayrıca kamu büyüklüğünün özel sektörün çıktısı üzerinde yarattığı marjinal dışsallık etkisinin pozitif olduğuna tekrar vurgu yapmıştır.

Bose, Haque, Osborn (2003) çalışmalarında 1970 ve 1980 dönemlerinin panel veri setlerini kullanarak gelişmekte olan 30 ülke üzerinde sektör harcama bazında kamu harcamalarının büyüme üzerine etkilerini araştırmışlardır. Buldukları temel sonucun iki ayağı vardır. İlki; kamu sermaye harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. İkincisi ise; kamu yatırımları ve toplam eğitim harcamaları sadece sarfiyattır, bunlar büyük ölçüde büyüme ile ilişkilidir ancak bütçe kısıtlamaları ve ihmal edilen değişkenler hesaba katılmalıdır şeklinde sonuca varmışlardır.

Abu-Bader ve Abu-Qarn (2003), çoklu ko-entegrasyon, varyans ayrıştırması ve etki tepki analizlerinden yararlanarak kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini Mısır, İsrail ve Suriye ekonomisi için analiz etmişlerdir. Yazarlar sadece ekonomik büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerini kullanarak oluşturdukları iki değişkenli modelde, İsrail ve Suriye için kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve Mısır için çift yönlü negatif bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Savunma harcamalarının da eklendiği üç değişkenli model kullandıklarında elde ettikleri bulgular ise, savunma harcamalarının tüm ülkelerde ekonomik büyümeyi negatif yönde, kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi İsrail ve Mısır'da pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Bu bulgulardan hareketle yazarlar, Mısır ve İsrail'in ekonomik büyümelerini arttırmak için kaynaklarını savunma harcamalarından verimli kamu harcamalarına doğru kaydırmalarını önermişlerdir.

Loizidies ve Vamuokos (2005), İngiltere, İrlanda ve Yunanistan verilerini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger

nedensellik yöntemi ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgularda; kısa dönemde tüm ülkelerde kamu harcamaları büyümeyi pozitif yönde etkilemiş, uzun dönemde ise İrlanda ve İngiltere’de kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken Yunanistan için bu durumun geçerli olmadığını gözlemlemişlerdir.

Balducci (2005) yılında yaptığı çalışmasında Barro’nun 1990 yılındaki çalışmasından hareket etmiş ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme oranlarına pozitif etki yapabileceği ve sermaye stokunun verimliliğini artırabileceği hususundan hareket etmiştir. Balducci (2005) çalışmasında kamu harcamaları ile uygulanan politikaların hane halkı yatırım ve tasarruf kararlarının nasıl etkilendiği ve bu etki ile beraber harcamaların büyüme üzerindeki etkisinin olası olduğunu dile getirmiştir. Eğer hane halkı kamu harcamalarının faydalı olduğunu düşünürse -ki yazar makalesinde böyle olduğunu dile getirmektedir-, genişletilmiş maliye politikalarının sadece verimli yatırımlar olması durumunda büyüme oranlarını artıracaklarını dile getirmektedir. Bunlara ek olarak hane halkının optimal gelir vergisi oranını seçebilmesi halinde optimal büyüme oranlarının elde edilebilecek olan büyüme oranlarından daha da fazla artabileceğini söylemektedir.

Colombier (2006), iki benzer ülke verilerinden hareketle zaman serileri analizi ile uzun dönem maliye politikalarının çıktı büyüme oranlarına etkisini incelemiş, devamında İsveç kamu harcama rakamlarını kullanmıştır. Bulduğu sonuçlar; altyapı, savunma, adalet harcamalarının çıktı büyüme oranlarında hayati öneme sahip olduğunu sağlam bir şekilde kanıtlamaktadır. Bunların aksine sağlık harcamaları ekonomik büyümeye engel oluyor gibi gözükmektedir. Colombier makalesinde hükümetlerin, sağlık sektörünü Baumal’ın “hastalık maliyeti” şeklinde tanımladığı durumdan muzdarip olduğunu ve sağlık harcamalarının hükümetlerin başa çıkılması zorunlu bir görevi olduğunu dile getirmektedir. Son olarak eğitim ve sosyal harcamaların büyüme olgusu için bazı kanıtlara sahip olduğunu dile getirmektedir.

Huang (2006), çalışmasında Tayvan'ın 1966-2002 dönemi için Wagner kanununu test etmiştir. Analizini eşbütünleşme ve Granger nedensellik testiyle gerçekleştirmiştir. Analiz bulguları Wagner kanununa rastlanmadığı ve kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmadığı yönündedir.

Sakthivel ve Yadav (2007) Hindistan verilerine dayanarak kamu harcamaları ile ulusal gelir arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında Wagner ve Keynes yaklaşımlarından hareketle sosyal gelir ekonomi politikaları açısından herhangi bir nedenselliğin olup olmadığını araştırmışlar, bu iki veri arasında özellikle Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli bir nedensel ilişki olduğunu vurgulamışlardır. İlk olarak GSMH büyüme trendi ile kamu harcamaları ve bunun çeşitli alt kalemlerini seçmişlerdir. İkinci olarak; test aşamasında yatırımlar ve ulusal gelir arasındaki dolaylı nedenselliği incelemişlerdir. Kullandıkları veri setinde toplam kamu harcamaları, GSMH, sosyal ve ekonomik hizmetler, savunma harcamaları ve faiz ödemelerinden yararlanmışlar, veri aralığı olarak 1980–1981 ve 2005–2006 dönemlerini kullanmışlardır. Granger Nedensellik testinin sonucunda, kamu harcamalarının büyüme oranının ulusal gelir büyüme oranından daha yüksek olduğu kaydedilmiştir. Granger Nedensellik testi bu çalışmada ulusal gelir, kamu harcamaları ve ekonomik hizmetler arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu doğrulamıştır. Hindistan'ın kamu harcamaları ve ulusal geliri arasındaki nedensellik ilişkisi sosyal ve savunma harcamaları için nedenselliğin bağımsız olduğunu söylemekte, GSMH ve yatırım harcamaları arasında kontrolsüz bir ilişki bulunduğunu vurgulamaktadır.

Arpaia ve Turrini (2008) yaptıkları çalışmada AB ülkelerinde, hem uzun dönem hem kısa dönem kamu harcamaları ile potansiyel çıktı oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 15 AB ülkesinin 1970–2003 yılları arasındaki verilerinin uzun dönemde, birincil kamu harcamaları ile potansiyel çıktı arasındaki elastikiyetin ret edilemeyeceğini gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak uzun dönem elastikiyetinin kamu harcamalarının kontrolü noktasında; gelişmekte olan ülkelerde, hızlı büyüyen, düşük bütçeli ülkelerde ve zayıf sayısal kanunlara sahip ülkelerde kararlı bir şekilde son on yıl için daha yüksek oranda azaldığını vurgulamışlardır.

Sayısal veriler, geçiş ülkeleri için daha anlamlı farklılıklar içermektedir. Güney Avrupa lkelerinde durum daha yavaş ortaya çıkarken Anglo-Sakson ve Nordik lkelerinde gelişim intibakının daha hızlı seyrettiğine dair delillerin mevcut olduğunu da çalışmalarında dile getirmektedirler.

Kumar (2009), Doğu Asya lkeleri (Çin, Hong Kong, Japonya, Tayvan ve Güney Kore) için yaptığı çalışmada 1960-2007 dönemine ilişkin verileri kullanarak Gregory ve Hansen yapısal kırılma teknikleri aracılığıyla reel kamu harcamaları ve reel gelir arasında mevcut bir ilişki tespit etmiştir. Elde edilen bulgular, Wagner Kanun'unun söz konusu ülkeler için geçerli olduğu ve Hong Kong haricinde gelir esnekliğinin çok anlamlı olmadığı şeklindedir.

Wu, Tang ve Lin (2010), çalışmalarında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere 182 ülkeyi ele alan ve 1950 yılından 2004 yılına kadar olmak üzere geniş bir dönemi kapsayan örneklem kullanmışlardır. Analizlerini panel Granger nedensellik testi çerçevesinde gerçekleştirmiş olup, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını saptamışlardır. Ulaşılan sonuçlar Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte olup, hükümetin ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını dile getirmişlerdir.

ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

4.1. ÇALIŞMANIN TEORİK ÇATISI

Kullanılan model Ram (1986: 192-194) tarafından kullanılan modelin aynısıdır. Modele göre ekonomi, kamu sektörü (G) ve özel sektör (C) olarak iki farklı sektörden oluşmaktadır. Bu sektörlerin üretimleri emek (L) ve sermaye (K) girdilerine dayanmaktadır. Ayrıca kamu sektörünün üretim büyüklüğü özel sektör üretimi üzerinde bir dışlama etkisi göstermektedir. Sonuç olarak iki sektörlü üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde oluşmaktadır (Güenalp ve Gür, 2002 s. 315-317).

$$C = C (L_c, K_c, G) \quad (1)$$

$$G = G (L_g, K_g) \quad (2)$$

Küçük harfler sektörel girdileri göstermekte olup girdilerin toplam miktarı aşağıdaki şekildedir.

$$L_c + L_g = L \quad (3)$$

$$K_c + K_g = K \quad (4)$$

Toplam üretim (Y) kamu ve özel sektör üretimlerinin toplamlarından oluşmaktadır.

$$C + G = Y \quad (5)$$

İki sektördeki marjinal faktör verimlilikleri oranları “ δ ” sembolü ile temsil edilmektedir.

$$(G_L / C_L) = (G_K / C_K) = (1 + \delta) \quad (6)$$

Formülde yer alan küçük harfler kısmi türevleri göstermektedir. (Örn: $(G_L = \partial G / \partial L)$) Eğer “ δ ” pozitifse kamu sektörünün, negatifse özel sektörün daha yüksek

marjinal faktör verimliliğine sahip olduğu anlamına gelmektedir. (1) ve (2) nolu denklemlerin türevi alındığında;

$$C^I = C_L L^I_c + C_K I_c + C_G G^I \quad (7)$$

$$G^I = G_L L^I_g + G_K I_g \quad (8)$$

denklemlerine ulaşılır. Değişkenlerin üzerindeki üssel işaret değişimi ifade etmektedir. $I_c(=dK_c)$ ve $I_g(=dK_g)$ sektörel brüt yatırımları, L^I_c ve L^I_g işgücündeki sektörel değişimleri, C_G ise kamu üretiminin özel sektör üretimi üzerindeki dışlama etkisini tanımlamaktadır. $Y=C+G$ eşitliğinden yola çıkarak;

$$Y^I = C^I + G^I \quad (9)$$

eşitliğine ulaşabiliriz. (6), (7) ve (8) nolu denklemleri (9) nolu denklemde yerine koyarsak;

$$\begin{aligned} Y^I &= C_L L^I_c + C_K I_c + C_G G^I + G_L L^I_g + G_K I_g \\ &= C_L L^I_c + C_K I_c + C_G G^I + (1+\delta) C_L L^I_g + (1+\delta) C_K I_g \quad (10) \\ &= C_L (L^I_c + L^I_g) + C_K (I_c + I_g) + C_G G^I + \delta (C_L L^I_g + C_K I_g) \end{aligned}$$

eşitliğine ulaşırız. Toplam yatırımları ve işgücündeki toplam büyümeyi sırasıyla I ($\equiv I_c + I_g$) ve L^I ($\equiv L^I_c + L^I_g$) olarak tanımladığımızda (6) ve (8) nolu denklemler aşağıdaki şekli alır.

$$C_L L^I_g + C_K I_g = 1 / 1 + \delta (G_L L^I_g + G_K I_g) = G^I / 1 + \delta \quad (11)$$

(11) nolu denklemi (10) nolu denklemde yerine koyarsak;

$$Y^I = C_L L^I + C_K I + ((\delta / 1 + \delta) + C_G) G^I \quad (12)$$

denkleme ulaşırız. Eğer sektörde işgücünün reel marjinal verimliliği ile işçi başına düşen ortalama üretim arasında doğrusal bir ilişki varsa, $C_L = \beta (Y/L)$ şeklinde gösterebiliriz. (12) nolu denklemde her iki tarafı Y ile böler ve $C_K = \alpha$ olarak gösterirsek aşağıdaki büyüme denkleminde ulaşırız.

$$Y^l / Y = \alpha (I / Y) + \beta (L^l / L) + ((\delta / 1 + \delta) + C_G) G^l / Y \quad (13)$$

Bazı oynamalarla (13) nolu denklemi aşağıdaki şekilde de yazabiliriz.

$$Y^l / Y = \alpha (I / Y) + \beta (L^l / L) + ((\delta / 1 + \delta) - \theta)(G^l / G)(G/Y) + \theta(G^l / G) \quad (14)$$

$(\delta / 1 + \delta)$ yerine “ λ ” yazdığımızda aşağıdaki eşitliğe ulaşmış oluruz.

$$Y^l / Y = \alpha (I / Y) + \beta (L^l / L) + (\lambda - \theta)(G^l / G)(G/Y) + \theta(G^l / G) \quad (15)$$

Bu denklemde; “ β ” özel sektör üretimi C’nin L’ye göre esnekliği, “ α ” özel sektördeki K’nın marjinal ürünü, “ $\theta = C_G(G/C)$ ” özel sektör üretiminin G’ye göre esnekliğidir. (15) nolu denklem; sırasıyla, sektörler arası faktör verimlilik farklarını ve kamu üretiminin ekonominin geri kalanı ve dolayısıyla ekonomik performans üzerindeki marjinal dışsallık etkisini gösteren δ ve θ katsayılarının tahminlerini verir. C_G ve θ birlikte kamu harcamaları “G” nin marjinal dışsallık etkisini temsil etmektedir. C_G marjinal ürüne benzerken θ ise bir esneklik ölçüsüdür (Ram, 1986: 193).

(13) nolu eşitlik aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenebilir.

$$Y^l / Y = \alpha (I / Y) + \beta (L^l / L) + (\lambda + C_G) (G^l / G) (G/Y) \quad (16)$$

Ram’ın işaret ettiği gibi (16) nolu denklemde $(G^l / G) (G/Y)$ ifadesinin katsayısı aynı değişkenin (15) nolu denklemdeki katsayısından farklıdır. (15) nolu denklemdeki katsayının (16) nolu denklemdeki katsayıdan küçük olması muhtemeldir. Ek olarak, (16) nolu denklemin tahmin edilmesinin avantajı (15) nolu denklemin aksine, kamu harcamalarının genel etkisinin $(G^l/G)(G/Y)$ katsayısından direkt olarak elde edilebilmesidir. Ancak dışsallık etkisi ve faktör verimlilik farkının ayrı ayrı tahminlerini almak mümkün değildir. Ayrıca (G^l / G) ile $(G^l / G) (G/Y)$ arasındaki eşzamanlılık (15) nolu denklemin tahmininde bir problem

yaratabilir. (16) nolu denklemin böyle bir dezavantajı bulunmamaktadır. Ram her iki denklemi de kullanmış olsa da, başlıca sonuçlarını (16) nolu denklemden türetmiştir.

Landau tarafından kullanılan denklemde ve diğer birçok çalışmada, G/Y ifadesi kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin değerlendirilmesinde regresör olarak kullanılmıştır. Ram, kendi modelinden türeyen tanımların ve girdi olarak “G” yi içeren homojen tüm üretim fonksiyonlarının hiçbirinde, G/Y oranının kendi başına bağımsız değişken olarak görünmediğini belirtmektedir. Ancak aşağıdaki denklemi oluşturmuş,

$$Y^I / Y = \alpha_K (I / Y) + \beta_L (L^I / L) + \gamma (G/Y) \quad (17)$$

ve kendi denklemlerinden elde ettiği sonuçlarla karşılaştıracığı bazı tahminleri raporlamıştır.

Bu çalışmada; 1990-2017 yılları arasında 36 orta gelirli ülke için kesit ve zaman serisi verilerinin bir paneli kullanılarak (15), (16) ve (17) nolu denklemler tahmin edilmektedir. Tahminler, ülkeye ve zamana göre değişen özel etkileri hesaba katmamıza izin veren panel data tekniklerine dayanmaktadır.

4.2. VERİ SETİ VE KAPSAM

Bu çalışmanın verileri IMF'nin uluslararası finansal istatistiklerinden alınmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen reel GDP artış oranı, Y^I / Y , hem kamu hem özel bazda gayrisafi sabit sermaye oluşumu için, I , kamu tüketim harcamaları için ise G sembolü kullanılmıştır. I ve G serileri tüketici fiyat endeksine göre deflate edilmiştir. Ayrıca işgücü girdisindeki artış oranını temsilen nüfus artış hızı, L^I / L , kullanılmıştır.

Çalışma 1990-2017 yılları arasındaki periyotta 36 orta gelirli gelişmekte olan ülke için gerçekleştirilmiştir. Örneğimizdeki ülkeler Bangladeş, Butan, Bolivya, Botswana, Yeşil Burun Adaları, Kamerun, Çin, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Dominik, Ekvator, Mısır, El Salvador, Ekvator Ginesi, Gabon, Gana, Grenada, Guatemala, Honduras, Hindistan, Endonezya, İran, Jamaika, Ürdün, Kenya, Lesotho, Malezya, Meksika, Fas, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Solomon Adaları, St. Lucia, Tunus ve Zambiya'dır. Ülkeler iki kriter bazında seçilmiştir. Birincisi, belirlenen periyotta karşılaştırılabilir uygun datası bulunan ülkeler çalışmaya dahil edilmiştir. İkinci kriter ise, orta büyüklükte, orta gelirli ve gelişmekte olan ülkelerin çalışmada yer almasıdır. Çalışmada yer alan ülkeler Dünya Bankası kriterlerine² göre orta gelirli ülkeler sınıfındadır.

4.3. AMPİRİK ÇALIŞMA VE TAHMİN SONUÇLARI

Panel data analizi her 3 denklem için de 5 tahminden oluşmaktadır. Birinci Ram spesifikasyonu (15 nolu denklem), İkinci Ram spesifikasyonu (16 nolu denklem) ve Landau spesifikasyonu (17 nolu denklem) için yapılan 5 tahmin: (1) Grup kukla değişkenleri ve zaman etkileri olmayan normal en küçük kareler (OLS) (2) Grup kukla değişkenleri olan en küçük kareler (LSDV) (tek yönlü sabit etkiler olarak da bilinmektedir.) (3) tek yönlü rastgele etkiler modeli (RE1) (4) Grup kukla değişkenleri ve zaman etkileri olan en küçük kareler (LSDV&TIME) (iki yönlü sabit etkiler olarak da bilinmektedir.) (5) İki yönlü rastgele etkiler modeli (RE2).

Birinci Ram spesifikasyonu (15 nolu denklem), İkinci Ram spesifikasyonu (16 nolu denklem) ve Landau spesifikasyonu (17 nolu denklem) için yapılan bu 5

²Dünya Bankası orta gelirli ülkeleri 2018 yılında kişi başına düşen GDP miktarına göre, alt ve üst orta gelirli ülkeler olarak iki kategoriye ayırmıştır. Alt orta gelirli ülkelerde kişi başına düşen GDP miktarları 1.006 ile 3.955 usd arasında, üst orta gelirli ülkelerde ise kişi başına düşen GDP miktarları 3.956 ile 12.235 usd arasındadır.

tahminin sonuçları sırasıyla tablo 3, 4 ve 5 de gösterilmektedir.³ Bu tahminlerden, devletin tüketim harcamalarını içeren değişkenlerin en az %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, tablo 3 teki (G'/G) (G/Y) ve (G'/G) nin katsayıları her zaman sırasıyla negatif ve pozitif, tablo 4 teki (G'/G) (G/Y) nin katsayısı her zaman pozitif ve tablo 5 deki (G/Y) nin katsayısı her zaman negatif çıkmaktadır. Bu bulgular Ram (1986) ile uyumlu olup konuyla ilgili ayrıntılı açıklama bu bölümün ilerleyen kısmında yapılacaktır. Ayrıca bu 3 tabloya göre, (L' / L) değişkenleri kamu tüketimi değişkeni kadar açıklayıcı değilken, (I / Y) değişkenleri ilk denklem için açıklayıcı olmamakla birlikte diğer iki denklemde %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu değişkenlerin önemi, denklem spesifikasyonlarına ve 5 farklı panel data modeline bağlı olarak değişmektedir.

Tablo 3: Birinci Ram denklemi için tahmin sonuçları (15 nolu denklem)

Değişkenler	OLS	LSDV	RE1	LSDV&TIME	RE2
(I/Y)	0.020733*** (2.796169)	0.00527 (0.499625)	0.011306 (1.324564)	0.004793 (0.450993)	0.011301 (1.290338)
(L'/L)	1.361087*** (9.112322)	-0.02701 (-0.06153)	0.856092*** (3.354815)	-0.0534 (-0.11267)	0.864968*** (3.284876)
(G'/G) (G/Y)	-0.39041*** (-9.56188)	-0.3275*** (-7.5127)	-0.36054*** (-8.95411)	-0.33588*** (-7.60381)	-0.36239*** (-8.76245)
(G'/G)	0.260696*** (12.55139)	0.213623*** (10.02398)	0.238402*** (11.79628)	0.214224*** (9.899588)	0.238434*** (11.48133)
Constant	0.011448** (2.285844)	0.035704*** (3.955409)	0.015786*** (2.678783)	0.036442*** (3.744434)	0.015639** (2.527005)
R-Squared	0.168051	0.28844	0.143687	0.313919	0.143718
Adj.R-Squared	0.165565	0.259772	0.140272	0.265799	0.140303
F	52.22091	10.06134	42.07528	6.523609	42.08579
Hausman (4df.Prb.Va)	-	15.40 (0.0019)	-	13.79 (0.0039)	-
Sample Size	1008	1008	1008	1008	1008

Not: t-istatistikleri parantez içlerinde verilmiştir. ***%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, *%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

³Ülke ve zaman etkileri bu tablolara dahil edilmemiştir. Tablo 7 ve 8 sadece iki yönlü sabit etkiler (LSDV&TIME) modeli için bu etkileri göstermektedir.

Tablo 4: İkinci Ram denklemi için tahmin sonuçları (16 nolu denklem)

Değişkenler	OLS	LSDV	RE1	LSDV&TIME	RE2
(I/Y)	0.042713*** (5.514278)	0.038826*** (3.696221)	0.037842*** (3.834141)	0.039276*** (3.724699)	0.037961*** (3.852686)
(L'/L)	1.443592*** (8.998603)	0.065824 (0.142819)	0.499989 (1.358389)	0.067392 (0.135442)	0.505357 (1.363974)
(G'/G) (G/Y)	0.047579** (2.08774)	0.053042** (2.357415)	0.052082** (2.348308)	0.045125** (1.982051)	0.050675** (2.285746)
Constant	0.013456** (2.501703)	0.029909*** (3.16185)	0.02198** (2.413232)	0.029824*** (2.924786)	0.021854** (2.374412)
R-Squared	0.03751	0.214579	0.01971	0.242466	0.019638
Adj.R-Squared	0.035595	0.183778	0.016781	0.190195	0.016709
F-statistic	15.21019	6.966674	6.729016	4.638595	6.703876
Hausman (3df.Prb.Va)	-	11.93 (0.0042)	--	17.55 (0.0005)	-
Sample Size	1008	1008	1008	1008	1008

Not: t-istatistikleri parantez içinde verilmiştir. ***%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, *%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5: Landau denklemi için tahmin sonuçları (17 nolu denklem)

Değişkenler	OLS	LSDV	RE1	LSDV&TIME	RE2
(I/Y)	0.103875*** (9.320994)	0.113593*** (6.985448)	0.104766*** (7.342361)	0.109841*** (6.689827)	0.104595*** (7.321065)
(L'/L)	1.758547*** (11.1913)	-0.06942 (-0.15312)	0.570544 (1.634223)	-0.0198 (-0.0404)	0.576252 (1.642107)
(G/Y)	-0.13312*** (-7.65984)	-0.18981*** (-6.32569)	-0.16672*** (-6.70869)	-0.17813*** (-5.84769)	-0.16602*** (-6.6681)
Constant	0.020214*** (3.846432)	0.046761*** (4.940454)	0.032811*** (3.827103)	0.044685*** (4.387613)	0.032615*** (3.77619)
R-Squared	0.086658	0.241401	0.057406	0.265953	0.057159
Adj.R-Squared	0.084841	0.211652	0.05459	0.215303	0.054341
F-statistic	37.15287	8.114582	20.38206	5.250728	20.28879
Hausman (3df.Prb.Va)	-	12.59 (0.0024)	-	13.15 (0.0097)	-
Sample Size	1008	1008	1008	1008	1008

Not: t-istatistikleri parantez içinde verilmiştir. ***%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, *%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tabloların ilk sütunlarında (OLS başlığı); grup kukla değişkenleri ve zaman etkileri olmayan normal en küçük kareler tahminleri gösterilmiştir. Bu temel modelin tahmin sonuçları karşılaştırma yapmak amacıyla verilmiştir. Tabloların ikinci sütunlarında (LSDV başlığı); grup kukla değişkenleri (ülke etkileri) olan en

küçük kareler tahminleri, dördüncü sütunlarında ise (LSDV&TIME başlığı); hem ülke hem zaman etkileri olan en küçük kareler tahminleri gösterilmektedir. Ülke ve zaman etkilerinin ortak anlamlılığını belirleyebilmek için F değerlerine ve bu değerlerin olasılık oranlarına baktığımızda, bu değerler her 3 denklem için; ülke etkilerinin tek yönlü sabit etkiler modelinde (ülke etkileri olan en küçük kareler modeli) ortak anlamlı olduğunu, zaman etkilerinin çift yönlü sabit etkiler modelinde (hem zaman hem ülke etkileri olan en küçük kareler modeli) ortak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hausman test istatistikleri her üç denklem için, hem tek yönlü hem çift yönlü modellerde, sabit etkiler modelinin rastgele etkiler modelinden daha iyi bir seçenek olduğunu göstermektedir. Bu test sonuçlarına dayanarak, en yüksek R² değerine sahip olan çift yönlü sabit etkiler modelinden çıkarımlar yapılmıştır. (Her tablonun dördüncü sütunu, LSDV&TIME) Tablo 3, 4 ve 5 in dördüncü sütunlarıyla tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6: Her bir denklem için çift yönlü sabit etkiler modelinde tahmin sonuçları

Değişkenler	15 nolu denklem LSDV&TIME	16 nolu denklem LSDV&TIME	17 nolu denklem LSDV&TIME
(I/Y)	0.004793 (0.450993)	0.039276*** (3.724699)	0.109841*** (6.689827)
(L'/L)	-0.0534 (-0.11267)	0.067392 (0.135442)	-0.0198 (-0.0404)
(G'/G) (G/Y)	-0.33588*** (-7.60381)	0.045125** (1.982051)	-
(G'/G)	0.214224*** (9.899588)	-	-
(G/Y)	-	-	-0.17813*** (-5.84769)
Constant	0.036442*** (3.744434)	0.029824*** (2.924786)	0.044685*** (4.387613)
R-Squared	0.313919	0.242466	0.265953
Adj.R-Squared	0.265799	0.190195	0.215303
F-statistic	6.523609	4.638595	5.250728
Hausman	13.79 (0.0039)	17.55 (0.0005)	13.15 (0.0097)
Sample Size	1008	1008	1008

Not: t-istatistikleri parantez içlerinde verilmiştir. ***%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, *%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

İlk iki değişken, (I / Y) ve (L^I / L), tahmin edilen üç spesifikasyonda da ortaktır. Tablo 6 da görüldüğü üzere (L^I / L) nin katsayısı anlamlı değilken, (I / Y) nin

katsayısı 15 nolu Ram spesifikasyonu için anlamlı olmamasına rağmen, 16 ve 17 nolu denklemlerde %1 seviyesinde anlamlıdır. Teorik çatı kısmında belirtildiği gibi, spesifikasyonlarda (I/Y) nin katsayısı olan “ α ”, özel sektördeki K'nın marjinal ürününü göstermektedir. Tablo 6 da “ α ” nın tahmin edilen değeri 16 nolu denklem için 0,039276, 17 nolu denklem için ise 0,109841 olarak görülmektedir.

Kamu tüketim harcamalarıyla ilgili değişkenlere odaklandığımızda tablo 6 da, (G^I/G) (G/Y) ve (G^I/G) nin 15 nolu denklemdeki katsayılarını sırasıyla negatif ve pozitif, ayrıca %1 düzeyinde anlamlı olarak görmekteyiz. Teorik çatı kısmında anlatıldığı üzere, (G^I/G) nin katsayısı θ , kamu üretiminin marjinal dışlama etkisini, G deki %1 lik artışın C üzerinde % kaçlık bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tahmin edilen (G^I/G) katsayısına göre G deki % 1 lik artış C de yüzde 0,214224 lük bir artışa sebep olmaktadır. 15 nolu denklemdeki (G^I/G) (G/Y) ve (G^I/G) nin tahmin edilen katsayılarını kullanarak sektörler arası faktör verimlilik farkını, δ , hesaplamak mümkündür. 15 nolu denklemde (G^I/G) (G/Y) nin katsayısının $(\lambda - \theta)$ ve (G^I/G) nin katsayısının θ olduğunu bilmekteyiz. θ nin tahmin edilen değerinin 0,214224 ve $(\lambda - \theta)$ nin tahmin edilen değerinin -0,33588 olduğu düşünüldüğünde, λ nin tahmin edilen değeri, -0,121656 olarak hesaplanır. Teorik çatı kısmında anlatıldığı üzere, $\lambda = \delta / 1 + \delta$ olup bu nedenle sektörler arası faktör verimlilik farkı, δ , -0,10846 olarak bulunmaktadır. $(G_L/C_L) = (G_K/C_K) = (1+\delta)$ olduğundan, sektörler arası faktör verimlilik farkının negatif olması, özel sektördeki marjinal faktör verimliliğinin daha fazla olduğunu ifade etmektedir.

16 nolu denklemdeki (G^I/G) (G/Y) nin katsayısı kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisini göstermektedir. Tablo 6 da bu katsayı için tahmini değer 0.045125 olarak görülmekte ve istatistiksel olarak % 5 düzeyinde anlamlı çıkmaktadır. Bu katsayı, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ve kamu harcamalarının özel sektör üretimi üzerindeki marjinal dışlama etkisinin pozitif olduğu yönündeki yukarıdaki bulgu, gelişmekte olan ülkelerin benzer bir grubu için 1986 da Ram tarafından elde edilen bulgularla uyumludur. Bu nedenle; 1990-2017 yılları arası için yapılan panel data analizinin sonuçları, Ram in 1960-1970

ve 1970-1980 yılları için değişkenlerin ortalama değerlerine dayandırdığı kesitsel bulguları doğrulamaktadır. Çalışmanın ana sonucu, Ram'ın "Kamu harcamalarının, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve ekonomik performansı ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin bulunduğu" yönündeki bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin deneyimi, az gelişmişlikle başa çıkma konusunda kamusal aktivitelerin yoğunluğunun önemini göstermiştir, çünkü gerekli insan ve sermaye kaynaklarının harekete geçirilmesi için yoğun bir merkezi koordinasyon gerekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletin önemli bir rol oynamasının bazı sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak, bu ülkelerin her türlü dış şoklara karşı büyük bir kırılğanlığı vardır. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı eşitlikten oldukça uzak olup fakirlik nüfusun yüksek bir yüzdesini etkilemektedir. Üçüncüsü, eksik bilgi, tekelci uygulamaların görölme sıklığında artış ve öngörülemeyen piyasa başarısızlıklarıyla sonuçlanan çeşitli olumsuz dışsallıklar bulunmaktadır. Dördüncü olarak, gelişmekte olan ülkelerin genel olarak özel sektör için, rekabet avantajı, düzenleyici çerçeve ve adli sistem açısından uygun teşvikleri yoktur. Bütün bu görüşler ideal devletin minimalist devlet olduğu görüşüyle çelişmektedir.

Teorik çatı bölümünde belirtildiği gibi, Landau (1983) tarafından kullanılan spesifikasyon ve daha birçok diğer çalışmada kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini değerlendirmek için, G/Y bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Ram (1986: 197), kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini araştırmak için uygun olan değişkenlerin $(G^1 / G)(G/Y)$ ve/veya (G^1 / G) olduğunu, G/Y olmadığını savunmaktadır. Ram, Landau'ya benzer bir spesifikasyon için bazı tahminler ortaya koymuş, kendi spesifikasyonlarının tahminlerinden elde edilen sonuçlar ile bu tahmin sonuçlarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Ram, G/Y yi regresör olarak kullanan Landau spesifikasyonunun, $(G^1 / G)(G/Y)$ ve/veya (G^1 / G) yi bağımsız değişken olarak alan kendi spesifikasyonu ile tamamen zıt sonuçlar ortaya koyduğunu bulmuştur. Çoğu durumda G/Y nin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 6 dan görüldüğü gibi, Landau

spesifikasyonu için panel data analizinin sonuçları Ram ın kesit sonuçları (G/Y nin katsayısı negatif ve %1 düzeyinde anlamlı) ile uyumludur. Ancak Ram ın kanaatine göre, Landau spesifikasyonundaki devletle ilgili değişken için negatif parametre tahmini esas olarak G/Y nin regresör olarak uygunsuz kullanımından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7: Birinci Ram denklemi için (15 nolu denklem) ülke ve zaman etkileri

	ÜLKE ETKİLERİ		ZAMAN ETKİLERİ	
	ÜLKELER	KATSAYILAR	YILLAR	KATSAYILAR
1	Bangladeş	0.008607	1990	-0.00593
2	Butan	0.019678	1991	-0.00814
3	Bolivya	0.001951	1992	0.000417
4	Botswana	0.003731	1993	-0.01404
5	Yeşil Burun Adaları	0.006236	1994	0.001387
6	Kamerun	-0.01319	1995	0.005335
7	Çin	0.03803	1996	0.020785
8	Kongo Cumhuriyeti	-0.00264	1997	0.029
9	Fildişi Sahili	-0.00665	1998	-0.00777
10	Dominik	-0.02539	1999	-0.00634
11	Ekvator	-0.02045	2000	0.006814
12	Mısır	0.0000343	2001	-0.00549
13	El Salvador	-0.01614	2002	-0.00768
14	Ekvator Ginesi	0.143571	2003	0.004654
15	Gabon	-0.02094	2004	0.012637
16	Gana	0.005568	2005	0.007132
17	Grenada	-0.01064	2006	0.006619
18	Guatemala	-0.00832	2007	0.013926
19	Honduras	-0.00806	2008	0.006129
20	Hindistan	0.019786	2009	-0.03518
21	Endonezya	0.000659	2010	0.005377
22	İran	-0.01303	2011	0.001632
23	Jamaika	-0.03421	2012	-0.00846
24	Ürdün	0.006099	2013	-0.00197
25	Kenya	-0.00181	2014	-0.00104
26	Lesotho	-0.01018	2015	-0.00701
27	Malezya	0.011234	2016	-0.00421
28	Meksika	-0.01907	2017	-0.00857
29	Fas	-0.00332		
30	Pakistan	-0.00197		
31	Paraguay	-0.01449		
32	Filipinler	-0.00141		
33	Solomon Adaları	0.000019		
34	St. Lucia	-0.02085		
35	Tunus	-0.00685		
36	Zambiya	-0.00557		

Tablo 8: İkinci Ram denklemi için (16 nolu denklem) ülke ve zaman etkileri

	ÜLKE ETKİLERİ		ZAMAN ETKİLERİ	
	ÜLKELER	KATSAYILAR	YILLAR	KATSAYILAR
1	Bangladeş	0.011988	1990	-0.00582
2	Butan	0.006716	1991	-0.01136
3	Bolivya	-0.01719	1992	0.00123
4	Botswana	-0.00262	1993	-0.01199
5	Yeşil Burun Adaları	0.002398	1994	-0.00996
6	Kamerun	-0.01175	1995	0.004562
7	Çin	0.052101	1996	0.018385
8	Kongo Cumhuriyeti	-0.04358	1997	0.031416
9	Fildişi Sahili	-0.00608	1998	-0.00577
10	Dominik	-0.02156	1999	-0.00851
11	Ekvator	-0.0289	2000	0.017381
12	Mısır	0.005116	2001	-0.00282
13	El Salvador	-0.01254	2002	-0.00727
14	Ekvator Ginesi	0.158549	2003	0.007154
15	Gabon	-0.02311	2004	0.01291
16	Gana	0.011268	2005	0.007293
17	Grenada	-0.0132	2006	0.009637
18	Guatemala	-0.00784	2007	0.015811
19	Honduras	-0.01567	2008	0.008343
20	Hindistan	0.024244	2009	-0.02948
21	Endonezya	0.011122	2010	0.002359
22	İran	-0.00174	2011	0.001387
23	Jamaika	-0.03678	2012	-0.00638
24	Ürdün	-0.00392	2013	-0.00525
25	Kenya	-0.00418	2014	-0.00258
26	Lesotho	-0.00489	2015	-0.01406
27	Malezya	0.016536	2016	-0.00679
28	Meksika	-0.01075	2017	-0.00985
29	Fas	-0.00322		
30	Pakistan	0.001521		
31	Paraguay	-0.00257		
32	Filipinler	-0.00146		
33	Solomon Adaları	-0.00561		
34	St. Lucia	-0.01802		
35	Tunus	-0.0006		
36	Zambiya	-0.00381		

Tablo 7 ve 8 Ram ın spesifikasyonları (15 ve 16 nolu denklemler) için ÷lke ve zaman etkilerinin tahminlerini göstermektedir.⁴ Aynı tablolarda, pozitif ve yüksek oranlı ÷lke etkisine sahip az sayıda ÷lke olduğu gör÷lmektedir. Bu ÷lkeler; Çin ve Hindistan gibi son yıllarda dünya ekonomisinde söz sahibi olan ÷lkelerin yanısıra 90'lı yıllarda büyük miktarda petrol rezervi olduğu keşfedilen, sonrasında doğalgaz kaynakları da bulunan Afrika ÷lkesi Ekvator Ginesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanısıra genel olarak pozitif ÷lke etkisine sahip ÷lkelerin Malezya, Endonezya gibi Asya ÷lkeleri olduğu, negatif ÷lke etkisine sahip ÷lkelerin ise Honduras, Bolivya, Dominik, Jamaika, Ekvator gibi Orta ve Güney Amerika ÷lkeleri ile Kamerun, Gabon, Kongo Cumhuriyeti gibi Afrika ÷lkeleri olduğu gör÷lmektedir.

Asya ÷lkeleri için pozitif, Latin amerika ve Afrika ÷lkeleri için negatif çıkan ÷lke etkileri, örneklemin zaman periyodunda bu ÷lkeler tarafından yaşanan gelişmeleri göstermektedir. Bu periyotta genel olarak tüm örnek ÷lkeler büyüme eğilimi göstermekte olup Asya ÷lkelerinin büyüme hızları ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir.

Latin Amerika ve Afrika başarısızlıkları esas olarak hem dış şoklar hem de iç faktörlerden kaynaklı borç krizleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. 1980 lerin sonunda Latin Amerika ÷lkeleri, ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak için ortodoks politikaları kabul etti. Bu politikaların sonucu olarak, ödemeler dengesini büyük ölçüde iyileştirmek için hizmet eden dev sermaye girişleri yaşadılar. Latin Amerikada 1990 larda canlanan ekonomik büyüme fiyat istikrarına ulaşma konusunda yardımcı oldu. Ancak 1990 lardaki ekonomik büyüme oranları asla 1980 öncesi dönemdeki seviyelerde değildi. Büyük sermaye akımları, olumsuz

⁴*Landau spesifikasyonu için (17 nolu denklem) ÷lke ve zaman etkileri sunulmamıştır, çünkü yukarıda anlatılan sebepten dolayı tercih edilen modellerden biri değildir.*

dış çevre ve reformların yeterince derin olmaması nedeniyle ortaya çıkan krizler, ortodoks politikaların uzun dönemli hızlı büyümeyi yeniden sağlama konusunda Latin Amerikada 1990 lı yıllarda neden başarılı olamadığını gösteren ana nedenlerdir. Diğer yandan Afrika ekonomileri aynı periyotta uluslararası yatırımcıyı çekme konusunda başarılı olmadılar. Afrika ülkelerinin çoğu için 1990 lı yıllardaki büyüme oranları 1980 lerin üzerinde gerçekleşmedi. Latin Amerika ülkelerinde yaşananların aksine, birçok Afrika ülkesi rejimlerinin zayıflığı nedeniyle ekonomilerinde reform yapma konusunda başarısız oldular. (Jilberto ve Mommen, 1998)

Asya ülkelerinin 1980 ve 1990 larda 1997 finansal krizi öncesinde yaşadığı hızlı büyüme, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin yaşadığı ile çarpıcı bir kontrast oluşturmaktadır. Tek bir Doğu Asya kalkınma modeli olmamasına rağmen, yüksek performans gösteren Doğu Asya ülkeleri ortak birkaç özellikleriyle tanımlanabilir. Bu özellikler; yapılan imalatın ihracındaki yüksek büyüme oranı, yüksek iç tasarruf oranıyla desteklenen insan sermayesi ve fiziki sermayenin üstün birikimi, insan ve fiziki kaynakların uygun tahsisi, makroekonomik istikrar, yabancı sermaye girişi, tarımda hızlı bir verim ve üretkenlik artışı. Ek olarak, Doğu Asya ülkelerinin güçlü ve etkin hükümetleri ekonomik istikrarın sağlanmasında çok önemli rol oynadı. Bu ülkelerin çoğunda, bir biçimde, çeşitli kanallarla ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için ve bazı durumlarda belirli endüstrilerin gelişimi için hükümet sistematik olarak müdahale etti. Kültür, politika ve tarih gibi ekonomik olmayan çeşitli faktörler de Doğu Asya başarı hikayesini anlamada önemlidir. (World Bank, 1993; Jilberto and Mommen, 1998).

Tablo 7 ve 8 ayrıca tahmini zaman etkisi parametrelerini de göstermektedir. 2009 yılında yaşanan dünya çapındaki ekonomik krizin etkisini göstermesi bakımından bu yıla ait katsayının negatif ve büyük olması anlamlıdır. Ayrıca 2010 ve 2011 yıllarında neredeyse sıfır, daha sonraki yıllarda ise negatif olarak görülen katsayılar, Avrupa'da yaşanan borç krizinin etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. 2010 yılının ikinci çeyreğinde Yunanistan'da patlak veren borç krizi, kısa sürede diğer Euro bölgesi ülkelerini ve hatta ekonomik ve parasal birliğin

geleceğini tehdit altına sokmuştur. Başta Almanya olmak üzere bazı üye ülkelerin Yunanistan'a yardım konusunda isteksiz olması, piyasalarda panik havasının yayılmasına neden olmuş ve sonuçta kamu maliyesi ve bankacılık kesimleri sorunlu olan İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya'da borç krizine sürüklenme tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Avrupa Birliği'nin yapısal problemleri nedeniyle de kriz derinleşmiştir.

SONUÇ

Ekonomik büyümeyi etkileyen unsurların analizi için bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Ekonomik büyüme tüm ülkelerde önemli olmakla birlikte; özellikle gelişmekte olan ülkelerde ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan birisidir. Genelde gelişmiş ülkelerin belirli bir büyüme hızını koruması amaçlanırken; gelişmekte olan ülkelerin bu oranın üzerinde bir büyüme sergilemesi arzu edilmektedir. Ekonomik büyümenin birçok unsuru olmakla birlikte, bunların içerisinde en çok kullanılanlardan biri kamu harcamalarıdır. Çünkü bu harcamalar hükümet politikalarından direkt olarak etkilenmektedir.

Çalışma 1990-2017 yılları arasındaki periyotta 36 orta gelirli gelişmekte olan ülke için gerçekleştirilmiştir. Ülkeler iki kriter bazında seçilmiştir. Birincisi, belirlenen periyotta karşılaştırılabilir uygun datası bulunan ülkeler çalışmaya dahil edilmiştir. İkinci kriter ise, orta büyüklükte, orta gelirli ve gelişmekte olan ülkelerin çalışmada yer almasıdır. Çalışmada yer alan ülkeler Dünya Bankası kriterlerine göre orta gelirli ülkeler sınıfındadır. Bu ülkeler için kesit ve zaman serisi verilerinin bir paneli kullanılarak Ram'ın teorileri doğrultusunda oluşturulan denklemler tahmin edilmiştir. Tahminler, ülkeye ve zamana göre değişen özel etkileri hesaba katmamıza izin veren panel data tekniklerine dayanmaktadır.

Bu çalışmada IMF'nin uluslararası finansal istatistiklerinden alınan veriler kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen reel GDP artış oranı, Y^1 / Y , hem kamu hem özel bazda gayrisafi sabit sermaye oluşumu için, I , kamu tüketim harcamaları için ise G sembolü kullanılmıştır. I ve G serileri tüketici fiyat endeksine göre deflate edilmiştir. Ayrıca işgücü girdisindeki artış oranını temsilen nüfus artış hızı, L^1 / L , kullanılmıştır.

Panel data analizi her bir denklem için 5 farklı tahminden oluşmaktadır: (1) Grup kukla değişkenleri ve zaman etkileri olmayan normal en küçük kareler (OLS) (2)

Grup kukla değişkenleri olan en küçük kareler (LSDV) (tek yönlü sabit etkiler olarak da bilinmektedir.) (3) tek yönlü rastgele etkiler modeli (RE1) (4) Grup kukla değişkenleri ve zaman etkileri olan en küçük kareler (LSDV&TIME) (iki yönlü sabit etkiler olarak da bilinmektedir.) (5) İki yönlü rastgele etkiler modeli (RE2).

Ülke ve zaman etkilerinin ortak anlamlılığını belirleyebilmek için F değerlerine ve bu değerlerin olasılık oranlarına bakılmıştır. Ayrıca, Hausman test istatistikleri her üç denklem için, hem tek yönlü hem çift yönlü modellerde, sabit etkiler modelinin rastgele etkiler modelinden daha iyi bir seçenek olduğunu göstermiştir. Bu test sonuçlarına dayanarak, en yüksek R² değerine sahip olan çift yönlü sabit etkiler modelinden çıkarımlar yapılmıştır.

Teorik çatı kısmında (G/G) değişkeninin katsayısı olan θ 'nın, kamu üretiminin marjinal dışlama etkisini, yani G deki %1 lik artışın C üzerinde % kaçlık bir etkiye sahip olduğunu göstermekte olduğu aktarılmış olup tahmin edilen (G/G) katsayısına göre G deki % 1 lik artışın C de yüzde 0,214224 lük bir artışa sebep olacağı belirlenmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisini gösteren katsayı için tahmini değer 0.045125 olarak görülmüş ve istatistiksel olarak % 5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu katsayı, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ve kamu harcamalarının özel sektör üretimi üzerindeki marjinal dışlama etkisinin pozitif olduğu yönündeki yukarıdaki bulgu, gelişmekte olan ülkelerin benzer bir grubu için 1986 da Ram tarafından elde edilen bulgularla uyumludur.

Ram, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi adına kullanılan regresörlerin uygunluğuna da değinmiş olup kamu harcamalarının milli gelire oranını (G/Y) regresör olarak kullanan Landau denklemine benzer denklemlerde kendi denklemleri ile tamamen zıt sonuçlar ortaya çıkacağını belirtmektedir. Ram'ın görüşlerine göre çoğu durumda G/Y nin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu çalışmada da, Landau spesifikasyonu için panel data analizinin sonuçları Ram'ın kesit sonuçları ile uyumludur. (G/Y nin

katsayısı negatif ve %1 düzeyinde anlamlı) Ram'ın kanaatine göre, Landau spesifikasyonundaki kamu harcamalarıyla ilgili değişken için negatif parametre tahmini esas olarak G/Y nin regresör olarak uygunsuz kullanımından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca, ülke ve zaman etkilerinin tahminleri de gösterilmiştir. Pozitif ve yüksek oranlı ülke etkisine sahip az sayıda ülke olduğu görülmüştür. Bu ülkeler; Çin ve Hindistan gibi son yıllarda dünya ekonomisinde söz sahibi olan ülkelerin yanısıra 90'lı yıllarda büyük miktarda petrol rezervi olduğu keşfedilen, sonrasında doğalgaz kaynakları da bulunan Afrika ülkesi Ekvator Ginesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanısıra genel olarak pozitif ülke etkisine sahip ülkelerin Malezya, Endonezya gibi Asya ülkeleri olduğu, negatif ülke etkisine sahip ülkelerin ise Honduras, Bolivya, Dominik, Jamaika, Ekvator gibi Orta ve Güney Amerika ülkeleri ile Kamerun, Gabon, Kongo Cumhuriyeti gibi Afrika ülkeleri olduğu görülmektedir.

Asya ülkeleri için pozitif, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri için negatif çıkan ülke etkileri, örneklemin zaman periyodunda bu ülkeler tarafından yaşanan gelişmeleri göstermektedir. Bu periyotta genel olarak tüm örnek ülkeler büyüme eğilimi göstermekte olup Asya ülkelerinin büyüme hızları ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir.

Çalışmada ayrıca tahmini zaman etkisi parametrelerini de göstermektedir. 2009 yılında yaşanan dünya çapındaki ekonomik krizin etkisini göstermesi bakımından bu yıla ait katsayının negatif ve büyük olması anlamlıdır. Ayrıca 2010 ve 2011 yıllarında neredeyse sıfır, daha sonraki yıllarda ise negatif olarak görülen katsayılar, Avrupa'da yaşanan borç krizinin etkilerini göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abizadeh, S. ve Yousefi, M. (1996). Industrialization and Government Expenditures: The Case of South Korea. *International Economic Journal*, 10(1), 1-12.
- Abu-Bader, S. ve Abu-Qarn, Aamer S. (2003), Government expenditures, military spending and economic growth: causality evidence from Egypt, Israel, and Syria, *Journal of Policy Modeling*, Vol: 25, No: 6-7, 567-583.
- Acar, Y. (1994). *Büyüme Teorileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları.
- Ahsan, S. M. Kwan, A. C. C, Sahni, B. S. (1996). Cointegration and Wagner's Hypothesis: Time Series Evidence for Canada. *Applied Economics*, (28), 1055-1058.
- Akdoğan, A. (2003). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitapevi, Fersa Matbaacılık.
- Aksoy, Ş. (1991). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aksoy, S. (1998). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Al-Faris, A. F. (2002). Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries. *Applied Economics*, 34 (9), 1187- 1193.
- Al-Obaid, H. M. A. (2004). Rapidly Changing Economic Enviroments and The Wagner's Law: The Case of Saudi Arabia. Colorado State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altunç, Ö.F. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 18 (2), 145-157
- Altunöz, U. (2014). Wagner Yasası ve Türkiye İçin Geçerlilik Sınaması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1 (3), 2014.
- Al-Yousif, Y. K. (2001), Do government expenditures inhibit or promote economic growth: some empirical evidence from Saudi Arabia, *The Indian Economic Journal*, Vol:48, No:2, 92-96.
- Arghyrou, G. M. (2000). Public Expenditure and National Income: Time Series Evidence From Greece. *Ekonomia. Cyprus Economic Society and University of Cyprus*, 4 (2), 173-191.

Arısoy, İ. (2005). Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 63-80.

Armey, D. (1995). *The Freedom Revolution*. Washington, D.C. Regnery Publishing Co.

Arpaia, A., Turrini, A. (2008), Government expenditure and economic growth in the eu: long-run tendencies and short-term adjustment, *Economic Papers* 300.

Artan, S. (2000). İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Örneği: Yatırım Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi 1963-1999. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Ashworth, J. (1994). Spurious in Mexico: A Comment on Wagner's Law. *Public Finance*, 49, 282-286

Asseery, A. A. Law, D. & Perdakis, N. (1999). Wagner's Law And Public Expenditure in Iraq: A Test Using Disaggregated Data. *Applied Economics Letters*, 6, 39-44

Atagün, N. Ö. (2004). Türkiye' de Kamu Harcamaları ile Büyüme İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.

Ates, S. (1998). Yeni İçsel Buyume Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Buyume Dinamiklerinin Analizi. Doktora Tezi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Bağdigen, M. ve Beser, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 1-17.

Bağdigen, M. ve Çetintas, H. (2003). Causality Between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case. *Journal of Economic and Social Research*, 6 (1), 1-18

Bakıs, O. Jobert, T. ve Tuncer, R. (2008). *Kamu Harcamaları ve Büyüme, Zaman Serileri Analizi*. Betam ve Açık Toplum Enstitüsü Yayını.

Balducci, R. (2005), Public expenditure and economic growth a critical extension of barro's (1990) model, *Universita Politecnica Dele Marche Dipartimento Di Economia*.

Barro, R. (1990). Government Spending in A Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98, 103-125.

Barro, Robert J. (1974). Are Government Bonds New Wealth? *Journal Of Political Economy*. 82.

- Barro, Robert J. (1990). Government Spending in a Simple Model Of Endogeneous Growth. *The Journal of Political Economy*, 98 (5)
- Becker, G. S., Glaser, E. L. & Murphy, K. M. (1999). Population and Economic Growth. *American Economic Review*, 89 (2), 145-149
- Becker, G. S., Murphy, K. M. & Tamura, R. (1990). Human Capital, Fertility, and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 13-37
- Begg David, Stanley Fischer ve Rudiger Dornbusch (2001). *Makro İktisat*, Editör: Vildan Serin. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Belek, İ. (1997). *Türkiye’de Sağlık Harcamaları: Makro Düzeyde Bir Değerlendirme*, *Ekonomik Yaklaşım*. 8 (24-25), 147-156.
- Bennett, James T. ve Manuel H. Johnson (1980); *The Political Economy of Federal Economic Growth, 1959-1978*, College Station: Texas A.M. University Press, 59-95,(Çev.: Aytaç Eker), *Devletin Büyümesi Teorileri*.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Trabzon: Derya Kitabevi
- Bevia, C. (2002). Redistribution and Subsidies or Higher Education. *Scandinavian Journal of Economics*, 104 (2).
- Biber, A.E. (2010). İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim. *Akademik Bakış Dergisi* 19 (1).
- Biggs M.L. and Dutta J. (1999). The Distributional Effect of Education Expenditures. *National Institute Economic Review*.
- Biswal, B., Dhawan, U. ve Lee, H. (1999). Testing Wagner Versus Keynes Using Disaggregated Public Expenditure Data for Canada. *Applied Economics*, 31, 1283-1291
- Blomstrom, M., R. E. Lipsey ve M. Zejan (1996). Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?. *Quarterly Journal of Economics*, 111.
- Bose, N., Haque, M. And Osborn, D. (2003), Public expenditure and economic growth: adisaggregated analsis for devoloping countries, Centre for Growth and Business Cycle Research, School Of Economic Studies, University of Manchester.
- Bulut, C. (2002). Kamu Sektörü ve Harcamalarının Ekonomik Etkileri, *Journal of Qafqaz University Fall*.
- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.

Burney, N. A. ve Al-Musallam, N. (1999). Wagner's Law and Public Expenditure Growth in Kuwait. 23 (2), 139-171

Cao, Yong ve Li, Michael Z. F. (2001), The Long-run Causality between Government Size and Economic Growth – A Comparative Study of Four Asian Tigers Over The Period of Industrialization and Post- Industrialization

Celebcioğlu, M. E. (2011). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi

Chang, T. (2002). An Econometric Test of Wagner's Law for Six Countries Based on Cointegration and Error-Correction Modelling Techniques. *Applied Economics*, 34, 1157-1169.

Chu K., Davoodi H. And Gupta S. (1999). Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries. *IMF Working Paper*.

Colombier, C. (2006), Does the composition of public expenditure affect ekonomik growth? evidence from Switzerland, *Applied Economics*, 1181–1192.

Cotsomitis, A. J., Harnhirun, S. ve Kwan C. C. A. (1996). Co-Integration Analysis And The Long-Run. Validity of Wagner's Hypothesis: Evidence From The People's Republic Of China. *Journal Of Economic Development*, 21 (2), 1-10

Courakis, A.S, Roque, F.M ve Tridimias, G. (1993). Public Expenditure Growth in Greece and Portuğal: Wagner's Law and Beyond. *Applied Economics*, 25, 125-134.

Cullison, W. (1993). Public Investment and Economic Growth. *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, 79 (4), 19-33.

Davidson, P. (1994), Post Keynesian Macroeconomic Theory, Celtenham: Edward Elgar

Demir, O. (2002). Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3 (1) 1-16.

Demirbas, S. (1999). *Cointegration Analysis - Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey, 1950-1990*. <http://www.econturk.org/safaabi.pdf> (10.05.2015)

Demirbas. S (1998). The Growth of Public Expenditure In Turkey (1950-1990)

Demirel, G. (2007). *Analitik Bütçe Sınıflandırması*. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. Web: <http://www.bumko.gov.tr> adresinden 15 Nisan 2015'de alınmıştır.

Devlet Planlama Teskilatı (DPT); (2006), "Dokuzuncu Bes Yıllık Kalkınma Planı", Ankara.

Deyneli, F. (2010). *Kamu Maliyesi*. Pamukkale Üniversitesi Maliye Bölümü.

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427– 431.

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072

Diler, G.H. (2011). *Kamu Harcamaları -Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Afyonkocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Dluhosch, B. ve Zimmermann, K.W. (2006). *Some Second Thoughts on Wagner's Law*. Helmut Schmidt University - University FAF Hamburg Discussion Paper, 54, 1-20

Düzgün, R. Ve Bilgili, E. (2008). Kamu Tüketim Harcaması ve Özel Tüketim: Orta Asya Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *Sosyo-ekonomi*.

Easterly, W. & Rebelo, S. (1999). Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation. *NBER Working Paper*, 4499, 1-57

Edizdoğan, N. (2004). *Kamu Mâlîyesi I (Kamu Ekonomisi, Kamu Harcamaları ve Bütçe)*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eker A. ve Tüğen, K. (1994). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Takav Matbaası,

Eker, A. (2004). *Kamusal Maliye*. İzmir: Doğuş Matbaası.

Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). "Co-integration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing". *Econometrica* 55, 251-276.

Erginay, A. (2005). *Kamu Maliyesi*. Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş Ankara: Savas Yayınları.

Fikir H. (2010). *Türkiye' de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

- Galbraith, J. K. (1969), *The New Industrial State*, Sgnet Book.
- Galor, O. & Weil, D. N. (1999). From Malthusian Stagnation to Modern Growth. *American Economic Review*, 89 (2), 150-154
- Gemmell, N. (1993). Wagner's Law and Musgrave's Hypotheses (Ed.: Norman Gemmell), *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, England: Edward Elgar Publishing
- Ghali, K. H. (1998). Government Size And Economic Growth: Evidence From A Multivariate Cointegration Analysis. *Applied Economics*, 31, 975-987
- Gillespie W.I. (1965). Effect of Public Expenditures on the Distribution of Income. *Essay in Fiscal Federalism*, (Eds.), Musgrave R.A., Brooking Instituon.
- Gujarati Damodar N. (2006), *Temel Ekonometri*, çev.: Ümit Sensen, Gülay Günlük Sensen, 4. Basım, MC-Graw-Hill, 712 - 713.
- Gujarati, D. (2001). *Temel Ekonometri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Gümüş, S. (2005). *Beseri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı,
- Günel, B. ve Gür, T. H. (2002). Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from a Panel Data Analyses. *METU Studies in Development*, 29(3-4), 311-332
- Günaydın, İ. (2000). Türkiye İçin Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 71-86.
- Güner, K. (2002). *Türkiye 'de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelişimi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gürsoy, B. (1980). *Kamusal Maliye: Giriş, Masraflar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Gyles, A. F. (1991). A Time-Domain Transfer Function Model of Wagner's Law: The Case of The United Kingdom Economy. *Applied Economics*, 23, 327-330
- Halıcıoğlu, F. (2003). Testing Wagner's Law for Turkey: 1960-2000. *Review of Middle East Economy and Finance*, 1 (2), 129-140
- Han E., Ayten Aysen Kaya (2004). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Heitger, B. (2001) The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries. Kiel Working Paper. http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap_1034.pdf.

Henrekson, M. (1993). Wagner's Law - A Spurious Relationship. *Public Finance*, 48(2), 406- 415.

Hızarcı, B. (2007). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişisinin Wagner Kanunu ile Analizi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Zonguldak.

Hiç M. (1994). *Büyüme ve Gelisme Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

Hiç, M. (1988). *Büyüme ve Gelisme Ekonomisi*. İstanbul: Mentec Kitabevi.

Huang, C.-J. (2006). Testing Wagner's Law Using Bounds Test and a New Granger- Non-Causality Test: Evidence for Taiwan. *The Journal of American Acedemy of Business*, 31 (2), 139-148

Iniguez-Montiel, A. J. (2009). Government Expenditure And National income In Mexico: Keynes Versus Wagner. *Applied Economics Letters*,1-7.

Islam, A.M. (2001). Wagner's Law Revisited: Cointegration and Exogeneity Tests for The USA. *Applied Economics Letters*, 8, 509-515.

Isık, N. ve Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 63-75.

Iyare, S.O. ve Lorde T. (2004). Co-integration, Causality and Wagner's Law: Tests for Selected Caribbean Countries. *Applied Economics Letters*, 11, 815-825.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.

Kalenderoğlu, M. (2005). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*. Ankara: Seçkin yayınevi,

Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çesitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58 (3), 145-169.

Kar, M. ve Taban, S. (2005). *İktisadi Gelismenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları, İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*. İstanbul: Ekin Kitabevi.

- Kaya, E. (2006). *Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kılavuz, E. (2015). *İktisatçılar İçin Matematik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kıraçlar, F.K (2005). Ekonomik Büyüme Modellerinde Beseri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Kibritçioğlu A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beseri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Aralık, 53 (1-4)
- Kibritçioğlu Aykut ve Selahattin Dıbaçoğlu (2001). Long-run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach. *University of Illinois at Urbana-Champaign, College of Commerce and Business Administration Office of Research, Working Paper*.
- Krzyzaniak, M. (1974). Government Expenditures, The Revenue Constraint, and Wagner's Law The Case of Turkey, *Growth & Change*, 5(2), 13-19.
- Kormendi, C., Roger (1983). Government Debt, Government Spending and Private Sector Behavior. *The American Economic Review*, 73 (5).
- Kumar, S. (2009). Further Evidence On Public Spending And Economic Growth In East Asian Countries. MPRA Paper No: 19298.
- Landau, D. (1986). Government and Economic Growth in the Less-Developed Countries: An Empirical Study for 1960-80, *Economic Development and Cultural Change*, 35 (1), 35-75
- Lecaillon J. , Paukert F. , Morrisson C. And Germidis D. (1984). *Income Distribution and Economic Development: An Analytical Survey*, international Labour Office.
- Lipsey, R.G., Steiner, P.O. ve Purvis D.D. (1984). *Economics*. Harper and Row Publishers", New York.
- Loizides J. Ve Vamuoukos, G. (2005), government expenditure and economic growth: evidence from trivariate causality testing, *Journal of Applied Economics*, Cilt: VIII., s. 125-152.
- Mann, A.J. (1980). Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico, 1925-1976. *National Tax Journal*, 33, 189-201.

Masatçı, K. (2004), *İktisadi Büyümede Beseri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Meltzer, A.H. ve Richard, S.F (1981). A Rational Theory of The Size of Government. *Journal of Political Economy*, 89 (5), 914-927.

Mere, M. (2006). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar.

Mızrak, N. (1997). Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde İyi Bir İktisadi Büyüme Tanımı Nasıl Yapılabilir? Niçin ve Kimin için Büyüme? Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 12 (141), 21-33

Mızrak Z. ve Üçler G. (2012). Türkiye'de Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi (1970-2009), *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), 178-202.

Murthy, N. R. V. (1993). Further Evidence of Wagner's Law for Mexico: An Application of Cointegration Analysis. *Public Finance*, 48 (1), 92-96

Murthy, N. R. V. (1994). Wagner's Law, Spurious in Mexico or Misspecification: A Reply. *Public Finance*, 49, 295-303

Musgrave, Richard A. (1971), *Fiscal System*, Yale University Press

Mutluer, K. Öner, E. ve Kesik, A. (2007). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım.

Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Nagarajan, P. ve Spears, A. (1990). An Econometric Test of Wagner's Law for Mexico: A Reexamination. *Public Finance*, 45, 165-168.

<http://EconPapers.repec.org/RePEc:pfi:pubfin:v:45:y:1990:i:1:p:165-68>

Nomura, N. (1995). Wagner's Hypothesis And Displacement Effect in Japan, 1960-1991. *Public Finance*, 50 (1), 121-135

Organization for Economic Cooperation and Development Report, 2008. (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Raporu, 2008).

Orhaner, E. (2007). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi,

- Ortaç, F. R. (2003), Cumhuriyetimizin 80. yılında eğitim harcamaları, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C:5, Sayı:2, Güz 2003.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41 (3), 286-298
- Önder, İ. (1974). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*. İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları.
- Özbaran, M.H. (2004). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Bes Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıstay Dergisi*, 53, 115-138.
- Özmen, İ. (2010). *Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özsağır Arif (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14).
- Panayiotis, C. A. ve Serletis, A. (1991). A Time-Series Analysis of The Relationship Between Government Expenditure and GDP in Canada. *Public Finance Quarterly*, 19 (3), 316-333
- Parasız, İlker. (1998). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İlker. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Payne, J. E. & Ewing, B. T. (1996). International Evidence on Wagner's Hypothesis: A Cointegration Analysis. *Public Finance*, 51 (2), 258-274
- Peacock, A. ve Scott, A. (2000). The Curious Attraction of Wagner's Law. *Public Choice*, 102, 1-17.
- Pehlivan Osman (2009). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Pekin, T. (1995). *Ekonomiye Giriş*. İzmir: Bilgehan Matbaası.
- Peters, G. H. (1979), Maliyet-Fayda Analizleri ve Kamu Harcaması. (Çev. A. Güngör). Ankara. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 198.
- Peterson, Wallace C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, (Çev.:Talat Güllap), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data. *The American Economic Review*, 76 (1), 191-203.

- Ram, R. (1987). Wagner's Hypothesis in Time Series and Cross Section Perspectives Evidence From "Real" Data For 115 Countries. *The Review of Economics and Statistic*, 69 (2), 194-204.
- Rodrik, D. (2000). Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleşmeli. (Çev: Sultan Gül). İstanbul. Ayhan Matbaası.
- Romer Paul M. (1990). Capital Labor and Productivity. *Brookings Papers on Economic Activity Microeconomics*.
- Romer Paul M. (1990). Endogenous Technological Change', *The Journal of Political Economy*. 98 (5), 2.
- Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long run Growth. *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Rostow W.W. (1970). (Çev: Erol Güngör), *İktisadi Gelismenin Merhaleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakthivel, P. And Yadav, İ. (2007), Causality between public expenditure and national income in india: a reexamination, *The Journal of Public Finance*, Vol.5, No.4, 36-51.
- Samuelson, P.A. ve Nordhaus, W.D. (1989). *Economics*. 13. Basım, Singapore: McGraw Hill Book Company, 855-858.
- Sarı, R. (2003). Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelisimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir ile İlişkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 209(Ek), 25-38
- Sattar, Z. (1993). Public Expenditure and Economic Performance: A Comparison of Developed and Low-Income Developing Economies. *Journal of International Development*, 5 (1), 27-49
- Scully, G. W. (1989). Size of the State, Economic Growth, and the Efficient Utilization of National Resources. *Public Choice*, 63 (2), 149-164
- Seçme, Z. O. (2010). *Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri
- Selen U. ve Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaları Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?, *Maliye Dergisi*, 156.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler M. (2007). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd.Sti.

- Sivrikaya, A. (2003). *Teknolojik Gelisme ve Ekonomik Büyüme*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sloman J. (2004), *İktisat Makro*, (cev. Ahmet Cakmak). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Smith A. (1997). *Ulusların Zenginliği*, (Çev: Ayse Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Solow Robert M. (1956). A Contrubution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1).
- Solow, R.M. (1970). Growth Theory: An Exposition. *The Economic Journal*, 80 (320), 936.
- Sönmez A. (1998). *Türkiye’de 1950 Sonrası Sanayilesme Politikası Üzerine Gözlemler, Bilanço 1923 -1998 “Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılına Toplu Bakış”* İstanbul: Uluslararası Kongresi, Tarih Vakfı Yayınları,
- Simsek, M. (2004). Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme, 1965-2002. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1/2), 37-52
- Tanzi, V. Schuknecht L. 2000. *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*.
- Tarı, R. (2005). *Ekonometri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tarschys, D. (1975). The Growth of Public Expenditures Nine Modes of Explanation. *Scandinavian Political Studies*,10, 9-31.
- Terzi, H. (1998). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 142, 67-78.
- Tezel, Sezai.Y. (2000). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayınevi. Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference In Vector Auto Regressions with Possibly Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250
- Tomanbay, M. ve Gümüş, T. (2004). *Genel Ekonomi*. Ankara :Gazi Kitabevi.
- Tuncer, S. (1967). *Kamu Mâliyesi Ders Notları*, İstanbul: E.İ.T.İ.A. Yayınları
TURK - İS (1999). 1997’ den 1999’a Değişimin Dinamikleri. *Türk-İs Yıllığı* 1. Cilt.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1997). *Ekonomik Coğrafya Küresellesme ve Kalkınma*, İstanbul: Çantay Kitabevi
- Türk, İ. (1992). *KamuMaliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Türk, İ. (2005). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türker, T. (2000). *İktisadi Büyüme Beseri Sermaye ve Türkiye 'nin Kalkınma Sürecinde Beseri Sermayenin Gelisimi*. Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Eskisehir.
- Tüylüoğlu, S. (1995). *İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular)*. Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Uluatam, Ö. (1999). *Kamu Maliyesi*. Ankara: İmaj Yayınevi
- Ulusoy, A. ve Zengin, A. (1998). Türkiye'de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz. XII. Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı, *İ. Ü. Maliye Bölümü Yayınları No: 83*
- Ulutürk, S. (1998). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelisimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Dağıtım,
- Ulutürk, S. (2001). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 131-139
- Unay, C. (2001). *Makro Ekonomi*. İstanbul: Vipas Yayıncılık.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 151-172
- Üçler, G. *Kamu Harcama Çesitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ünsal E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ünsal, E. M (2009). *Makro İktisat*. Gözden Geçirilmiş. Ankara: İmaj yayıncılık.
- Üzümcü, A. (2002). *İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Vedder, R.K. ve Gallaway L.E. (1998). Government Size and Economic Growth. *Prepared for The Joint Economic Committee*, 1 -15,
- Wahab, M. (2004). Economic Growth and Government Expenditure: Evidence From A New Test Specification. *Applied Economics Letters*, 36, 2125-2135
- Wu, S.Y., Tang, J.H., Lin, E.S. (2010). The Impact Of Government Expenditure On Economic Growth: How Sensitive To The Level Of Development?. *Journal Of Policy Modeling* 32 (6), 804-817.

Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997). Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İktisat- İşletme ve Finans Dergisi*, 13 (12), 5-14.

Yılmaz, B. (2001), Savunma Çabaları ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi, <http://www.kho.edu.tr>. 14.10.2009

<http://evds.tcmb.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU

EK 2. ETİK KURUL İZİNİ / MUAFİYET FORMU